

ВІСТНИК

МІСЯЧНИК ЛІТЕРАТУРИ, МИСТЕЦТВА, НАУКИ І ГРОМАДСЬКОГО ЖИТТЯ. 153

ЗМІСТ:

Мосендз: Берладницька сестина	1	Октав Обрі: Карбонарі і Наполеон III	37
Іген Маланюк: Атавістичне	2	Г.Т.: Триумф англійського летунства	41
Морсас (перекл. Ю. Клен)	3	Вол. Дорошенко: Михайло Грушевський	44
Рій Горліс Горський: Як згинув товариш Вільгуде, приятель Дзержинського	4	М. Мухин: Тіні незабутих предків	49
Ріоджі Пірандельо: Падунка	10	Д. Донцов: Cuius regio	58
Рій Ліпа: Провідництво письменства	17	С. Северина ЧСВВ: Шевченко і Федькович	67
Іген Маланюк: Совітські літературні справи	21	М. Л.: З пресового фільму	72
Р.: Нова совітська буржуазія та її культура	33	Бібліографія	76
		Від Адміністрації	78

ВІСТНИК III

НИЖКА 1

ТОМ I

СІЧЕНЬ

1935

Адреса редакції й адміністрації: ЛЬВІВ, Чарнецького 26 м. 21.

Чекове конто П.К.О. 500371.

М. ОСТРОВЕРХА

МУСОЛІНІ — ЛЮДИНА Й ЧИН

1-ше число „Книгозбірні Вістника“ — ціна 1 зол.

Накладом „Вістника“, найстаршого і найповажнішого українського місячника вийшла у Львові книжка про Мусоліні... В цій праці М. Острверха зібрав наймаркантніші факти про життя Дуче і його чини... Знаний публіцист др. Дмитро Донцов дав передмову, яка своїм правдиво фашистівським стилем, заслуговує, щоби її в цілості передрукувати (*Il Messagero*, 11. V. 1934, Anno XII, 20. V. 1934).

Книжочка про Мусоліні... це щось в роді загальнодоступних видань передвоєнної Просвіти. Пан Донцов ще чомусь думає, що в кожній книжці мусить бути передмова видавця, навіть коли в цій передмові він не має що сказати (*Дзвони*).

МИКОЛА МАКІЯВЕЛЬ

ВОЛОДАРА

2-ге число „Книгозбірні Вістника“ — ціна 2 зол.

„Перша знайомість з Макіявелем полишає у вас довго незатерте вражіння, що лишається вам від людини, яка без обиняків здирає заслону ілюзій та показує вам дійсний світ. Прочитавши Макіявелевого „Володаря“ вперше, ви ще нераз пізніше... вертатисьмете до нього“. (*Новий Час*, ч. 211.).

Др. М. АНТОНОВИЧ

ЙОЗЕФ ГЕРРЕС

Вістун німецької єдності

3-тє число „Книгозбірні Вістника“ — Ціна 1 зол.

У виданні провідного українського місячника „Вістник“ вийшла монографія дра М. Антоновича про життя Й. Герреса і його часи... Ця праця вирізняється своєю особливо ясною аналізою духового і політичного положення за життя Герреса і повне пієтизму представлення діла його життя... Редакторові „Вістника“ бажаємо успіху в його намірах познайомити українську інтелігенцію з німецькою духовою традицією та її провідними мужами (*Kölnische Volkszeitung*).

Вже вийшло 4-е число „Книгозбірні Вістника“

Адольф Гітлер

написав др. Р. Ґндик

Ціна в краю зл. 1.— (без пересилки).

≡≡≡ Передплатники платять половину ≡≡≡

112534/ 39437
1935
Р. З кч. 1
Л. Мосендз

Берладницька сестіна

І досі нам сниться
і досі маниється
блакитного того Дону
шоломом напиться.

І. Франко.

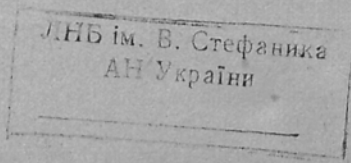
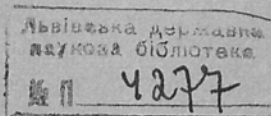
Тут знов я йду шляхами мого краю
завузленими між Дністром і Богом,
шляхами чести, боротьби і слави.
А візія майбутнього ширяє
над цим гранітним межовим порогом
у відблисках минулої заграви.

Те марево півзгаслої заграви
надить-манить мене до цього краю,
проклятого грізним залізним богом
за те, що збайдужів до громів слави
»орлом под облаки«*) вже не ширяє,
а псом стуливсь перед чужим порогом.

Та я, берладник, за своїм порогом
чатую все-ж на сполохи заграви
грозових днів над просторами краю,
чатую на змагання з хижим богом,
чатую: бути, бути бурі слави,
що ось вже мчить..., спиняється..., ширяє...

І наді мною віра ця ширяє,
кріпить берладника поза порогом:
бо прийдуть дні Великої Заграви,
край проклятий, знесилений до краю,
стріпне чужим зненавидженим богом
і піднесеться з небуття до слави.

*) Слово о полку...

Але берладнику не треба слави
 (хай погім забуття над ним ширяє)
 лише би стати над своїм порогом,
 змагатися у пломіні заграви
 за те чи бути чи не бути краю
 офірою перед московським богом.

О, хай би навіть і змагатись з Богом,
 хай навіть скінчиться буття без слави,
 хай наді мною крук лише ширяє, —
 лише б лежати знов перед Порогом
 за клекотливим кулеметом і з заграви
 останніх хвиль, напружених до краю,

побачити як лине шляхом слави
 до краю і ширяє за порогом
 заграва Волі над Дніпром і Богом.

1934.

Евген Маланюк

Атавістичне

Десь жовтий степ, плодюча осінь,
 Дзичить горячий синій воздух...
 Вони оттак жили-б і досі —
 Розважно-мудро, ясно й просто.

На баштанах — медові дині,
 На пасіках — блаженні бжолі.
 У холодку, в солодкій тіні, —
 Біблійні багатодумні чола.

Повільно тягнеться розмова,
 Мов срібна нитка павутини.
 Пахучу золоту полову
 Жують воли під низьким тином.

Вже пополуднували. Знову
 Машина в'їє на току...
 Яких-же ще тобі спокус?
 Яких уяв? Якого слова?

...Камінних стін терраси димні,
Закурених поверхів чад.
Ревучий рух — в єдинім гимні
Трамваїв, авт, вогнів, свічад.

Тут вулиці — скаженним виром,
Тут небо — злякане земним
І до незримого куміра
Фабричним тиміямом — дим.

А стихне вечір у знемозі,
Ліхтар розріже темноту,
І з темноти на кожному розі
Загальні наречені ждуть.

Обличча кожне хочеш стерти
І проклинаєш кожен крок,
Де родяться під подих смерти,
Де стережуть Нудьга й Порок.

1925.

Ж. Мореас (перекл. Ю. Клен)

Крізь дощ, прорвавши враз жалобу сірих днів,
На той каштанів ряд, що ронять жовте листя
У глиб озер, очей, на пізній цвіт садків
Ти, сонце осені, ллєш подумя злотисте.

Навіщо світиш ти? Хай опадає цвіт.
За вітром лист летить — нехай зазнає смерти.
Лиши озерам тінь, мені — скорботи гніт:
Вона думки живить, вона гартує серце.

Юрій Горліс-Горський

Як згинув товариш Вільгруде, приятель Дзержінського

(спогад)

Зима 1920 застала нас в землянках, викопаних у гущавині Холодноярського лісу.

Дві просторі землянки — це і був наш «табор». В нім містилася «бурлацька» кадра першого курія Холодного Яру — коло шестидесяти козаків та трицятка кіннотчиків. З цієї землянки був прокопаний підземний хід до другої, де стояли коні. Частина коней була на поближких хуторах під лісом.

У «кінній» землянці містився і штаб курія, цебто: Петренко, отаман і я, осавул.

Поверх землянок росли, посаджені на своє місце, корчі зрубу. Входи теж були добре замасковані. Нічого не зраджувало, що під землею є життя. «Комини» від печей були улаштовані так, що дим не піднісвся до гори, а розлягався по корчах. В других частинах лісу були землянки інших груп.

Зі світу долітали чутки про замирення на західньому фронті та про завзяті бої червоних москалів із білими під Кримом.

Після бурхливого літа й осені, повстанчий рух завмер. Холодний Яр — «здемобілізувався». Червоні не зачіпали нас, задоволені, що ми їх не зачіпаємо. Що правда, кільканацять «холодноярських» сіл ще й не збиралися давати «развійорстку» і взагалі признавати «советську владу». Але «товариші», зрештою досить логічно, міркували, що всі «рахунки» будуть вирішені після ліквідації фронтів.

Положення було розпучливе. Наше «завтра» загадкове. Та у землянці того дня було весело. Стіни і причі були прикрашені «буржуйськими» килимами, захопленими з поїзду експедиційної Чека. День і ніч землянка освітлювалася каганцями з лосем. На імпровізованому столі стояв, теж «подарований», грамофон і перестуженим голосом вигравав «Ухаря купця», «Разлуку», «Коробочку» й тим подібні перли московського співу. Хлопці-ж на причах співали під цей акомпанімент українські пісні, кожний свої.

Петренко, я, і сотник кінноти Чорнота — лежали, розмовляючи, намагаючися перекричати концерт.

Коли рипнули двері і з проходу, що вів на поверхню землі, зіскочив до землянки наш «техно-хемік» — хорунжий Яблонівський, який жив в одній із «піших» землянок. «Машиніст» спинив грамофона. Хлопці замовкли і піднявши голови, наставили вуха...

Яблонівський поздоровкався і підійшов до викопаної у стіні біля дверей печери. В ній лежало більше двох пудів піроксиліни й тритолу, забраних з большевицького технічного потягу. Видобувши з-під-споду грудку піроксиліну без футляру — хорунжий уважно оглянув, обмацав і понюхав її.

— Що — може скис? — зауважив один із бурлацьких фільозофів.

Яблонівський підійшов і сів коло нас.

— Знаєш, отамане, з вибуховим матеріалом — зле... Сгіни холодні, у землянці палиться, витворюється вогкість... Піроксилін розбухати почав... Якийсь хемічний процес, і від землянки й сліду не залишиться...

— Чорт її бери, землянку! — другу викопав — аби нас не зачепило — зауважив фільозоф.

Отаман крикнув на хлопців і почав нараджуватися з Яблонівським.

У розмову вмішався Чорнота.

— Хлопці залежуються, коні застоюються, піроксилін псується... Поїду я, отамане... А по дорозі й піроксилін десь зужию, щоб дурно не пропав.

— Ідь... Одвідай Завгороднього за залізницею... Хмара теж десь там обертається...

— Юрко — теж зо мною — кивнув Чорнота в мою сторону. З свого боку натискаю на отамана і дістаю дозвіл.

Кіннотчики весело заворушилися і почали оглядати зброю. Хлопці, що мали коней на хуторах, — побігли за ними.

Увечері трицять два верхівці виїхали з Холодноярського лісу в напрямку залізниці. Запас вибухових матеріалів був розміщений у кобурах коло сидел.

Між десятою а одинацятою, три залізничні містки на лінії Кам'янка—Олександрівка вилетіли в повітря.

Ранком ми були вже в таборі отамана Завгороднього, у лісі коло Розумієвських хуторів. Загін Завгороднього виглядав досить пікантно. Всі хлопці в будьоновських рогатих шапках з великими червоними зорями, у нових шинелях з червоними поперечками на грудях.

Спертий на кулеметну тачанку, стояв шовковий червоний прапор. На одній стороні напис: »84 кавполку — от комуністических і комсомольских організацій г. Бердичева«. З поїзду з будьоновським постачанням, який вони захопили, до півтисячки повного комплекту будьоновського обмундування загін вивіз до лісу.

Постановлюємо з Чорнотою, що будемо ділити з Завгороднім його »долю«, хоч стояти цілими днями на морозі у лісі — річ не дуже то приємна. Добре ще, що можна накидати на себе й на коней хоч і по п'ять шинелів...

На третій день, селянин з хутора приніс звістку, що до села, кількометрах у вісьми від лісу, прибув комісар з »упрод-

кому» та кільканацять жидків продчервоноармійців і деруть развйорстку.

Рішаємо, що я і Завгородній, взявши двадцять п'ять хлопців та одну тачанку з кулеметом, — поїдемо і дамо «продкомцям» чосу під виглядом справжніх будьоновців.

Холодноярці, що мали їхати зо мною, переодягнулися. Я теж обернувся у будьоновця, поклавши до того у кишеню документи покійного адютанта 84 кавполка. Між тими документами була й грамота ВЦІК-у на орден «Красного Знамені» за бої на польському фронті. Козак Завгороднього, що відправляв адютанта на той світ — приніс мені і сам орден. Чіпляю його собі на груди.

Вийшли з лісу, їдемо великим шляхом. Снігу майже немає. Дорога добре вкачана.

Кільометрів через три, коли ми вже мали звертати на бічну дорогу — зауважуємо на шляху авто, що їхало нам назустріч. Завгородній весело потер руки.

— Якесь начальство Бог нам в руки пхає... Може сам голова повітового ревкому!..

Повчаємо хлопців, що коли спинемо те авто, щоби вони, ніби прислухуючися до розмови, оточили його і по даному Завгороднім знаку — наставили рушниці між очі тим, що будуть в авті і закомандували: руки до гори! В першу чергу треба уважати на шофера. Пертрактувати в московській мові буду я, бо чигиринський акцент Завгороднього відразу зраджував його національність.

Не встигли ми ще дати знак, щоби авто спинилося, як шофер сам зменьшив хід і спинив віз.

Підїжджаємо. На шоферові кенгурова доха. Позаді якісь два «добродії» у розкішних дорогих футрах, видко не з аби якого великопанського плеча.

Один із них піднявся.

— Какая часть?

— Третій ескадрон 84 кавполка.

— Слушайте, товариші, — заговорив «товариш» у футрі московською мовою з легким жидівським акцентом, — чи тут дорога безпечна? Нам казали, що тут бандити. Нам треба на Кремінчуг.

Роблю здивовані очі.

— Ви відважуєтеся так безпечно їхати!.. Тут бандитів до чорта! Ми от вийшли на операції проти Завгороднього. А там дальше оперує кінна банда Хмари. Вчора, кільометрів з десяти звідділь, по цій самій дорозі — відбила наш обоз.

Обличча «товариша» скривилося. Він мовчки переглянувся з другим. Тим часом хлопці оточили авто. Вони тримали рушниці зачеплені ремінем за шию і з цікавістю прислухувалися розмові.

«Товариш» потер рукою чоло.

— От що, товариші! Ви нас відпровадите до свого штабу, а там нам дадуть охорону далше. Ми не будемо розвивати сильного ходу і ви поспієте за нами.

— Не можна. Виконуємо бойовий наказ і мусимо їхати далше.

Товариш гордо здвигнув бровами і ласкаво посміхнувся.

— Виконаєте як найкраще свій обовязок перед пролетарською державою й урядом. Я — голова подільського Губчека Вільгруде-Соколов, а це товариш голова губревкому Козіцький. Ми вивозимо з Винниці, що її захопили бандити, важні матеріали до Харкова. І взагалі маємо поважні справи до Всеукраїнського Чека і ЦК компартії. Розумієте?

Коли я почув, з ким розмовляю, у мене від радості аж під серцем залоскотало. Певно те саме відчув і Завгородній, бо, не витримавши довше, махнув рукою. Десяток рушниць уставилося »товаришам« в очі:

— Руки до гори!

Шофер пірнув в авто і десь із під керівниці виставилася лише задня частина його тіла. Той, що розмовляв зі мною, зблід і збентежено підняв руки. Голова ревкому, зробивши жакливо-розпучливу міну, підніс праву руку і — стрілив собі в скрань з маленького бравнінга, якого очевидно тримав в рукаві.

Забравши у всіх зброю, садavimo звязаного Предгубчека на тачанку, мертвого »губревкома« пересаджуємо до витягнутого і посадженого за керовницею шофера, а на їх місце — сідаємо у двох з Завгороднім. Револьвер скермовуємо в плечі шофера.

Наплювавши на »продкомців« — повертаємося на один з хуторів під лісом. Далше шестиособовим »Пірсом« — їхати було годі.

Зносимо з авта до хати скриню з паперами та велику бляшану скринку з золотими перстнями, бранзолетами, годинниками. Деякі річі з дорогим камінням. То їхало до Харкова добро розстріляних »буржуїв«. Окрім того було в авті вісім слоївків димових конфітур, звичайно, не чекістськими господинами варених, та кошик з тісточками, цукорками, печеними курами чи качками. Було кільканацять пляшок старого вина з гербами графа Грохольського. Товариші-пролетарі розумілися на річах...

Забираємо до хати і голову Губчека. На його обличчі вже не було й сліду того наполеонівського виразу, з яким розмовляв зі мною на шляху. Був прибитий, нещасний, марний.

Переглядаю його особисті документи: посвідчення, що т. Вільгруде-Соколов є членом колегії Всеросійської Чека у Москві. Наказ, підписаний Дзержінським, щоби Вільгруде-Соколов негайно виїхав на посаду голови Красноярської Губчека в очищеній від армії Колчака Сибірі. Найбільший, безперечно, в історії світа кат, висловлював у тому наказі віру, що Соколов, якого

він знає як «доброго працівника» і організатора — виправдає його довіря і очистить Сибір від «контр-революції».

В партійному білеті у шовковій червоній окладинці було зазначено, що т. Вільгруде-Соколов є членом компартії з 1917 р. В білеті лежав рівненько зложений власноручний лист Леніна. В ньому Ленін хвалив голову красноярської губчека за «класову чуйність і стійність», дякував за «самовіддану роботу» по ліквідації «контр-революції» у Сибірі; даліше висловлював надію, що незабаром товарищ Вільгруде займе становище голови Вселатвійської Чека у своїй батьківщині — Латвії...

Окремо лежало декілька листів від Дзержинського, у яких старший кат повчав молодшого. «Благодарственная грамота» від ВЦК-а. Диплом на «почесну зброю» від Всеросійської Чека. Знову наказ Дзержинського: «Червона армія очистила Україну... Як людина, що має досвід в очищенні пофронткових місцевостей від внутрішньої контр-революції, негайно виїжджайте в розпорядження ВУЧека. Сподіваюся, що й на цей раз виправдаєте надії, які я на вас покладаю».

Так товарищ Вільгруде-Соколов став головою Чека прифронтowego Поділля.

Рейд української кінноти, вже після замирення большевиків з поляками, примусив його утікати автом до Харкова, але — «попрацювати» він вже встиг. Про це свідчила пачка протоколів засідань колегії Чека, що лежала між іншими паперами в скрині. Були це довжезні списки людей, а поперек кожного списка грубим червоним олівцем одна велика літера: Р. — скорочене: розстріляти. І підпис: *Вільгруде-Соколов*. Члени колегії губчека — підписували ті «протоколи» пізніше, лише для форми. Всі протоколи були датовані днями лише останніх двох місяців і то неповних. Підлічивши приблизно списки по сторінках, отримую цифру — чотири тисячі. Всі прізвища, за рідкими винятками, українські. Проти кожного стояло: вік, заняття, коротке обвинувачення. Вік — від п'ятнадцяти до семидесяти осіб обох полів. Заняття — переважало хліборобство. «Обвинувачення» брєніли: «петлюровщина», «вороже відношення до советської власті», «агітація проти большевизму», «погромницький настрій проти жидівського населення», «переховування зброї», «переховування бандитів», «затаювання хліба від власті», «контр-революційна проповідь в церкві», «шовіністичне навчання дітей у школі»...

В скрині, в окремій обгортці, лежали таємні накази ВЧК-а з Москви. Короткі, ляконічні, жорстокі. Мені досі жаль, що не сповнилася моя тодішня мрія вивести їх закордон.

Наведу по пам'яті (такі речі не забуваються) зміст одного, хоч певно не мало читачів, що не знають ближче подробиць минулої боротьби — не повірять, що це — не авторська фантазія.

Дзержинський писав, що за відомостями, які він одержав, на

Україні, після заняття її червоним військом, значно поширилися «шовіністичні» настрої. «Куркульське» село і українська інтелігенція — мріють про самостійну Україну. З огляду на те, що війна з Врангелем, Петлюрою і поляками ще не скінчилася, — це криє в собі велику небезпеку для існування совітів на Україні. Треба дати відчутти населенню тверду руку совітської власті. А тому, він наказує головам всіх губчека на Україні перевести масовий розстріл осіб, у відношенні яких може бути підозріння, що в дальшій боротьбі вони можуть стати по стороні ворога. Особливо-ж треба натиснути на розстріл осіб, у відношенні яких хоч і нема підозрінь, що вони можуть прийняти активну участь в боротьбі, але які є знані серед населення і мають на нього впливи, або користуються повагою. Списки таких осіб, після розстрілу, вивішувати на видних місцях із зазначенням, що вони розстріляні за те, що збиралися боротися проти большевиків. Розстріли треба перевести так, щоби від них лишився ефект, який відбив би у населення охоту мріяти про боротьбу за самостійну Україну. Нижче йшов подаваний Дзержінским з Москви цифровий плян розстрілів по окремих містах. За ним, Одеса і Київ мали розстріляти по вісім тисяч чоловік. Полтава, Харків, Катеринослав і Вінниця — по шість. Житомир і Єлисаветград — по чотири тисячі. Чернігів і Херсон — по дві. Головам губчека наказувалося виробити негайно цифрові пляни розстрілів для повітів.

Переглянувши накази, стаю з за столу і підходжу до Вільгуде-Соколова, який в цей час розмовляв з Завгороднім. Зблідлий голова губчека, дріжачими губами допитувався все отамана, чи ми його вбємо. Хвилину дивлюся на його випещене інтелігентське обличчя; заповнені очі, в яких світився тваринний жах, і які бігали по нас із псячо-покірним благанням... І душу мені обгорнули огида і лютя.

— Тебе не просто вбити, а жили з тебе треба тягнути!

Чекіст жалісно скривився.

— Товариші... Добродії... я помилявся... я тільки тепер зрозумів... Мені наказували... Я більше не буду... і комуністом не буду... Я виїду зараз закордон, до батьків... Я ще молодий... Не вбивайте мене...

— Ти тепер тільки зрозумів?.. А як ті, що у списках, майже діти, дівчатка на провесні життя, просили тебе не вбивати їх — ти тоді не розумів?..

Безтямно хотілося збити нагайкою до крові ту пещену морду. В зляканому голосі, його акцент відчувався сильніше.

— Ти — жид?

— Ні-ні! Йй богу ні! Я християнин... розв'яжіть мені руки — я перехрещуся!..

Мені стало смішно, що приятель грізного Дзержінского, ворог, що пролив море крові, що на листові паперу з согнею прізвищ, не здригнувшись, ставив своє червоне: »Р« — не по-

цікавившись навіть, що завинили ті люди — так марно рятує себе від смерті.

Завгородній поклав мені руку на плече.

— Я думаю, Юрку, що не маємо чого з ним довго возитися... Ще станеться яка несподіванка...

Киваю мовчки головою.

Отаман обернувся до козаків.

— Візьміть його хлопці! Заведіть отуди, за рів!

Чекіст з сльозами в очах упав на коліна.

— Добродії! Я вас благаю!.. Не вбивайте!.. Тримайте мене у себе... Я напишу до Дзержінського, до Манцева, — вони за мене віддадуть вам тисячу ваших людей — кого самі схочете!..

Завгородній протекційно поплескав його по плечі.

— Ти-б тоді ще не одну тисячу розстріляв... Ні, ти таки вже будеш наш!

Півмертвого зі страху чекіста виволікли козаки з хати і повели через город. Коли за ровом стали — Вільгуде-Соколов упав на землю і ревучи нелюдським голосом — намагався цілувати козакам чоботи. Декілька взмахів шабель, один стріл, і хлопці відійшли.

Так згинув приятель Дзержінського. Іменем Соколова в містах на Україні большевики називали вулиці.

Вісім літ пізніше, я довідався, що Вільгуде-Соколов був студент прав, син дуже багатого ізраеліта-купця з Риги, та що підчас розстрілів, у яких приймав особисту участь — відзначався надзвичайним садизмом.

Люїджі Пірандельо).*

ПАДУАНКА

Падуанські шапки, гарні суконні шапки, які ще й тепер можна побачити в Сардинії, носили тоді — цебто в першій половині минулого віку, — і в Сицилії. Не селюхи, які воліли ті з китицею

*) Люїджі Пірандельо, що отримав щойно нагороду Нобля за літературу, вродився в 1867 р. Його батько, Стефан, бився під прапорами Гарібальді, потім став промисловцем. Пять разів хотіла забити його мафія, але безуспішно. Що року мав поєдинок. Його син Люїджі студіює на університеті в Римі, в Боні. Від 1891 в Римі, присвячується літературі, співробітничав в різних реву. Банкротство батька. Пірандельо живе з лекцій, потім дістає професуру, 91 лірів місячно. Перший його успіх, як письменника датується 1904-м роком. Але доля переслідує його: божеволіє жінка, з якою — незважаючи на це — він не розстається; потім війна, два сини в смертельній небезпеці, донька пробує отруїтися. Серед цих обставин пише Пірандельо твори, які приносять йому світову славу. Основний момент його творчості — це маскарада життя, його трагізм, укритий за серпанком порожніх амбіцій, фальшивого сорому, „доброго тону“, суспільних конвенансів, за серпанком сповидности, за якою годі розрізнити уяву від дійсности, мрію від життя, те, що є, від того, що здається. Іноді за тим серпанком криється фарса, яка варта лиш насміху, як прим. в новелі, яку перекладаємо. Редакція.

в'язані, мов пончохи, — але мішухи, навіть ті, що виглядали мов пани. В кожному разі мусіло так бути, коли правдивою є історія, що мені оповідав старий вуйко. Він ще знав людину, яка ті шапки продавала і, з якої всі глузували за те, що цілий її інтерес не приніс нічого, опріч насмішок: його дражнили Лірлінчіо, іменем, яким в Сицилії прозивають найдурнішого птаха. Називався він в дійсності Дон Маркучйо Ля Веля і мав свою крамницю на головній вулиці, недалеко звідти, де звертається в долину до Сан Франческо.

Дон Маркучйо Ля Веля знав, як його дражнили і дуже злостився. Але скільки він не намагався удавати грізного й боронити своїх прав, це йому не вдавалося: він тільки попадав у ще більші халепи, бо жалуючи своєї суворості супроти довжників, він давав себе розчулити їх облудним сльозам, а тоді — не лише не стягав довгу, а ще й всував потаємки в руку довжникові монету в дванацять таріїв.

З часом міцно закорінилася в громаді думка, що він, в суті річі, не мав причин нарікати або бути лихим на когось. Бо хоч його і одурювали люди, то не можна було заперечити, що завжди в таких випадках помагав йому Бог. Доля післала йому лиху, хирляву, і марнотравну жінку, та він хутко позбувся її. Доля післала йому цілу купу дітей, та в короткім часі йому пощастило всіх їх десь розіпхати. А коли тепер він і обділював шапками всіх своїх дорослих кривних, то всеж був певний, що за те не дадуть вони йому пропасти з голоду. Чогож було йому більше треба?

Шапки вилітали з його крамниці, неначе мали крила. Сини, зяті, племінники, приятелі і просто знайомі приходили й забирали їх. Бували дні, коли він уперто біг за одним або другим, щобн бодай за одну дістати заплату. Надаремне! Тоді клявся й присягався, що віднині жадної більше не дасть на кредит. Навіть Ісусові Христові, колиб той її потребував.

Але потім знова впадав в ту саму халепу.

Нарешті він постановив замкнути крамницю а з того товару, що лишився, не видати ані нитки, коли хто не заплатить згори.

Одного дня з'явився в його крамниці Ліціо Гальо, його кузин. Лірлінчіо не мав страху перед кузином за свої шапки. Гальо, покликуючись на родинні звязки, жадав чогось іншого. Це був страшний нахаба, він жадав грошей. Він і так був винен кругленьку суму. Чи не міг би вже тим задовольнитися?

— Як справи, братику?

Ліціо Гальо мав кепську привичку завжди смикати за довгі й рідкі волоски своїх звисаючих додолу вусів, а при тім, спустивши очі до землі, з поважною міною, оповідав різні історії. Боже, що це були за історії! За це і взагалі за його добрий гумор всі любили його і не лише від Лірлінчіо (з яким справа була легка), але й від найхитріших купців, завжди вициганював він стільки грошей, скільки йому було треба. Аж по самі вуха

стирчав він в довгах, і все виходив сухим з води. Але тепер насадив він іншу міну.

— Зле, братчику, — заявив він, тяжко зітхаючи і падаючи на крісло. — Чуюся змученим, напrawdę змученим і все мені набридло.

І з виразом відрази й знудження, оповідав, що брак йому вже відваги далі так жити. Голосні нарікання або німі, але проречисті погляди вірителів занадто пригноблюють його.

Лірлінчйо заразже спустив очі додолу і зітхнув.

— Бачите, брате, і ви зітхаєте, — сказав Гальо, похитуючи головою. — І маєте рацію. Я не смію показатися на очі вже жадному з приятелів, я це знаю. Всі збочують переді мною. Та вірте мені, що я ще менше терплю за самого себе, як за інших, що мусять злоститися, бачучи мене. Клянуся, що колиб це не було для моєї жінки, для Джакоміни, то яб нині ще...

— Що ви кажете? — перебив йому Лірлінчйо.

— А знаєте, що мене ще тримає? — провадив далі розмову Ліцію Гальо, — та пара моргів, що жінка принесла як віно, хоч вони і обтяжені гіпотеками. Я все думаю, брате, що це буде колись моім рятунком, бо уряд хоче там робити вигребки. Кажуть, там лежать рештки Ляміка. Очевидно, самі румовища, як жеж інакше? Але коли цьому правда, то я знова виплину. І — не сумнівайтеся, братику, тоді насамперед я подумаю про вас! Губернатор вже переказував мені, що хоче говорити зі мною. Завтра маю бути у нього. Та як я можу піти до нього?

— Чомуж би ні? — запитався здивовано Лірлінчйо.

— В цих лахах? Та лиш гляньте на мене! Що до убрання, то я маю вихід. Мій шваґер, що має таку саму приблизно фігуру, що й я, замовив собі нове убрання, він мені його позичить, Але шапка. Він має таку макітру...

— А, і ви також? — скричав Лірлінчйо, широко отворяючи очі.

— Як то, я також? — сказав Гальо з найневиннішим виглядом на світі, — чи ви думаєте, що я шмигляю з непокритою головою? Але з шваґровою шапкою не піду.

— І тому приходите до мене, — перебив Лірлінчйо, і цілий аж горів зі злости. — Вибачте, кузине, але — вертайте вашою стежкою назад! Шапки я вам не дам, я її вам не можу дати.

— А хтож говорить — «дати»? Я за неї заплачу.

— Маєте гроші?

— Буду мати.

— Трудно. Щойно як матимете.

— Це в перше, — зауважив Гальо, з сумним виразом на обличчі, — це в перше, звертаюся я до вас по падуанку.

— Алеж ви знаєте, що я присягнувся. Присягнувся я, присягнувся!

— Знаю, але чи ви не розумієте, що та шапка мені потрібна?

— Це жадна причина для мене. Волію вже дати вам три тарії, щоби ви купили її в іншій крамниці.

Гальо заклопотано усміхнувся і сказав:

— Ви ж знаєте, дороженький брате, що я не куплю собі жадної шапки за ті три тарії, лише проїм їх. Отже дайте мені шапку.

— А коли так, то ні те, ні друге, — закінчив твердо Лірлінчйю.

Ліцію поволі підвівся і зітхнув:

— Добре, маєте рацію! Я шукаю виходу з моєї біди, і теїер бачу, що є лише один — умерти.

— Вмерти? — загикуючись видусив з себе Лірлінчйю. — Чи зараз треба вже умирати? Таж в присутности губернатора ви все одно мусите здійснити шапку.

— Слушно, — сказав Гальо. — Але гарно виглядатиму я на вулиці в новім убранні і з старою шапкою. Скажіть вже просто, що ви мені її не хочете дати.

І він попростував до дверей. Але каяття вже, як звичайно, прокинулося в Лірлінчйю. Він вхопив кузина за руку і шепнув йому до вуха:

— Даю вам три дні часу для заплати. Лиш не кажіть цього нікому. Але по трьох днях... уважайте! Я потрафлю вам її на вулиці зірвати з голови, як лиш вас уздрю. Я потрафлю бути грізним, коли схочу, знайте це!

А потім він відчинив шафу і вийняв з неї чудову падуанську шапку. Ліцію Гальо спробував, була в сам-раз.

— Як гнітить вона мене, — сказав, похитуючи головою. — Чувся зле, коли йшов до вас. Ви, кузине, задали мені останній удар з ласки.

І пішов.

Всього скорше сподівався бідний Лірлінчйю, аніж того, що Ліцію Гальо по двох днях дійсно вмере.

Совість так мучила його, що він вив мов пес у буді і при тім думав про останні слова кузина. Він ніби бачив його перед собою, як той стояв в крамниці і згрижений кивав головою. О, Боже мій, Боже!

І він побіг до дому покійного, щоби донні Джакоміні, вдові, виразити своє співчуття.

По дорозі мав він вражіння, що людям справляє приемність зачіпати його.

— Чи ви вже знаєте, що Ліцію Гальо вмер?

— Хібаж ви не бачите моїх сліз?

Кожний в містечку хвалив покійного і оплакував його передчасний скон, а багато з засмучених всміхалося, згадуючи його жарти й дотепи. Многі з вірителів замикали, зітхаючи, очі і присягали, що вони і так дарували би йому довги.

Лірлінчйю знайшов донну Джакоміну в розпуці. Чотири смо-

лоскипи горіли на чотирьох кутах катафальку, на яким, вкритий ковдрою, лежав його кузин. Вся в слезах розповіла вдова як сталося нещастя.

— Обставини забили його, — сказала вона. — Ах, від кількох днів став мій Ліціо мов не свій.

Лірлінчйю, плачучи, слухав і на підтвердження її слів оповів про останні відвідини покійного у нього в крамниці.

— Знаю, знаю, — відповіла донна Джакоміна, — як гнітив цей довг мойого бідного Ліція. Ваші слова кололи, мов ніж, йому серце.

Лірлінчйю, мов з водограю, полялися слези.

— А ще більше збирається мені на плач, — тягнула вдова далі, — як лиш подумаю, що мойого бідного Ліція понесуть на марних ношах для нуждарів, прикритого лише дрантивими чорними лахами.

Зворушений до глибини душі, Лірлінчйю зафігував свою поміч при похоронах. Але донна Джакоміна рішуче відхилила це, заявивши, що мусить шанувати виразну волю свого чоловіка. Він випросив собі навіть жалібний похід, і навіть яко церкву, де, згідно з звичаєм, мав пролежати останню ніч, назвав церковку Санта Лючія, найскромнішу і найдальше положену, що якраз надавалася для того, хто хоче зійти з цього світу непомітно і без розголосу.

Лірлінчйю настоював на своїм, але остаточно мусів уступити.

— Але що відноситься до жалібного походу, — сказав він на відході, то можете мені вірити, що ціле містечко відпровадить нині бідного Ліція.

І він не помилився.

Коли похід проходив через вуличку, що провадила до церкви Санта Лючія, Лірлінчйю, що йшов напереді, зараз за ношами, які двигали чотирьох носіїв, по два з кожного боку, — звернув свої заляті слезами очі на свою блискучу падуанську шапку, яка покривала голову мерця.

Це була шапка незаплачена його кузином. Що за спокуса!

Кількокротню пробував бідний Лірлінчйю відвести погляд, але очі все вертали назад, немов шапка, що хиталася в такт ношам, притягала його незнанною силою до себе. Охоче порадив би він одному з носіїв здійснити шапку з голови мерця і покласти її на ковдру, щоби вона нарешті перестала хитатися.

»Але ні, ще бракувало, щоб я звернув увагу людей на себе. Вони вже й так, мабуть, сміються, бачучи мене на цім місці«.

Згрижений цією думкою, кинув він бистрий погляд на сусідів, переконаний, що знайде глум в їх обличчах. Потім, лютий і заклопотаний, він знова звернувся поглядом до шапки. Яка гарна, яка елегантна була вона! Шкода, що вона знайде свій кінець або на голові гробокопателя або разом з кузином безпотрібно згине під землею.

Ці дві можливості, особливо перша, яка була імовірніша, зачала його так дратувати, що він цілком віддався думці, чи не мігби він в якийсь спосіб відібрати свою шапку назад. Знова розглянувся він довкола і тоді спостеріг, що богацько в юрбі було таких, що теж приглядалися рівномірному колихання труни. Нічого дивного, що воно вивело й його з рівноваги, що було для нього правдивою мукою. Це хитання ставало просто незносе, і немов в такт крокам носіїв голосно і безнастанно хтось повторяв:

обдурили... тумана
обдурили... тумана.

Ні, ні і ні. І хоч би він мав цілу ніч провести в церковці Санта Лючія, сховавшись в ній, він мусить, він мусить відібрати шапку, яка належить йому і якої кузин, як мертвий, вже не потребує. Вона аж блистіла, ціла нова. Він мігби її повісити, як нову, у шафу. Зрештою, цеж не якась собі дурна забаганка, що він хоче dokonати, він жеж мусить дотримати присяги, присяги, так присяги!

Коли зробилося вже цілком темно і похід дійшов до далекої церковці, де сакристиян приготував вже обидві підставки, на яких мали спочивати носії, і коли люди згромадилися довкола як давали останнє благословення трупові, Лірлінчйо сховався за одною сповідальницею.

Вже церкву опорожнили, сакристиян, з ліхтарнею в руці, замкнув портал і пішов в сакристию по олію, щоби наповнити нею лямпаду перед вівтарем.

Глухо дудніли совгаючі кроки серед мертвої тиші святині.

Торжественна порожнеча стемнілого храму лякала спочатку Лірлінчйя так, що він готов був вийти з своєї криївки і просити сакристияна, випустити його. Але йому вдалося опанувати себе.

Наповнивши лямпаду олією, сакристиян підійшов тихенько до труни, інстинктивно оглянувся довкола себе, обережно двома пальцями здійняв шапку з голови покійного і всунув її собі до кишені. Потім подався до своєї комірчини над сакристією на спочинок.

Лірлінчйо не бачив того всього. Коли він почув, як двері від сакристії замикалися і засовувалися на засув, здавалося йому, що церква розплилася в порожнечі. Лямпадка перед далеким вівтарем ледві блимала в темряві. Але помалу сяйво збільшилося і залляло все довкола неясним світлом. Очі Лірлінчйя з трудом зачали різрізняти предмети довкруги. Він затаїв віддих і обережно висунувся зі своєї криївки.

Але рівночасно висунулося з своїх крийвок двоє інших, які з тим самим наміром вслизнулися до церкви. Обережно, зігнувшись як і від, посунулися вони з витягнутими наперед руками в напрямку до труни — кожний, не завважуючи другого.

Нагло розляглися в темній церкві три голосні викрики жаху. Ліцію Гальо, який думав, що він тут сам-один, підвівся, сів і зачав клясти сакристияна, коли обмацав свою непокриту голову.

Коли розлягся крик тих трьох, скрикнув з переляку і він: — Хто там? — а тоді — інстинктивно витягнувся знова на ношах і закрився ковдрою.

— Братику! — вистогнав один здушений від страху голос.

— Хто там?

— Лірлінчйю.

— Кілько нас тут? а, задріпана закутина, — пирскнув зі злости Ліцію Гальо, відкидаючи геть трумне покривало, і підвівся. — Задля марної якоїсь падуанської шапки! Кілько вас тут? Трьох, чотирьох? І ви теж, кузинку?

— Алеж — стогнав Лірлінчйю — ви зовсім не мертві?

— Мертвий? Хотів би ним бути, щоби не оглядати вашої скупарської банди, — крикнув йому просто в лице обурений до краю Гальо. — І вам не сором? Приходите і обдираєте мерця, як отой драбуга сакристиян? Отже, я вже її не маю, бачите? Він потяг її. А яж ще обіцяв її одному з носіїв! В цім дрантивім містечку навіть мертві не мають спокою. Я думав, що так позбудуся своїх довгів... а як же! Скількиж вас тут, до чорта? Трьох, чотирьох, десятих, двадцятих? Чи потрафите зберігти бодай таємницю? Напевно ні. Отже робім кінець!

Неначе бездушні кльоци стояли ті троє, коли він встав і зачав обкладати кулаками, копати ногами двері сакристії.

— Гей, ти, паливоди, сакристияне!

Не памятаючи себе з переляку, з'явився той в нічній сорочці і споднях, з ліхтаркою в руці.

Ліцію Гальо термосив його за груди.

— Иди і принеси мені зараз шапку, нікчемний злодію!

— Дон Ліцію! — скрикнув той, напів зомлілий.

Гальо цупко тримав його, тряс на всі боки і кричав:

— Шапку сюди, горлорізе! А потім — відчини двері, я більше не бавлюся в мерців!

(Перекл. Г. А.)

Юрій Луна

Провідництво письменства

I

Письменник, що творить, мусить раз наважитися, чи він друкує свої твори, чи ні? Коли він видрукував, — від тої хвилини його твори належать не тільки до нього, від тої хвилини люди зводять на його твір очі, від тої хвилини він впливає на людей. Уже сама поява нової синтези почуття дає відчуження чогось нового і несподіваного. Жадними обставинами, оточенням, вихованням і т. п. зовнішніми чинниками не можна обумовити появу таланту. Жадної глибшої синтези почуття не вдається передбачити.

«Щож є більш несподіваного на світі, — каже Сент-Бев (Sainte Beuve) — від таланту? Він не був би несподіваним, колиб не був одним серед багатьох, одним серед усіх!»

Відгомін схвилювання від істотного, що пережив письменник, творючи свою нову синтезу, створює для письменника читачів. Він у своєму творі висловлює *vouloir vivre* своєї раси в спосіб більш окреслений, як його співбрати по мові, і своєю синтезою об'єднує їх більшу чи меншу групу докола себе. І, це маючи на увазі, відповів Еннекен (Hennequin) Тенові на його твердження, що «твір виростає з оточення»:

«Ні, це твір формує оточення... Осередок сили є в мистцю, а не в масі; юрба оточує мистця, власне, тому, що він дає їй змогу висловитися: вона існує тому, що він з'явився».

Література, це одна з найсправніших сил до порозуміння всередині раси. Літературні факти-синтези творять докола себе споєність. «Література, — каже П. Валері, — зробилася в моїх очах організаційною цінністю, що окреслює і розвиває наші духові можливості. Вона так само, як мова, дозволяє ті духові можливості докладно позначати, сполучувати і побільшувати». (Léfévre, *Entretiens avec P. V.*).

Для письменника, що видрукував свій твір, по видрукуванню може найважливішим є істотний, живчиковий зв'язок із читачем. «Не адмірації й похвал треба бажати письменникові. Належить йому стихійна (пристрасна) увага, хочби й критикування. Належить йому вражіння, що він глибоко змінив спосіб відчуження або й думання людських істот». (P. Valéry)

Отже творчість письменника може мати не раз дуже

велике значіння для його раси. Письменницькі зусилля до синтезу почуття важні для цілої раси. Література може утримати єдність і енергію раси так само, як і інші шляхи її духової організації. З цього погляду затирається всяка різниця між організаторами раси: письменниками-мистцями, істориками, філософами чи героями.

Зрозумілою зробиться й заввага Валері: «Твори мистецтва цікавили мене менше, яко такі, більше цікавили мене їхні печаті, що вони накладають на свою генерацію. З такого боку дивлячись, побачимо, що тоді зникає різниця між ученим і мистцем. Залишається тільки гра побуджування уваги, подій і духових обставин». (Léfévre, Entretiens)

Не тільки можливість знайти *обриси свого неформного почуття* притягає людей до твору письменника, приваблює людей й інша риса твору, аффірмативний, *догматичний* характер кожного твору літератури.

«Писати, це значить — твердити» — казав Бальзак. В глибині кожного твору є певний догматизм, чи як там названо його — Standpunkt освітлення, пункти бачення, становище. Без догми не можна нічого написати в літературі, не тільки зсинтезувати, але, навіть, розповісти. Той, хто оповідає, — не вагається: він зробив вибір і він твердить уже тим вибором своєї оповіді. Невтомимий, французький дослідник літератури бачить у кожного письменника, «навіть найбільш легковійного» — догму в творчості. І чим сильніша є догматичність письменника (при одночасній силі його синтезу), тим цікавіший він для свого оточення. «Мистецтво писання, як і всі мистецтва, не може обійтись без могутньої односторонності (un robuste-parti-pris) і монументальної тривалості» (une hence avec Alain).

Самих догм є багато і кожна з них може більше чи менше впливати на письменника. Є догми збірні, як догма «мистецтво для мистецтва», догма поезії українського барока, догма футуризму, є догми окремих письменників, як Буальо, як Аполінер, і догми окремих творів, терен найменше досі опрацьований. Але всі вони разом і кожна зокрема є твердженням, аффірмативністю, що провадить без вагань читача. Отже твір письменника організує і провадить почуття читача. Є підстави назвати місію письменника в суспільстві — провідницькою. Лише це провідництво письменника серед його раси, його суспільства має характер несвідомий. Свідомим провідником є той, хто має почуття відповідальності свого провідництва.

Як стоїть справа з відповідальністю письменника за свою творчість?

II

В *свідомім* будівництві, в *свідомім* організуванні, в *свідомім* провідництві відповідає кожний провідник, організатор чи будівничий. Чому письменник, організатор і провідник, не має відповідати за свої твори?

Чому найменший робітник, що носить цеглу, відповідає за її укладання, чому найнижчий вартовий відповідає за свій відтинок фронту, — а письменник *vir illustrissimus* свого оточення й культури має бути невідповідальним? Відповідальність не може понизити жадної особи. Думка, що письменник це безхарактерна питія, шаман, кльовн, чи просто жак без відповідальності, є далеко більш понижуюча, як те, що письменник то людина, повна своєї гідності і гідності своєї духової раси.

Як особа, як вільна людина, що творить і потрапить обмежити свою творчість, письменник безумовно відповідальний перед своїм суспільством, своєю расою.

Але чи може бути відповідальність письменника, як творця? Чи на терені творчості, в самому процесі творення, може бути обмеження? Чи там, де є «боротьба з янголом», може бути думка про такі «приземні» справи, як відповідальність?

Адже-ж цим ставимо тільки ще одну перешкоду в боротьбі письменника за нову синтезу почуття. Та-ж ціла правдива творчість, то є боротьба з перешкодами: з технікою писання, опором реалій, з впливами очевидності, з магізмом слів... Властиво мужеською амбіцією письменника може бути тільки міцне бажання, — не боятися перешкод і знайти собі в тій боротьбі з перешкодами як найбільше сили. Тим самим висловити своє найглибше «я». Вільна творчість, що-ж то є — як не радість переборення невірності перешкод? В боротьбі за свою синтезу письменник може бути тільки доміном, вічно чуйним, аж до остаточної перемоги. Чим більше перепон у цій боротьбі — тим радісніша перемога, тим яскравіше виявлення особистості. Може, тому великі поети часто вибирали для свого задуму дуже важкі форми, може тому великі письменники мали до дрібниць обдуману ідеальну систему власного суспільства і місце власної творчості в ній.

Боронь Боже, відповідальність не є жадною вказівкою в процесі творчості. Нема в ній того, як має писати письменник, є лише пересторога, річ, що її самовиховання може перепроводити з свідомості в підсвідомість. На творення самих образів тим самим моглаб і цілком не впливати, вплив цей можеб вилився тільки в експонуванні образів, в їх ієрархії, в підсвідомій частині „parti-pris“

письменника. Чи має право письменник бути валахом, або деправатором тисяч, чи має право топтати найсвятіше для них, сіяти безнадійність, або кликати до безглузлого знищення власної раси?

Що-ж є більш шляхотного і людського, як повищі питання? Однак завжди будуть голоси серед письменників: »не хочемо жадного стриму і жадної відповідальності. Чому письменник конче повинен нести обов'язок, чому має себе обмежувати?»

Таких — не бракує, їх, що обходяться без відповідальності не лиш за свою духову расу, а й взагалі за людську гідність. Ніхто не може *змусити* письменника до відповідальності. Відповідальності не наказується згори, її беремо на себе. Відповідальність може бути тільки *добровільна*. Тоді лише це накладання на себе відповідальності не буде чином механічним. Тоді лише провідництво письменника буде чимсь свідомим і органічним одночасно, чимсь, що випливає з його почуття, з його пристраси. Це про джерело відповідальності говорить один із найгуманніших слов'янських талантів:

»Це не є розсудкова категорія, ані політична система, це пристрась, такаж як любов, ненависть, здібність до пробачення, прагнення до опановування і спрага помсти. То — почування сліпе, глухе й німе від уродження. Але, як нераз батьки люблять більше від дітей-красунів свої глухонімі й сліпі діти, — так само й то почування є найбільш глухою, темною, врослою таємним корінням в інстинкт — пристрастю людини«. (*С. Жеромський. Щоденник подорожі. Патріотизм*).

Патріотизм!.. Не як порожнє слово, як бляшане повторювання гасел, — але як почування. Те почування, що старається оборонити найбільш безборонне, — істоту душі людини, істоту її крові, її раси. Співчуття до безборонного, батьківська і синівська гордість, бажання утвердити будучність, віра в вищість своєї раси — то все прояви одного почування.

Прив'язання до своєї раси то є критерій провідництва письменника. Бо і що-ж маємо виразнішого й глибшого, як зв'язок із власною духовою расою? Якже їй не бути високим авторитетом у духовому житті? Як письменник може не відчувати неповторності себе самого в життю людей, і божественної неповторності у всесвіті його власної раси? Як може він не відчувати зв'язку із збірною духовістю, що повстала із подібності родини, історії, побуту, клімату? Як може не вважати її найвищою з усіх рас, її що найближча до глибин його серця, що напуває живою водою його інстинкти, його творчість? Бути в об-

личчі інших рас — людиною своєї раси, бути тим, чим є, не зрадити нічого, дарованого людині Найвищою Волею.

Про це все не може письменник багато говорити, про це все може довідатись читач не з того, що напише письменник, а часто тільки з того, чого він *не дозволив* собі написати. Тут найвищою надгородою для письменника може бути хіба одно. Це, коли почування свого звязку і відповідальности перед расою, киплючи в нім, раничи його, трівожне і гнівне раптом зірве заслону теперішньости, жадібно сягне поза вязницю часу — і вкаже своїй расі її будуччину. Але тоді це вже буде — пророцтво.

Евген Маланюк

Совітські літературні справи

1

Утилітарний ухил в літературі Росії відчувався завжди. І був він завжди утилітарно-державний, адміністративно-імперіальний.

Був він у Державіна, поета *sui generis* державного, був він у „олімпійця“ Пушкіна („Полтава“!), але був і у таких характеристичних продуктів імперії, як не-москалі Гоголь і Достоевський. Останні щиро чи нещиро (обидва були в цім відношенні — Хлестаковими) — мріяли про „державне поприще“, про сталий вплив і „навчання“ підданців імперії. Ці мрії, в другій половині їх творчости й життя, справдилися. Гоголь проповідував в „Перепісках з друзями“ і робив з II част. „Мертвих Душ“ справу мало не державного значіння. Достоевський, особливо в добі приятелювання з Победоносцевом і „Дневника писателя“, став фактично якимсь „директором душевного департаменту“ при міністерстві внутрішніх справ. Гоголь не встиг досягнути цього вповні і, більш менш так, як і його Попріщін, знайшов своє останнє „поприще“ в морозі півбожевілля, звідкіль лунали страшні, спізнені (і безумовно, національні!) зойки „Мамочка, спасі своєво беднаво сина!“ („Зап. Сумасшедшого“).

Цей „служилий“ характер літератури ні вчім не перешкаджав такої міри артистові, як Лев Толстой. Навпаки, всі його артистично-досконалі романи, остаточно були майстерними опрацьованнями а ргіоті поставлених дидактично-виховавчих тем, були притчами. Надмірна „служилість“ літератури фатально відбилася в 1860—80 рр. на її артистичнім рівні (всі ці Златовратські, Теллери-Михайловичі, Чернишевські, Короленки, Боборикіни і т. д.). Здавалося, що по 90 рр. „декаденство“ і спізнений, по дорозі з Франції,

символізм звільнить літературу Росії від тієї змори. Нада-ремно: традиційну „службовість“ бувшої російської літера-тури не лише одідичила сучасна совітська література, а й до-провадила її до нечуваної стислості. „Марксизм“ і „лені-нізм“, а пізніше „сталінізм“ могутньо й непереможно сти-мулювали й остаточно оформили цей процес, що тривав і підчас „антракту“ рос. символізму („державні“ мотиви у Блока, у Белого, навіть у Брюсова, що вмер членом ко-муністичної партії.).

В цім — генеза совітського „соціального замовлення“ в літературі й культурі.

2

Як відомо, одним з китів марксизму є знана максима — „буття визначає свідомість“, що є головним догматом матеріялістичної теології. Річ ясна, якраз в ментальности совітської еліти зайняла ця формула найперше місце: що́ за перспективи відслонювала вона в справах різних „пере-будов“, без яких не можна було уявити собі ніякої совети-зації! Скасувавши „душу“, панове з Кремля, добре здавали собі справу з „психіки“, що їй треба було конечно „пере-будувати“. Отже, скоро на терені б. Росії робиться „соці-алізм“ і „соціалістичні“ умовини побуту, то автоматично має повстати й „надбудова“ — „соціалістична“-ж, „пролетарська“ культура й література.

З примітивізмом фанатиків-неуків, з ненавистю номада й пасожита до справжньої (органічної, осілої й гієрар-хічної) культури, вони навіть дозволяли, щоби „форма“ цієї культури й літератури залишалася „буржуазною“ („творити національне — формою, але совітське — змістом“). І то, мимо того, що такий розтин „форми“ від „змісту“ протири-чить основній засаді офіційній філософії — совітському „монізму“.

Тільки цією ампутацією форми від змісту й механічним намаганням напхати „буржуазну“ (органічну) форму лах-манами совітського „змісту“ — можна пояснити собі сенс самогубства спочатку москаля Єсеніна, потім навіть „обще-росса“ Маяковського: справжня, хочби й як скромна, тв ор-чість в умовах такої державної філософії — була не-можливою. Неможливою була вона для мистецької твор-чости московської, як цілком органічної, але тим більше непотрібної й небезпечної в добі відреставрування совітами механістичної імперії. Але неможливою вона ставала, чим далі, навіть для талановитого літерата чи артиста взагалі, хоч-би тричі він був „общероссом“ чи „інтернаціоналістом“.*)

*) В сов. умовинах „творчости“, як показує досвід, можуть існу-вати й „творити“ лише професіональні імітатори творчости й про-фесіональні „інтернаціоналісти“ в роді різних Авербахів, Ясенських і т. п

Хвильовий ще в 1926—27, підчас певного руху в літературно-мистецькій житті України („українізація“), жалівся на „роздериротазівотну нудоту“ й „Єпархіяльні ведомості“ тодішньої сов. преси. Щож мали тоді відчувати й переживати мистці на терені РСФСР, коли петербурзька література й культура вже дотлила, коли мистецька московська творчість, як „регіональна“, винищувалася, коли над проявами живої творчості — чатувало ГПУ з тов. Авербахом на чолі („На посту“). Поет, що видавав в урядовім видавництві, урядово-ж цензурований зшиток ліричних віршів, і — наражувався, на публічне каяття і приречення „виправити ухили й надалі сумлінно служити соціалістичній державі“. Белетрист, навіть такої міри, як Пільняк, друкувався в державнім видавництві, а рукопис контролювався рядом урядовців, а потім мусів автор писати (в „Літ. Газеті“): „мене требаб протримати кілька років у в'язниці... прошу всі бібліотеки вирізати цю мою річ з повної збірки творів“...

Мушу ствердити, що представники „панівної літератури“ пережили в часі 1925—30 немало. „Перебудова“ з метою зробити з них апарат для обслуговування „цілого“ СССР („нашої великої родіни“) пройшла для них нелегко. В тім періоді був це не лише літературний „колхоз“, був це просто — задушний колхозний хлів. Дихати було нічим, навіть до всього призвичаєним москалям, навіть деяким жидам (навіть „геній“ — Пастернак мусів виконувати „соціальне замовлення“).

Але на сцену з'являється несподіваний збавитель. Є ним Максим Горький.

3

За останніх 7—8 літ ідеально зорганізована довкруги сов. авторів в Зах. Європі єрихонська рекляма ділала так, що доводилось часами запитувати себе: а може, ти помиляєшся? а може там, дійсно, сталося чудо і зродилася велика література, велике мистецтво? аджеж в Росії могли з'явитися, Пушкіні, Тютчеви, Блоки — чомуж тепер не моглиб? Може, саме, в тім задуху, під тим тиском, в умовах того заперечення особистості, — раптом людина вибухнула... І треба було ще й ще перегортати сторінки совітських друків; змушувати себе до вчитування в неохайно задрукований сірий совітський папір московських місячників і денників. Ні, сумніву немає: совітська людина справді — таки допроваджена до стану, в яким її свідомість визначається її зредукованим до розмірів „жіллплощаді“ — буттям.

На цьому місці вже приходилося колись („Кінець рос. літератури“) зупинятися на першій „героїчній“ періоді сов. літератури. І ось тепер, зупиняючись на кінці останнього

і початку її нового („горковського“) періоду, варто зробити короткий підсумок.

Від тих соток імен, від тих десятків тон книжок, від того барабанного галасу реклами краєвої (СРСР) й закордонної про „нечуванні „осягнення“, про „велику літературу СРСР“, про „геніяльних мистців нової Росії“ і т. п. залишиться дуже мало, неспівмірно — мало. Але це буде, справді, мистецьке, справді те, що відбило в собі епоху і що акумулювало в собі історичну енергію. Це — 1) невелика новеля-поема про Тімура („Туатамур“) відомого Лєонова, потім — автора цілого ряду важких, але безвартісних наслідувань Достоевського і 2) — книга новель б. начальника агітаційно-просвітнього відділу кінної армії Буденного одеського жида — Бабеля („Конармія“). Оскільки знаємо, саме ці два твори лишаються майже невідомими за межами СРСР. Ще „Конармія“, здається, була десь перекладена. Що торкається „Туатамура“, то ця, незвичайна річ, навіть в СРСР не була видана окремим виданням. Можливо, що це сталося не випадково. Занадто багато розкривають ці твори.

„Туатамур“, героїчний епос про Тімура-завойовника, написаний міцно й натхнено, з несамовитою яскравістю розкриває прадавній монгольський складник большевицької стихії 1918—20 рр. В „Конармії“ — ж Бабеля, з якимсь прахозарським патосом, звучить подібна пісня Ізраїля, який в совітських ордах, що як чума йшли 1920 р. на Захід, нарешті віднайшов свої легіони; сторінки книги, присвячені римському Заходові й капіталізмові, просто захлипаються від справжньої старозавітної ненависти.

Ці два твори — феноменальні явища в совітській літературі. Може лише тому, що автори написали їх в час, коли чулися цілими, повними творчо-вільними, на цілий зріст — особистостями. Тоді, в стихії „героїчного“ большевизму дійсно домінували яскраво й барвисто саме ці мельодії: монгольська й хозарська. Пізніше вони стерлися й злилися в більш знайому сучасну музику „общеруссизму“, з перевагою балалайки „нашої рідні“. Характеристично, що автори цих двох творів, хоч і займають нині досить високе становище в сов. літературній гієрархії, — нічого, хоч приблизно подібного до цих творів, більш не дали.*)

В порівнянні з цими творами — всі десятки тисяч кільограмів численних Лідіних, Слоніських, Каверіних, Еренбургів, Пільняків і „геніяльних“ Пастернаків — є або марна макулатура, або нахабна імітація і пасожитування на сноізімі й на рештках бувшої петербурзької літератури.

*) Лєонов, пишучи в совітськїм числі варш. „Вядсм. Літер.“, освідчив, що „метою його життя є написати роман про Чінгіз-Хана“. Невідомо, чи той роман з'явиться, але освідчення п. Лєонова — дуже характеристичне.

І Максим Горький (Олексій Петков), сидючи в своїй віллі на фашистівським Капрі, це давно зрозумів. Його-бо, всежтаки письменника старої „великої літератури“ і, безперечно, патріота, обдурити, як західноєвропейських снобів, булоб неможливо.

4

Стоючи одною ногою ще в „великій російській літературі“, апольовет босяка і приятель Леніна побачив, що так далі не може бути, що це кінець не лише літератури, а й всякої творчої чинності в СРСР (для Горького, звичайно, — єдиної-неподільної Росії); що, як так далі піде, то вже не буття — свідомість, а свідомість визначить буття і підкаже, як з тим „буттям“ скінчити.

Як кожного механізатора-єдинонеделімця, Горького (таксамо емігрантів — Мілюкова, Абрамовича, Денікіна et tutti quanti) турбувала інтегральність Росії, інтегральність літератури, як духової передумови інтегральності політично-державної. Ще десь р. 1927 голосний був скандал з протестом Горького проти „непотрібних перекладів його творів, для всіх пролетарів зрозумілих, на малоросійське наріччя“. Харківські пролетписьменники, запросивши „любімого Алексея Максимовича“ до будинку ім. Блакитного, ледві вкоськали благодарний гнів босяцького генія і геній — за солідну готівку, таки згодився на видання своїх творів по українськи. Дорого заплатила підсовітська українська література за воп-пот покійного Хвильового: „міщанин з Соррента“. Десь від 1928 р. починаючи, кожний укр. часопис, кожні літ. сходи, кожна літ. імпреза в Харкові чи Києві мусіла починатися акафистом на інтенцію геніяльного Максима.

Тим способом, в постаті Горького механістично, поліційно „реабілітувалося“ і „реставрувалося“ сучасну совітську літературу, як продовження „великої російської літератури“. Те, до чого накликав колись, по своїм сменовеховським повороті до СРСР Олексій Толстой, але чого, як „був-ший граф“, реалізувати своєю, будь-що-будь непролетарською, постатю не був спроможний, те почав робити другий Олексій, граф совітської нобілітації.

Користаючи з коротких відносин з Сталіном, Горький розтолковав, як міг, диктаторові, що з колхозним хлівом замість літератури Москва далеко не зайде, що так не лише пролетарської літератури не зроблять, а й звичайна — загине безслідно. Інтервенція живого представника померлої російської літератури дала свої наслідки і Горькій, спочатку завуальовано, пізніше, чим далі, одверто стає диктатором літератури й культури цілого СРСР. Це було тим більше льогічно, що останній з могікан бувшої російської інтелігенції, індивідуум з шансонетським призвищем „Луначарскій“,

здеморалізований необмеженою владою над „культурою“ й молодими артистками московських театрів, явно хилився до упадку (вже вмер).

Треба признати, що Горкій взявся за діло дуже ретельно й солідно: не обмежився на механічній задушенні української літератури, що своїми досягненнями й потенціями можливостями убійчо загрожувала „єдності культури“, отже єдності Росії. Він почав ґрунтовну санацію літератури самої Москви, чистку розрослих до абсурду письменницьких совітських „мас“, а, міжтим, потайки, гальванізував „стару“ літературу; обережно, але систематично почав боротьбу за „русскість“ совітської літератури. Не без значної участі Горкого сьогодні урядовий словник СРСР збагатився таким малосовітським словом, як „батьківщина“ (не „трудящійся“, але, передусім, — „руських“!). В цій патріотичній діяльності наступила національна „смичка“ двох Олексіїв — бувшого графа Толстого і бувшого босняка Горкого.

Чиж треба додавати, що для обох Олексіїв, Україна українська література в минулому були смішним абсурдом, в сучасному — зненавидженою й лютою небезпекою. В цьому відношенні між цими расовими москалями та професіональними „інтернаціоналістами“, що відіграють таку величезну роль серед аристократії Москви, — різниці немає.

5

Декрет ЦКВКП, з дня 23 квітня 1932 р., що скасував керівнику груп „На посту“ (РАПП) а й позволив на „свободу творчості“, — є особистою заслугою геніяльного Максима: як приятель Сталіна, домігся він декрету, що має гальванізувати „велику російську літературу“.

Наївні земляки з Києва і Харкова, що читали в тім декреті, що „від нині вже не конечно бути в літературі комуністом і пролетарським письменником, вистарчить лише бути льюальним“, і — зраділи. Та радість була короткою. Незабаром відчули вони, що „свободу“ дано виключно російській літературі, як „всесоюзній“, для українськоїж — „свобода“ ця означала її задушення. Завдання це почав виконувати Постишев з таким завяттям, що ні стріл Хвильового, ні навіть Скрипника її не порушив.

Поета Кулика призначив Постишев на губернатора української літератури в Совітах. Губернатор зворушливо оголосив живим решткам тієї літератури, що декрет 23.IV. 32, обов'язує, але Україна „не може з нього користати“ з огляду на „націоналістичну небезпеку“ та ще й тому, що „ухил Скрипника не був своєчасно викритий“. Декрет той, „lex Gorkoviana“, мав отже уніфікаційно-всесоюзний і реставра-

ційно-російський характер. Декрет цей, просто був одним з блискучих гокус-фокусів сіонських мудрців з Кремля!

І треба ствердити, що певний ефект в літературі РСФСР він дав, при чиннім співділанні тогож Горького, що в роді статей в „Ізвестиях“ („Про мову“, „Розмови з молодими“ і т. п.) вчив письменників як користати з добродійств декретованої „свободи“.

Почався своєрідний літературний „неп“. Донський козак Шолохов, автор патріотичного „Тихого Дону“, письменник, що мав бути от-от „розшифрований“, як „місцевий націоналіст“; що дав таку яскраво-„контрреволюційну“ картину колективізації в „Зоранім перелозі“, — раптом зробився „нашим“ і „визначним“. Все це спричинив недвозначний, хоч сировий і розхристаний талант Шолохова. На совітським безрибю не гребували й цим.

Відродився духом і О. Толстой, що заходився біля доби Петра І, недвозначно — навязуючи її до доби Леніна-Сталіна і тим нарешті реалізуючи в романі свою ідеологію „сменевеховства“. В часі-ж засилля РАПП і тов. Авербаха „бувний граф“ сидів як миша під мітлюю, і, на спілку з патентованим пролетарем Щеголевым, майстрував порнографічні песи з життя Катерини ІІ. Тепер — надійшов його час. Повеселішала й решта більш-менш кваліфікованої літературної братії (Олеша, Іванов, Тихонов), що вже ледві дихала під раппівським режимом. Трохи збилися з панталику псевдонімні представники „між-народу“, Лібедінські, Слонімські, Кольцови, Лідіни, бо їм було цілком не зле й за уряду Авербаха*). Хутко зорієнтувався, постійний мешканець Парижа — Еренбург. В подувах такої „весни“ несподівано зів'яз землячок Зоценко. Уся гострота його езопівських анекдотів раптом вивітрилася і втратила рацію існування, — на черзі дня стала не сатира, що завжди руйнує, а патетична „любоф к нашій великій родині“.

*) Під берлом тов. Авербаха совітська літературна буржуазія, численні ганделеси від літератури, не лише просперували, але й довели цю галузь совітської „індустрії“ до великого вдосконалення. Голосні були в початку 1934 р. скандали з двома совітськими „письменниками“ — Гансбургом і Бройде. Перший „організував“ свою „творчість“ в той спосіб, що за нього писав романи старий стероризований ним письменник Любіч-Кошуров. Гансбург („відомий письменник“, член оргкомітету письменників Москви, був. чекіст) лише відвозив, не читаючи, рукопис до „Госуд. Издательства“ і діставав гонорар. Згубила Гансберга надмірна „хуткість“ продукції: тероризований Любіч, не маючи сили написати роману в терміні, вклеїв туди сотню сторінок зі своїх старих творів. А хтось з колег Гансберга доніс.

Ще ліпший примірник „індустріалізму“ це „письменник“ Бройде: цей просто організував в Москві ціле бюро письменницької продукції, в яким на нього працювали старі письменники-контрреволюціонери. Бройде одержував за це гонорари з московського відділу „Госуд. Изд.“, де був заступником директора. Мав власне авто, їздив по курортах для відпочинку, як „письменник“ і „ответственный работник“. Викритий був також „випадково“. (Див. „Вечерняя Москва“ №№ 53 і 105 1934 р.).

Нарешті — під гнетом дезукраїнізаційної політики — по лінії найменшого опору пішов до Москви відроджений в СРСР нестерпний хохол: серед еліти сучасної російської літератури маємо двох стовпів — Лебеденка і Авдеєнка. Дрібніших авторів — з закінченням на „єнко“ і навіть на „єнков“ — російська література сьогодні має вже чимало. (Історія, повторюється). З'явився навіть свіжий совітський Винниченко, що, як і його прототип, не може бути віднесений цілком ані до російської, ані до української літератури, бо існує відразу в обох. Називається він не то Корнійчук, не то Кочерга.

Словом, справу реставрації Росії в літературі, чи, як казав ще р. 1923, вертаючись на батьківщину О. Толстой, „повторення великої русской літератури“ — пущено в рух.

Всесоюзний Зїзд Пролетарських Письменників, скликаний в 1934 р., як зїзд „всємїрний“, „первий в мїре“ і т. і, організований з великим накладом капіталу й праці, мав бути історичним етапом процесу цієї реставрації і підсумком патріотичних заходів Горького.

6.

З уважного студіювання стенограм зїзду неблагано насувається, що надії російських аранжерів зїзду і (що так скажу) реставраторів імперії в літературі — за вели.

І тут нічого не допоможуть закордонні мегафони й бубни зрганізованих полпредствами „вечорів совїтської літератури“ о Парижі й Лїондоні з участю рїзних Андре Жїдів і снобів в числа масонсько-„ставїскїованої“ буржуазії. Факт залишається фактом: прецизїйно-полїційно організований в країні найдоскональшої людської тресури зїзд — вибухнув врешті голосним, хоч на зовні старанно притлумленим, скандалом. Бо й якже інакше назвати реакцію зїзду на мову Бухарїна, що тим разом говорив (і зовсїм не зле!) про... поезію? Був це, як всі совїтські скандали, звичайно, — „скандал в благородном семействє“, отже щїльно укриваний від зайвих очей з розрахунком на те, що буржуї на Заходї не вміють читати совїтську пресу.

Бухарїн — це не лише совїтський катедер-їнтелїгент і комунїстично-старообрядческий „начотчїк“. Це, всежтаки, совїтський діяч чїчерїнського типу, ц. т. один з тих росїян, в яких психїці комунїзм, патріотизм і, навіть, елементи московського націоналізму — органічно поєднані. Не менше від Горького й Толстого його непокоїть майбутнє культури й літератури СРСР і не менше, нїж Горький і Толстой, він ортодоксальний марксист, добре розуміє дійсну роль духа — навіть в країні матерїялістичної релїгії. Проповїдувати лєнінізм і заперечення душі та національності — це добре

іконечне: для України, Грузії, Азербейджану, але не для Москви і „нашій родині в цілому“.

Його промова була лекцією патріотизму письменникам СРСР. Пушкіном вона починалася („Я рассматриваю здесь только русскую поэзию“), Пушкіном — кінчалася. В ній були цитати не лише зі Спінози й Гегеля, Канта й Шопенгауера, а й з... Блаженного Августина. В ній згадувалися не тільки російські класики, а й Софокль, Гомер, Гораций, Гете, Вергарн і інші представники „гнилого Заходу“. Сучасний стан російської поезії гостро трівожить Бухаріна всупереч казочно-комуністичному оптимізму деяких оцінок, пришитих білими нитками до його мови-тривоги мови-заклику, наказу: „культури, культури і ще раз культури!“... „проблема якості й оволодіння великою спадщиною — є на першому пляні!“... „студіювати чужі мови і літератури!“... „творити живу й велику літературу... а для цього треба „дерзати!““ („Ізвестія“ 30.VIII. 34 № 204).

Оце хвильовівське „дерзати“, що його поруч з тими ж самими наказами висунув Хвильовий перед українськими письменниками р. 1925, — дуже характеризує сьогоднішній стан літературної Росії. В стремлінні до живої літератури дорого далиб сьогодні Горкі й Бухаріни, щоби воскресити навіть „регіонального“ Єсеніна! Але оце хвильовівське „дерзати“ пригадало ще, що помилявся Кулик, що літературні процеси України залежні від Москви; ні, „нові“ ідеї ці прийшли до Москви з Києва, лише з девятилітнім запізненням, яке було потрібне для опанування й знищення цих ідей на терені України разом з їх герольдом.

Та Бухарін не тільки закликав до культури, до „перегонів“, до відваги. Він насмілювався зачепити дуже чуйні амбіції урядових геніїв, — знаного заступника Пушкіна в СРСР — куплетиста Дем'яна Бедного й спадкоємця Маяковського — типового совітського буржуа Безименського. А цього вже було за багато: скандал вибухнув з несамовитою силою. І то лише тому, що Бухарін, визнаючи їх величезні заслуги „на агітаційнім фронті“, — обережно порадив їм „поглиблювати техніку“. Це викликало бурю. Виступив ряд „патентованих“ нездар і літературних урядовців з демагогічними жестами й ядовитими інвективами (як колись Пилипенки й Коваленки проти Хвильового!), виступили трибуни тієї літературної „маси“, що віддавна опанували совітський Парнас. Справедливо почулися вони загроженими на своїх посадах. Особливо отруйні дотепи пустив у відповідь Д. Бедний, бючи Бухаріна найбільш „комуністичною“ збробою: мовляв, Бухарін хоче, щоби сов. поезія продукувала „тісточка для сахармедовичів з літературного торгсіну“; він-жеж, Бедний, воліє — заглушатися в „рядах здорового ширпотребу“. При тім нагоді Бедний не занехав згадати про свої величезні заслуги

(„в двадцяти томах моїх віршів не троянди, а вибухові набой“) і порівняти себе з Ілією Муромцем і з Пушкіном. Схри́тий сенс промови Бедного був той, що я, мовляв, ще не вмер, що я знайду на тебе суд. І хоч Бухарін, забіраючи голос ще раз, ще більше отруйно і ще більше „офіційно“ (він підкреслив, що його думки були „узгіднені з думками Політбюро“) викпив Бедного і Ко („добрий мені Ілія Муромець, що з нього одна моя критична заввага робить небіщика“), — та, всеж, останнє слово лишилося за старим „богати́рем“ пролетарської поезії. В цьому ж числі „Ізвестій“ (207 з 3.IX. 34), де видруковано кінцеву мову Бухаріна, під текстом читаємо заяву „До Президії Зїзду Письменників“, Бухаріна, того самого, який перепрошує за „гостроту“ своєї кінцевої мови; пояснює, що „оцінку деяких поетів“ подав він не як „обовязкову директиву“ та що він „не мав на думці підважувати авторітети“, що коли його інакше зрозуміли, так це було „явне непорозуміння“.

Це „підважування авторітетів“ і, особливо, „явне непорозуміння“ — тхнуть спеціально понурою гумористикою, бож в тексті самої мови автора того каяття, видрукованій ту ж е над листом, читаємо:

Тов. Бедний тут заявив, що він виступає в імені одностумців... Ці „одностумці“ — „фракція ображених“ (сміх, оплески)...

Я в початку мого реферату підкреслив, що доручила мені його прочитати — партія... основи мого реферату розглядали й затверджували відповідні інстанції“...

З наведених зразків, де казбонна фразеологія, брехня, чекістська демагогія, облуда і тваринний страх перемішались в виступах двох представників совітського дворянства, можна відчути цю дійсність, що ховалася за блискучими лаштунками зїзду „першої в світі літератури“.

Я навмисне зупинився на цьому скандалі, щоби показати дві групи, дві точки погляду, дві ворожі течії в совітській еліті, (в літературі так само, як і в інших галузях „плянкової господарки“ СССР), щоби ствердити, що ані гальванізувати, ані „відродити“ трупа бувшої літератури Росії — в СССР досі не пощастило. Занадто глибоко викорінено органічну духову творчість в СССР і занадто довго культивував уряд в царині культури „масовий“ тип урядовця, літературного поліціанта й спекулянта. Цей тип, що імя йому нині в СССР — легіон, складає глос совітської „культури“ і надає їй своєрідне обличча. Короткотривалий лябораторійний досвід боротьби Хвильового з цим „масовим“ типом в інших, що правда, умовах України за час 1925—28 рр., вчить, що ця боротьба при режимі СССР є майже неможлива.

Немає підстав ворожити успіху в цій боротьбі пп. Горкому й Толстому.

Марксизм, не дивлячись на його окричану „універсальність“, є, як і кожний изм, — кий з двома кінцями. Марксизм — мстить ся. І ті процеси, що відбуваються в ССРСР за останні 10—12 років, розгортають перед нами яскравий образ тієї пімсти. Кий, що звияжнo бив якийсь час по „неотемлемим частям нашої рбдіни“, — нині зачав бити своїм другим кінцем по „первой в міре“ літературі і по культурі ССРСР.

Занадто довго вбивалося в голови літературних і артистичних „мас“ переконання, що до буржуазної (п. т. західної) форми можна безкарно напихати совітський зміст. Святе переконання в божественности „машини“ й „техніки“ примітивно дикунська „технократія“ і махінолатрія совітські — явище також глибоке й історично-традиційне на терені Москви. Ще Петро I казав, що „чужинці нам потрібні на яких 10 літ, щоби від них навчитися їх засобів, а потім ми тих чужинців вижбурнемо“. Як папуаси, москалі завжди в глибині душі вірили, що всі досягнення цивілізації є наслідком якихось „гокус-фокусів“, якихось секретних штучок „німців“ — колись, „буржуїв“ — тепер. Вони ніколи не відчували, що за літаком, льокомотивою, дізель-мотором, чи сонетом і романом тягнуться органічні етапи духових зусиль, що це все — наслідки творчого, морального напруження століть і поколінь. Підглядіти, перейняти, вкрати („подтібрить“) отой „засіб“, оту таємничу „техніку“ чи „культуру“ — і все буде гаразд, одразу ж „догонімо й перегонімо“. Отож, дуже характеристично, що на Зїзді Письменників 1934 року всі губернатори й поліцмайстри департаменту культури при міністерстві внутрішніх справ ССРСР, в один голос повторяли слова Петра I з початку XVIII ст. І Бухарін, і Горкий, і численні Лаврєньови хором і на різні тони повторяли ритуальне гасло: „опанувати техніку Заходу“, „створити совітського „Фавста“ (Бухарін), „учитися в класиків форми“ (Горкий) і т. п. „Морський“ письменник Лаврєньов (син царського адмірала), що недавно повернувся з Заходу, зворушливо-наївно сповідався перед аудиторією зїзду:

Цього року був я на Заході... Театри Заходу переживають смертельну катастрофу... Розклад такий, що далі йти нікуди.

Але драматурги й письменники Заходу посідають таку одну здібність, що при цілій своїй безвихідности, бють нас нею й досі. Це — техніка письменницького мистецтва („Ізвестія“ № 204).

Та чи ж допоможуть ці безнадійні заклики, ці, властиво, „шаманські“ чаклування, коли немає головного, коли дух загнано в шлунок і п'яти, коли вирвано з корінням всі сліди органічного життя? Коли ССРСР вже створив собі свій влас-

ний „Захід“, що, розуміється, нічого спільного з справжнім Заходом не має.

Маємо тут на увазі „захід“ Радеків і Еренбургів: Це двох „європейців“ — Бруно Ясенський (з Галичини) й Бея Іллеш (з Закарпаття), що м. і. являються офіційними репрезентантами Польщі й Угорщини. В їх промовах відчувалося, що монополями власниками всіх західних штучок і секретів для СССР є власне вони. Їх техніка, їх писання це власне той „Захід“. Б. Ясенський власне так рекомендував себе на зїзді:

Я — мистець, що вчився на європейських зразках... Я вчився від класиків... і то таких, якими мої совітські колеги ще не могли оволодіти, бо їх твори ще не перекладені на російську мову. („Ізвестія“, № 200).

Рекляма, навіть авторекляма, — двигун гандлю... І той гандель йде зовсім не зле. Вже не кажучи про Радека, але й численні Белі Іллеші, Гідаші (теж „мадьяр“!) й Ясенські прекрасно в згоду з інтересами СССР себе почували. Вони мають в „комуністичній“ державі власні вілли, власні авта. А хитрий Еренбург навіть стало мешкає в Парижі і, власливо, гніє собі по каварнях разом з капіталізмом...

Ще одна дрібничка. Серед літератів — мешканців Заходу, які вшанували своєю присутністю московський зїзд, був лише один, що його можна віднести до Заходу (решта — сталий склад совітської агентури за кордоном, — різні Толлери, Бехери і т. п.). Це — Андрій Мальро, письменник молодий і ще досить хаотичний. Цей типовий повоєнний декадент вчепився комунізму, як ідеологічної відскоки для своєї внутрішньо-порожньої творчості. Оцей наївний *homo novus* в Москві 1934 р. спробував заговорити про „права особистості в комуністичнім суспільстві“. Не хочаючи, Мальро трапив в найболючіше місце. Це теж скінчилося скандалом, хоч меншим і затушованим. І коли Радек з Еренбургом старалися лагідно спростувати неусвідомленого Мальро, то Горкий досить зимно й вороже поставив бідного європейського кандидата в „совспівробітники“ — на місце.

* * *

Заслужують на згадку кілька цитат:

Не маю жадних причин і бажання виділяти представників братніх республік... З браку часу я мало читаю книжки, написані літератами союзних республік... Вони-бо, все одно, працюють не лише для свого народу, але й для всього Союзу...

Проти буржуазного націоналізму, расизму й фашизму! — Ось в чім історичний сенс наших днів. І ми вже дещо зробили. Нам пощастило об'єднати всі сили радикальної антифашистської інтелігенції Європи. (М. Горкий „Ізвестія“ № 206).

„Кожен, хто є проти фашизму й війни, є нашим попутником, є по нашій боці, є в нашій таборі“. (М. Кольцов, там-же № 202).

Література (Заходу) розколюється на літературу одверто фашистську й на літературу, що ще намагається боронити буржуазну демо-

кратію, але стихійно повзе до фашизму, хоч одночасно, частина буржуазних письменників одверто переходить на наш бік... значіння цього факту є величезне... Сьогодні Селін відображує ту частину дрібнобуржуазної інтелігенції, що не бачить жадного виходу з кризи і глибоко розчарувалася в капіталізмі. Це для нас має величезну користь. Література розкладу — не наша література, але дуже добре, коли ворог розкладається.

Ми мусимо говорити совітському й закордонному артистові: „Дивись — готується світова війна, дивись — фашисти хочуть задушити рештки культури, дивись — капіталістичний світ хоче задушити Совітський Союз. Це ми мусимо говорити артистові і відвертати його увагу від самоабранини... до великих фактів дійсності, що можуть впасти нам на голову (підкр. оригіналу). (К. Радек, там-же № 202)

Підкреслене в мові Радека — також одно з завдань літературного зїзду і, хто зна, чи не найважливіше, й найреальніше.

Бо тепер знане гасло „героїчного“ большевизму звучить цілком инакше, а саме: „хто не проти нас, той — з нами“.

А. Р.

Нова совітська буржуазія та її культура

В Neue Züricher Zeitung знаходимо статтю знавця російських справ, що пише під псевдонімом В. Й. — про цікавий процес творення нової совітської буржуазії та про її культуру. Властиво — не про творення, лише збуржуазнення вже витвореної нової суспільної верхівки — комуністичного «дворянства».

Як тать в ночі — читаємо в статті — вслизнулося в нібито «безкласовий» суспільний лад СССР — нове поняття, яке є наругою над всіми передумовами комунізму: є це категорія «знатных людей» (визначних). Найліпші «ударники» — існували вже здавна, так само як і «лучшие люди», яких влада недавно при виборах в Совіті запропонувала на кандидатів. Про них чуємо вже від того часу, як Сталін остро напався на «уравниловку» при оцінці праці робітника. Але в обидвох випадках — («ударники» і «лучшие люди») — ішло про визначення за заслуги для «совітського будівництва». Про ніяке стале відмежовування тих людей від сірої маси населення, що не могло похвалитися такими геройствами, — не було й мови. Інше значіння мають «знатные люди», які з'явилися рівночасно з ново-відкритим в Росії поняттям «родини» (рідного краю). Ці «знатные люди» мають всі прикмети нової касты, яка перебуває в процесі творення. Вони — перші представники нової аристократії. А хоч і складаються з «найліпших ударників», то лише частинно. До них належать всі ті, що дійшли до впливів і посад завдяки спритові, щастю, або хитрості, бо чим даліше від Москви, тим тяжче перевіряти дійсні заслуги для «пролетарської

вітчини» тих нових людей. І це нове пролетарське боярство вміє дуже рішучо підкреслювати, боронити і укріпляти свої привілеї.

Покащо «демократичне» підлога нового Ордену умисне підчеркується. Напр. на «першій зізді знатних людей колхозної годівлі худоби в Дагестані» (є й такі зізди!), 105-літній Джулахмед Ахмедов — в нагороду за своє вісімдесятилітнє чабанування — був вибраний в число «знатних людей». Новий титул дається також в нагороду за якісь особливі чини, як це було напр. із залогою корабля «Урицький», яку по повероті з полярної подорожі вписали до «Книги знатних людей півострова Камчатки». Очевидно, що амбіцією кожної совітської закутини є спорудити собі таку «Книгу» з «життеписом провідних особистостей». Само собою розуміється також, що така «Книга» цілком пахне совітською «Готою» і означає повстання станової групи, яка незабаром пригадає кому належить про свої права і привілеї.

Вже тепер, напр., коли пан Каганович зіздить на інспекцію до Києва, зараз його оточують «знатные люди» міста, які, річ ясна, дістають запрошення на бенкет і торжественне представлення в театрі на честь московського гостя. І цілком певно, що ці «знатные люди» не виходять ані з копалень вугля в Донбасі, ані з колхозних тракторів. Або напр., що це за дивовижний «робітник» Щукін, що в своїм московськiм мешканні, «за селянською заставою», уряджує прийняття на честь 15-тих «знатних людей», які — разом з його сином — поклоняні в ряди червоної армії? Колиб ще тут ішло тільки про 15 молодих робітників, з різних причин записаних в «знатные люди» — один тому, що навчив комсомольців уживати спадохрону, другий — тому, що вдряпався на Ельбрус, — і т.п.! Але «робітника» Щукина ошчасливили відвідинами далеко важніші особи: голова совіта, голова рекрутської комісії московського району Денісов, а навіть начальник штабу московської військової округи й інші високі старшини червоної армії; артистка Кніпер, вдова А. Чехова, відчитала (або на совітськiм жаргоні — «за читала») якусь оповідання, артистка Обухова, артист Бравін і скрипак Фурер, самі зізди на мистецькiм небі Москви, теж пописувалися на прийнятті у «робітника» Щукина.

Чи не упхано наперед отих 15-х юнаків, щоби надати пролетарськiй вигляд сходам «знатных людей»? Нарешті, звідки приходить отой «робітник» Щукін, при знані браку мешкань в Москві — до мешкання, де він може приймати таке товариство? Повстання і життя «знатных людей» огортає ціла низка таємниць...

Другу категорію людей, якої існування в комуністичній Москві ніхто не уважав досі можливим, відкрив письменник Лев Касіль. Відкриття так його схвилювало, що він зараз-же присвятив йому величавий, на вісім шпальт, фелетон в «Ізвестіях». Це — «девіцы при...» Пани при кіно, при спорті, при

малярстві, при літературі... Не ті, що заняті в середині тих підприємств, але — коло них. Касіль зобачив їх при одній імпрезі, яка — вже сама в собі — заслуговує на згадку — при «Всесоюзському конкурсі Румби». Тихцем-михцем вже від ряду років знесено в Москві заборону «капіталістичних танців». «Конкурс Румби» відбувся не в льокалі, призначеній для чужоземців, а в «парку культури», а учасники були — «молоді робітниці з розгоряченими, уважними обличчями» і «скромні хлопчак з найближчих фабрик». Що вони пріли, танцюючи тяжку Румбу і викликали сміх інших пар, що танцювали інші танці, само собою розуміється. Одна молода пані, що належала до цих останніх, і яка потім назвала себе «Йозі» (вона звалася властиво Єфросіня, але хотіла, щоб її звали Жозефіна), оповіла нашому письменникові психологію «девіц при...» Не ходить тут про дівчат для забави гостей, які ані пана Касіля, ані нас не цікавлять, але «про дивну, незрозумілу категорію, доволі нечисленну, але яка уперто обстоює в нашій суспільній ладі своє чужорідне, мікроскопічне існування». Ці дівчата, каже обурений Касіль, не мають переважно жадної посади, одна або друга з них вчиться в якійсь незнаній ближче «студії», вони не сіють і не жнуть, але досхочу черпають з кишені своїх родичів, мають адораторів, які завжди дбають для них про дарові білети на всякі імпрези, вони базикають про все, що має відношення до мистецтва, а коли хочете з ними посперечатися, то зараз окричать вони вас «провінціалом», «профаном» або «ділетантом». Йозі записала в свій нотатник «12 Заповідей», з яких перша звучить: «Вміти брехати, скрізь і всім, окрім собі самій»; друга: «брати максимум і давати мінімум», третя: «використовувати всіх і кожного», четверта: «говорити про ідеї, ентузіазм, і прочу політграмоту, але самій лишатися зимною, а при тім часто «захоплюватися»... «Щоб мене чорт забрав, гукає Касіль, звідки попали оті старомодні огидні максіми в гарніренькі голівки наших сучасниць?» Їх наразі не багато, але всеж — «вони живуть серед нас, шмигляють в наших клюбах, оздоблюють наші бенкети». А що ще гірше, «правдиві робітниці, спортовки, студентки, молоді артистки, театральні і кінові, вже готові дивитися на ці блискучі істоти, як на взірці мудрости і моралі». Хтоб думав, що в Москві знаходяться подібні «буржуазні» екзистенції? Що вони занепокоюють і захигують підстави комуністичної суспільности?

Колега Касіля, Іля Еренбург, підчас свого останнього приїзду до Москви, також пустився на відкриття, а їх висліди були так само мало потішаючі для комунізму, як і відкриття Касіля. Чи це можливо, нарікає Еренбург, що сучасники Сталіна й експедиції Челюскина, знаходять розвагу в кітках, в заходах сонця, в наядах і в Угу, які більше пасують «на комоду тітки Гебельса або на бюрко Балдура фон Шіраха, аніж до хати клясовосвідомого пролетаря»? І хтож псує смак російського пролетаря?

Ніхто інший, як «Мосторг», саме державне торгове підприємство. Але колиб справа кінчилася лише на тих кітках або на заході сонця дрібного буржуя! Еренбург змушений перевести генеральний обрахунок, над яким мусять задуматися адоратори російського кінового мистецтва, російської архітектури, взагалі російської большевицької культури. «Совітський стиль» — таке є гасло. Але що криється за цією «ною тематикою»? Давніше напр. артисти малювали — «Жінку при вікні». Тепер — на московських виставах стрічаємо образи з тою самою темою, і лише підпис звучить: «Колхозниця на відпочинку» — і вже всі захоплюються «революційним мистецтвом»! Коник, якого багько давно висить в Третяковській Галерії, — стає «Конем червоноармійця». На лякових роботах з'являються совітські солдати в тій самій поставі, що давніше Святий Юрій. А на мережках Вологодських замість старих орнаментів є вже трактори і літаки...

А архітектура? Чи те, що бачимо в Москві, є стиль нової великої кляси, чи «стиль Гонзалес» — стиль того багатого пана Гонзалеса з Барцельони, який сказав Еренбургові: «маю досить гроша, щоби не задовольнятися якимсь одним стилем. Я приказав своєму архітекторові перемішати мавританський стиль з готичким і з новчасним, цей стиль буде називатися стиль Гонзалеса»... Дивно і дико — вигукує ображений Еренбург, коли тепер в Москві будують «дім для композиторів» в формі — ліри, причім встають в пам'яті слова Надсона: — «Пусть арфа сломана, акорд еще рыдает»... «На жаль, такі акорди роблять у нас з каміння, а ридати будуть вони що найменше цілі десятиліття», — каже наш розчарований комуністичний обсерватор. І він не знає, чи має плакати чи сміятися, коли читає, що одна фабрика в Краматорську буде «античний портал з клясичними дорійськими стовпами»... Чи, може, бодай кіно є славною сторінкою в совітській культурі? Ні, і тут совітські режисери, замість творити своє, не вагаються імітувати «буржуазних кінорежисерів Європи й Америки». Обурений тим всім проголошує нещасливий Іля війну — «всім тим кіткам, всім тим смутним ілюстраціям з каміння і бетону». Еренбург пропонує проголосити їх — «ворогами революції». Але чи він забув, що революція вже давно скінчена? Чи здає собі справу, як zareагують на його заклики і громи — «знатные люди»? Ті «знатные люди», яких поява, без сумніву, стоїть в таємничім зв'язку з вигідництвом кіток і з чванькуватими порталами? Боїмося — кінчить свою статтю ціріхський часопис — що Еренбург взявся за невдячну роль Дон Кіхота, що вибирається в похід проти вітряків...

В Совітах виросла нова упривілейована верства, нове комуністичне дворянство, яке хоче закріпити за собою «завоеванія революції», — в їх найбільш прозаїчним вигляді — в формі всякого роду вигоди і спокійного життя, спокійного користання з нової упривілейованої позиції, чи то покривається з «ідеями Маркса-Леніна-Сталіна», чи ні — байдуже... Хоче це нове дво-

рянство створити і свою «культуру». А що безплідний духово-марксизм її дати не може — то й позичають її там, де ця культура є — у буржуазії. Причём, очевидно, беруть те, що відповідає простацькому смакові нової совітської еліти «вискочек». Як в політиці, так і в культурі, замість нового — виходить мара на копія старого, замість старої армії — «нова» червона, замість буржуазного «отечества» — пролетарська «родіна», замість поміщицьких лятифундій — совітські колхози, замість старорежимного натуралізму в літературі — «новий» совітський, замість портретів і адорації «возлюбленого монарха» — портрети й адорація «дорогого вождя революції» і — «стиль Гонзалеса». Нудно, «пошло» — як нудний і «пошлий» є всякий плягіят...

Совітське культурне будівництво — як і будівництво економічне добігає до свого кінця — вертає до розбитого корита. Трагічне завершення соціалістичного експерименту...

Октав Обрі

Карбонарі і Наполеон III

(З французького).

Кльод Жевель у живій книжці, малює драму, що привела другу імперію до італійської війни і висвітлює дещо в цій події, що досі було оповите серпанком таємниці.

Відомо, що син Горгензії ще у 1831 році, коли ніхто не міг мріяти, що одного дня він відновить імперію, приєднався до карбонарів і разом з ними взяв участь у повстанні в Романії. Це повстання скінчилося мирним фіаском. Небіж імператора ледви уникнув австрійських куль. Повернувши до Арененбергу, він, по всій певності, залишався в звязку зі своїми колишніми товаришами зброї. Звязковим з ними був граф Арезе. Французькі карбонарі, хоч поліція Люї-Філіпа добре доглядала їх, з певністю брали участь у підземному русі, що приготував упадок липневої монархії і тріумф претендента. В думках карбонарів обидві справи — французька й італійська лучилися тісно. Вільна Франція мала допомогти Італії здобути собі свободу. Чи у цій справі Люї-Наполеон узяв на себе якісь формальні зобов'язання? Не знати. Але його моральний обов'язок для всіх італійських патріотів видавався очевидним, і коли вони побачили, що принц-президент посилає у 1849 році своє військо для підтримки влади папи, вони, в добрій вірі, стали кричати про зраду.

Щоб здобути собі католицькі голоси, які лише могли втримати його при владі, Люї-Наполеон відразу відгоро-

дився від спільників своєї молодости. Більше того, відколи по державнім замаху 2 грудня він прийшов до влади, Наполеон починає переслідувати таємні товариства. Ця подвійна зрада була дуже гіркою для провідників Молодої Італії.

Мабуть погрози досягли Наполеона III, бо, занепокоєний, він починає шукати зближення з Кавуром. Він інтервеніє перед італійськими урядами, щоб прихилити їх до ліберальної політики. Але карбонарі не дають себе одурити. І ось, один за другим, вибухають атентати: пекольні машини на вулиці Рен-Блянш і на залізниці Кале-Ліль, змова в гіподромі, в Опера-Комік, спроба Піянарі, Бельмара, Тібальді...

Італійські революціонери хочуть покарати зрадника і по встановленні республіки у Франції, викликати повстання на півострові, яке має змести тих десять принципів, що роздирають Італію від Неаполя до Міляна.

Стільки невдач не зневірили їх. Ще поліція шукає за спільниками Тібальді, коли в Лондоні вже інший італієць, Феліче Орсіні, готує бомби, що призначені для цісаря французів.

Орсіні мав сорок років. Був гарний, з темним кольором обличчя, кучерявою бородою, з блискучими очима. Син патріота, він сам з дитинства боровся за свободу своєї країни. Гнів у в'язницях Метерніха і веслував на панських галерах. Уласкавлений, у 1849 він був членом римської конституанти. Він підняв Мархію проти австрійців. Ув'язнений в Мантуї, він втік з цитаделі. З щирою горячою, рухливою, цілною душею, трохи лукавий, але ніколи дрібязковий, він втік до Англії й там зорганізував змову, яка — коли-б удалася — вернула би свободу Франції й Італії. Він дібрав собі досить підозрілих спільників: Сімона Бернарда, лікаря-невдачника, який доставив вибухові речовини, Пієрі, гальонового пройдисвіта, і двох синів з доброї родини Гомеца і Рудіо, здібних до всього, бо вмирали з голоду. Орсіні їде до Парижа через Брюссель, під іменем Альзопа, і французька митниця не заглянула до його пакунків, де знаходився матеріал для виробу бомб. Пієрі, Гомец і Рудіо здоганяють його за місяць, також не стягаючи на себе підозрінь. 14 січня 1858 все готове. Залишається перейти до діла.

У цей вечір цісар і цісарева обіцяли бути на останньому виступі славного баритона Массоля. Вже від восьмої години, вулиця Лепелете, на якій тоді містилася опера, була переповнена, все чекало на приїзд суверенів. Сяла була чудова. Однострої, вечірні одяги, ясні сукні, дуже декольтовані, згідно з модою, яку лянсувала Євгенія.

»Запанувала тиша, розповідає Жевель, за сучасними газетами, і завіса піднялась перед другим актом «Вільгельма Теля». Але почувалося це нетерпеливе напруження, яке все супроводить очікування високих осіб. Дія скінчилася під дискретні оплески... І, знечев'я, розляглися три страшні вибухи, кілька секунд один по другім. Лише журба зберігти декорум стримала загальну паніку. Всі дивились один на другого і перепитували. Вибух газу, чи замах? Другий згодом скоро потвердився. І тоді на кілька хвилин повстало загальне замішання поміж глядачами, з яких більша частина складалася з тих, що жили з існуючого режиму, й яких ставновище могло захитатися»...

Правда починає поширюватися. Поліційний старшина голосно питає за лікарями, які можливо є поміж глядачами; були вбиті, багато ранених, але цісар і цісарева були цілі. Всі відітхнули».

В ту хвилину, коли повіз пануючих, попереджений четою гвардистів, підїхав до ганку опери, до почету було кинуто три бомби. Повіз перекинувся, прошитий кулями, коні були страшенно покалічені, газові ліхтарні згасли. Всі кинулися при світлі смолоскипів в рости́ч. Першим вискочив імператор. Він лише мав подряпаний ніс. Капелюх його пробива куля. Він допоміг зійти імператриці. Вона так само була недіткнута. Але її білий плащ і сукня були вкриті кров'ю генерала Роге, що сидів напроти неї, якого трапили в голову.

Поміж почотом і юрбою цікавих, було дванацять забитих і стосорокшість ранених.

Наполеон ані на хвилину не стратив зимної крові. Він наказав піднести лежачих і хотів супроводити їх до аптеки, куди їх понесли. Але йому сказали, що він повинен з'явитися в Опері, щоб заспокоїти публіку. Він подав руку Євгенії, і у двох, з принцесою Матильдою за ними, піднялись до імператорської льожі. Орхестра заграла „Partant pour la Syrie“. Бурхливі оплески привітали цісаря.

Орсіні і його головні спільники були арештовані вночі. Крім одного, Франческа Крісні, італійського емігранта в Парижі, якому Орсіні доручив кинути бомби. Крісні втік. Для того, щоб багато років пізніше, стати президентом ради міністрів Італії і показатися завзятим ворогом тої Франції, яка йому дала притулок. Орсіні гордо взяв на себе відповідальність за змову.

Процес у суді присяглих перейшов в надзвичайно знаменний спосіб. Повстала угода поміж обороною і урядом, щоб не піднімалось питання про карбонарів, бодай Еміль Олівіє бачив префекта поліції Піетрі, як той виходив з келії Орсіні. Боронив Орсіні Жюль Фавр, який хоч показав себе

пізніше дуже нужденним державним мужем, все-ж був добрим промовцем. При кінці своєї промови, він перечитав зворушуючий заклик свого клієнта до Наполеона III:

»Я заклинаю Вашу Величність віддати Італії її незалежність, яку її діти втратили у 1849, з вини Франції.

Хай Ваша Величність згадає, що італійці, серед яких був мій батько, з радістю проливали свою кров за Наполеона Великого, всюди, куди йому забажалося їх повести; що лишилися вірними йому аж до його упадку; хай Ваша Величність згадає, що поки Італія не стане незалежною, спокій Європи і спокій В. В. лишаться химерами. Хай В. В. не відштовхує найвищого побажання патріота, який стоїть на сходах шафоту; хай звільнить мою батьківщину і благословення 25 мільонів горожан ітимуть за Вами в майбутнім».

Це був шляхетний заклик. Одначе присуду не змінено, та воно й не могло бути інакше. Орсіні, Пієрі і Рудіо засуджено на кару смерти, Гомеца на довічні тяжкі роботи.

Порушення, як у Франції, так і в цілій Європі було надзвичайне, менше з огляду на присуд, як на лист Орсіні.

Щоби цісар дозволив оголосити цього листа, глибока зміна мусіла зайти в його душі. І дійсно, прашаючи графа деля Рока, надзвичайного посла короля Віктора Емануїла, він обіцяв йому піти разом з Піємонтom в разі конфлікту з Австрією. Він розумів добре, що там, де не повелосся Орсіні і його попередникам, скоро хтось інший міг мати успіх. Карбонарі не перестали-б переслідувати його. І скінчилося-б тим, що вони його знищили-б. Ліпше було їх обезброїти. Не низький сстрах штовхав Наполеона до того, щоб сповнити свою обіцянку визволити Італію, бо він був хороброю людиною. Це був страх володаря, страх далеко сильніший, страх лишити зі своєю смертю без захисту свою жінку і сина, і віддати Францію на поталу революції. Отже цісар 1858 року готовився вирівнати довг карбонарам з року 1831.

Він навіть думав уласкавити Орсіні. Цісарева благала його про це:

— Це не є звичайний убивець, як Піонарі, — казала вона, — це горда людина, *я поважаю його!*..

Вона хотіла відвідаги Орсіні в його вязниці. Наполеон заборонив їй це. Але сам, можливо, був там. Це відповідало би його вдачі. Коронований конспіратор, як міг він не вибачити, у глибині душі, Орсіні? Але всі міністри, цісарська Рада, навіть архієпископ Парижа, спротивились уласкавленню. Імператор уступив. Лише Рудіо уласкавлено. Орсіні і Пієрі мусіли зійти на шафот.

В день страчення Пієрі покинула сміливість. Орсіні-ж сказав до ката, який обтинав йому волосся:

— Будьте так ласкаві, не кладіть моєї голови до одного коша з головою цієї людини, яка тремтить з переляку.

Він твердим кроком вийшов на шафот, під своїм чорним покривалом, і вмер зухвало, крикнувши: «Хай живе Франція! Хай живе Італія!»

Слідуючого літа, в Пльомб'єрі, Наполеон III. прийняв Кавура. Коли тільки піємонтський міністр вийшов, війна ськових і дипломатичних приготуваннях. Тоді вибухнув кон-проти Австрії була вирішена. Ще рік минув у військових і дипломатичних приготуваннях. Тоді вибухнув конфлікт. 24 червня 1859 під Сольфєріно, — Наполеон сплатив свій довг карбонарам.

Г. Т.

Тріумф англійського летунства

Європейська преса повна відомостей про останній тріумф англійського летунства. Ось який опис його знаходимо в однім французьким часописі:

Міденгол, маленьке сільце у Суфольку. Рівнина, куди лише сягає око. З Лондону — 150 кілометрів віддалі — з сусідніх графств котились авто до аеродрому цілу ніч на неділю. На загал коло 60 тисяч глядачів, 8 до 9 тисяч авт. Це немов би Дербі удосвіта. Мужчини в чорних одягах, пані у вечерових сукнях; завзяті туристи, що переходять цілу Англію пішки, жінки й діти з далеких хат, автомобілісти загорнуті в ковдри, циклісти, що працювали педалами цілу ніч через слоту і дощ.

Чверть на сему. «Ще п'ятнацять хвилин», виголошують го-лосники, розташовані тут і там, «ще десять хвилин». На величезній площі двадцять літаків, готові до лету, вишиковуються немов срібні комахи з країни велитнів — суміш Свіфта з Вельсом. Над всіма своїми велитенськими розмірами панує Дуглас, літаючий палац голяндців. Біла блакить і золото одностроїв королівської повітряної фльоти, немов блискучі стріли, миготять над аеродромом. Червоні пожежної помпи, коло авто ратункової стації, вносять трагічну ноту до величавого образу свята. «Ще десять секунд». Панує глибока і промовиста мовчанка. Вітер слабне, встає сонце. Там далеко сер Альфред Бавер, мер Лондону, підносить прапор, щоб дати знак до відлету, 45 секунд один літак за другим. Напередодні льосовання визначило чергу летунів.

Загальні улюбленці, це Молісони, на одній з трьох «комет» конструкторів Гавіленда, «Як, вони совгаються і не підіймаються!» Стогін несеться з натовпу, потім зітхання полегші й оплески. Машина розплашується на небі, щоб зникнути у сонці. Немов би

кулеметна стрілянина супроводить відлет моноплану Гренвіль, який веде Американка панна Кокрен. Другий янкі на „**Sockheed Vega**“, підіймається майже простопадно до гори, на превеликий жах натовпу, що чекає, що ось-ось побачить, як він гримне на землю, мов метелик, прибитий бурею.

Є їх двацятьох, з того дев'ятьох англійців, трьох американців, (голяндський літак теж американської конструкції), трьох австралійців, двох голяндців, з них один з подвійним мотором — велитень Дугляс, один данець, двох новозеляндців. Простір, що треба пролетіти, виносить 19,160 кілометрів. Ходить про те, щоб п'ятнадцять років після першого лету з Англії до Австралії, побити рекорд, досягнутий 11 жовтня 1933 року, Кінгфордом Смітом і пілотом Ульмом, що зужили для перелету 7 діб, 4 год. і 47 хвилин. Змагання складається з двох частин: змагання на швидкість і на силу. Від місця відлету аж до мети всі літаки, що беруть участь в тому чи іншому змаганні, мусять зупинитися у п'яти місцях: в Багдаді (4.600 км. від Лондону), Алягабаді, Сінгапорі, Дарвіні і Шарлевілі. Поміж кожним з тих обов'язкових зупинок є 16 довільних зупинок.

З восьми перворядних машин дві: американська Сее Вее і австралійська **Sockheed Vega** псуються, перша в Букаресті, друга в Алепо. Трьохмоторовий голяндець **Pander** розбивається, коли знижився в Алягабаді. Під вечір у неділю п'ять перворядних літаків є в дорозі. Зпочатку Молісоні на своїй кометі ідуть на чолі; але мотор і незручне осідання змушують їх стратити 12 годин в Караші. Приходить до перегонів поміж англійцями Скот-Кемпбелем і Блеком і голяндцями Парментіє-Моль-Прейсом і Ван Бугеном. Великий спортовий англійський літак проти транспортного американця з його залогом з чотирьох голяндців, п'ятьма пасажирами і 29.500 листами. Прекрасний успіх Дугляса спонукує нідерландський уряд замовити ще 12 літаків цього велитенського типу. З трьох **Fairey** одномоторових біпланів, які сподіваються лише на успіх у силі, один довірений Гліманові і Бенюві, розторошується о землю коло Паляцо Сан-Гервасію. Невдачі переслідують його від початку лету: Схиблений підйом, погана погода, низький лет, страта в швидкості підчас перелету через гори. Катастрофа, спалені тіла.

Але Скот і Блек на своєму **D. H. Comet**, який змагається одночасно і на швидкість і на силу, помпують бензину в Багдаді (37 хвилин зупинки) по 12 год. 40 хвилин лету. Перед ними Молісоні, яких вони скоро залишають за собою, позаду їх голяндець **Douglas**, який затримає друге місце й американець Турнер, що прилетить третій. До Сінгапора після 1 год. 7 хв. зупинки в Алягабаді (бак наповнено, маленька перекуска наспіх), прилітають Скот і Блек півтора години скорше призначеного собі часу.

Новий вдатний підйом. Вони вже в Дарвіні о год. 23.30, перелетівши 2.300 миль, які ділять це місто від Сінгапора. Небезпечне море коло Тімора вони перелітають не з одним лише мотором в роботі: обидва мотори працюють поправно. Що за тріумф цієї нової машини, що так мало ще була спробувана! Побіжний перегляд мотора змушує побоюватися, що лет до перемоги мусить зупинитися. Але по двох з половиною годинах горячкової праці, мотор зрепарований і вони летять даліше. Потім Шарлевіль (Австралія), у понеділок о 22 год. 44 хв. О год. 1 і 35 хв. вони відлітають, випереджуючи голяндців о 1400 миль. Нарешті о год. 5 і 33 хв. рано обидва британці є у меті. Вони витримали в повітрі 2 доби 22 год. і 58 хв., сім годин менше, ніж того вимагав Комітет і перелетіли 11 тисяч миль.

По приїзді Скот і Блек такі втомлені, що ледви в силі вилізти зі своєї шкляної кабіни.

Скот, що вже звик до шляху Англія-Австралія, має оце за собою пятий рекорд. Він був колись торговельним пілотом в країні, яка його прославляє сьогодні. Він має 34 роки і вже 12 років сидить при кермі, але життя його богате на пригоди. Син відомого музиканта, він займався яхтінгом, керував цукровою плантацією у Новій-Гвінеї, виграв чемпіонат боксу. Є жонатий і має чотирьохлітню доньку. Скот твердо вирішив не дається живим рекінам Тимурського моря і тому захопив зі собою револьвер, який, на щастя, не був потрібний.

Блек, військовий легун, є сином колишнього мера в Брайтоні. Тринацять разів він відбув подорож з Англії до Африки, він кермував літаком принца Вельського над чорним континентом, підчас полювання на хижаків. У 1929, він здобув епохальний рекорд, перелетівши 5000 миль з Кройдона до Найробі, протягом 8 днів. Він облетів чотири африканські столиці: Ентебе, Різуму, Момбаса і Dapes Sala, тобто зробив 1600 миль за один день, в той час, як подорож у мряці вимагала б місяців.

Ціла Англія захоплена своєю заслуженою перемогою, яка принесла Скотові і Блекові 10 тисяч фунтів, і кубок за 500 фунтів, голяндцям 1500 фунтів і американцеві Турнерові 500 фунтів. Але ця перемога не дозволяє забувати про потребу могутньої і постійної торговельної авіації. Друге місце, що зайняв голяндський велитень, є пересторогою для англійської авіації. Англія, що дивиться на той бік Рену, не дасть себе перегнати нікому, чи то ходить про летунство цивільне чи військове.

Михайло Грушевський

24 листопада 1934 р. помер у Кисловодську на Кавказі Михайло Грушевський. Покійний був виїмково визначною індивідуальністю: історик, історик літератури, етнограф, соціолог, публіцист і навіть белетрист, громадський діяч і політик, талановитий організатор, людина незвичайно працьовита. Грушевський полишив після себе незвичайно багату спадщину в різних ділянках українського національного життя.

Оцінити його роль і значіння в тих ділянках — тема вдача для спеціалістів. Нижче подамо короткий начерк його життя і діяльності.

Походив Грушевський зі старого духовного роду, що гніздився на Чигиринщині. Народився 29/IX 1866 р. в Холмі, де його батько, Сергій, був учителем «греко-уніятської» гімназії, але виростав на Кавказі, куди невдовзі по його народинах перенісся батько на службу. Вже з родини виніс майбутній український діяч початки національної свідомості. Свідомість ця зміцніла ще більше в гімназії у Тифлісі під впливом науки самого життя — перебування серед ріжнонаціонального середовища, в атмосфері національних конфліктів різних місцевих культур з російським централізмом. «Все це — згадує при одній нагоді Покійний, — екзальтувало мої національні почуття й робило їх осередком моїх дум та емоцій».

Хлопець просто пожирав кожну українську книжку, чи книжку про Україну і ще в гімназії здобув велике знання — теоретичне й фактичне в різних ділянках українознавства. В гімназії-ж іще розпочалася й його літературна діяльність. Спершу хотів він стати белетристом, писав вірші й оповідання. Діставши випадково адресу Ів. Нечуя-Левицького, р. 1884, удався до нього з своїми писаннями. Той підтримав молодого письменника й надрукував навіть одно з присланих оповідань в «Ділі» 1885 р., про що автор довідався значно пізніше. Скінчивши гімназію 1886 р. і вступивши на університет у Києві, поставив Грушевський собі за ціль — зробитися вченим. Тепер його мрія — написати історію України. І він пильно готується до цього під проводом проф. В. Антоновича. Результатом цієї праці була солідна монографія, написана ще на студентській лавці — «Нарис історії Київщини від смерті Ярослава до кінця XIV в.» За неї молодий автор дістав золотий медаль і по скінченні університету 1890 р. був залишений при катедрі як професорський стипендіат. У тім часі якраз відбувалася

реорганізація українського наукового життя в Галичині за порозумінням з київською українською громадою. На львівським університеті мала повстати катедра історії України, яку запропоновано Антоновичеві. Але старий історик запропонував на цю катедру свого учня. 1893 р. дістав Грушевський офіційне запрошення на цю катедру, хоч формально засновано її тільки 1 квітня 1894 р. В травні 1894 р. дістав він ступінь магістра за другу велику працю про «Барське староство» й незабаром переїздить до Галичини, де з молодечим завзяттям береться до університетських викладів та організації наукової роботи. Відразу стає фактичним, а незабаром і формальним редактором «Записок Наукового Т-ва ім. Шевченка», які перетворює з однорічника на кварталник, а опісля на двомісячник. Поруч них засновує нові спеціальні публікації («Джерела до історії України», «Етнографічний Вістник», тощо). В 1897 р. Грушевський стає головою Т-ва. Перебуваючи на цім становищі аж до половини 1913 р., він високо поставив Т-во, зреорганізувавши його на взір західньо-європейських академій наук, та згуртувавши коло нього старші й молодші наукові сили, головню своїх слухачів, котрих пильно заправляв до наукової роботи. І ця його праця не пішла на марне — чимало його учнів стали визначними істориками (Ст. Томашівський, Ом. Терлецький, М. Кордуба, І. Крип'якевич та ін.). Великим набутком для української науки було притягнення до роботи в Т-ві І. Франка, передтим майже елімінованого з української суспільности. Кермуючи Т-вом і своїми учнями, Грушевський і сам багато працює.

Пунктом своєї чести ставляє він написати повну наукову історію України. З початком 1897 р. береться за роботу і з кінцем 1898 р. випускає 1-й том. Від цього часу, працюючи незморовано, побіч іншої роботи, пише том за томом цю капітальну історію, що значно розрослася проти передбаченого пляну. До світової війни вийшло сім томів та перша частина 8-го (до р. 1638).

Крім цієї фундаментальної праці Грушевський випускає кілька коротших оглядів української історії: «Начерк» — по російськи (1904 р.; дальші видання 1906 і 1911 р.), що склався з викладів, читаних 1903 р. у Парижі у Вільній російській школі; пізніше 1907 р. популярну історію України для народу («Про старі часи на Україні»), 1911 р. ширшу «Ілюстровану Історію України».

Та цього не досить — Грушевський дав ще безліч інших дрібніших розвідок, статей та рецензій. Крім того мав час займатися і літературно-публіцистичною й громадсько-політичною роботою. За його ініціативою перетворило Наукове Т-во ім. Шевченка часопис для родини «Зоря» на поважний місячник — «Літературно-Науковий Вістник»

(1898 р.), що згуртував коло себе всі тодішні літературні сили обох займанщин; з його-ж почину 1899 р. засновано «Українську Видавничу Спілку», що невдовзі розвинулася в поважне видавництво. Спілка пізніше перейняла і видання «ЛНВістника».

Як політик, в Галичині, Грушевський зайняв опозиційне становище до політики центрального й краевого уряду в українській справі. Зблизившись з радикальнішими зпоміж народовців, він разом із ними взяв чинну участь у реформі галицького народовства, переведений з кінцем 1899 р. та став навіть містоголовою Народнього Комітету. Та по кількох місяцях виступив із комітету та разом із Франком, котрого притягнув до нової партії, усунувся від безпосередньої участі в партійній діяльності; але пильно стежив за нею, різко критикуючи націонал-демократичну політику в ЛНВ.

Діяльність Грушевського вчасно стягнула на нього гнів своїх і чужих. Спершу, по переїзді до Галичини, Грушевський досить часто міг відвідувати Україну, але вже невдовзі остеріг його Н. Молчановський, що служив у канцелярії київського генерал-губернатора, щоби не важився приїздити. Так кілька літ просидів він у Галичині, і тільки революція 1905 р. відкрила йому шлях на Україну. Від 1906 р. переносить він щораз більше свою діяльність із Галичини на Велику Україну, стараючися спопуляризувати й використати тут національно-політичне й культурне добро, здобуте на галицькому ґрунті спільними силами працівників цілої України та звязати міцніше обидві займанщини. В 1906 в Петербурзі Грушевський засновує окремий український журнал в російській мові («Український Вѣстник»). Це був zarazом і орган Української Громади в 1-й Державній Думі. Протягом 1905-6 рр. Грушевський пише цілу низку статей на українські теми по російських газетах та в «Укр. Вѣстнику», що склалися на книжку «Освобождение Россіи и украинскій вопрос», Спб. 1907. До українського читача пише статті у ЛНВ (вийшли теж окремою книжкою «З біжучої хвилі», Київ 1906) та ново-повсталій українській пресі («Громадська Думка» й «Рада»). З початком 1907 р. переносить Грушевський ЛНВ до Києва, стягає сюди молодих галицьких публіцистів і дослідників, засновує тут філію книгарні Наукового Т-ва ім. Шевченка. В 1907 р. організує в Києві на взір Наук. Т-ва ім. Шевченка — Українське Наукове Товариство, щоб зтягти до української наукової роботи місцеві сили, розпочинає від 1908 р. видавати теж «Записки», далі теж «Збірники» різних секцій, а в 1914 р. журнал «Україна». Вибраний головою цього Т-ва, дбає за можливо тісний контакт обох установ. Пізніше засновує в Києві окреме видавництво для народу «Лан»

та популярний часопис «Село», а по його припиненню — «Засів».

У Львові веде далі виклади на університеті, кермує Науковим Товариством, провадить «Краєвим Шкільним Союзом» та стежить за галицькою політикою, якій присвячує низку статей, зібраних 1911 р. в книжці «Наша політика». Різка критика політики націонал-демократичних менерів не зостається без відплати. На загальні збори весною 1913 р. випускають вони анонімову брошуру проти Грушевського, щоби не допустити до його вибору на голову Т-ва. Та Грушевського знову вибирають головою, але — знеохочений — він усувається сам із проводу, зрікшися в осени й головства й редакторства; скінчивши на 116 томі «Записок».

Війна застала Грушевського в Карпатах, у Криворівні, де мав свою віллу. Вертатись до Львова не було змоги. Лишатися в глухому гуцульському селі було небезпечно: грозив або Талергоф з боку австрійської, або арештування з боку російської влади. Бо Грушевський-же був окричаний ворогами — в Австрії, як «москвофіл», що хоче відірвати Галичину до Росії, а в Росії — як австрофіл, що хоче прилучити Україну до Австрії. Приятелі дали йому змогу у вересні виїхати до Відня. Їхав він сюди в надії, що війна вже кінчиться, що незабаром має бути мирового конференція, на якій розважатиметься й доля України. Але дійсність була далека від цих сподіванок. Почуваючи себе у Відні чужим, рішає вертатися до Києва, куди приїздить в середині листопада. Та тут уже ждав наказ російської влади про його арешт. Два і пів місяці просидів Грушевський у київській в'язниці, а опісля вислано його до Симбірська. А в осени переведено на прохання російської Академії Наук до Казані, а рік пізніше до Москви.

В Симбірську зладив Грушевський український підручник всевітньої історії, а в Казані й Москві докінчив 8-й том (ч. 2 і 3, видані в Москві в 1916 і 1917 рр.). У Москві працював у редакції «Украинской Жизни» та тижневика «Промінь».

З вибухом березневої революції 1917 р. Грушевський вертається на Україну й стає на чолі новозаснованої української політичної організації — Центральної Рада. Під проводом Грушевського Центральна Рада стає краєвим парламентом України, а її голова — президентом Української Народньої Республіки. Але праця політична не спиняє наукової й літературної діяльності Грушевського. Він відновляє ЛНВ, припинений з вибухом війни, та на сторінках інших часописів розвиває кольосальну публіцистичну діяльність, випускаючи раз-по-раз свої статті окремими брошурами. Збір важніших публіцистик цього часу вийшов окремою книжкою: «На порозі Нової України», Київ 1918 р.

Рівночасно перевидає свої давніші писання та огляди української історії. Перша большевицька навала виганяє його до Житомира, причому в Києві паде жертвою москалів його дім, де гинуть всі призбирані роками матеріяли й записки до дальших томів великої історії України, богата бібліотека, збірки української старовини (шкло, килими). З заключенням Берестейського миру, Грушевський знову у Києві на чолі Центральної Ради, але гетьманський переворот 29. IV. 1918 усуває його від чинної політики.

Мало-мало не згинувши в цім часі — на нього при виході з Центр. Ради був замах, на щастя невдалий, — Грушевський за гетьманату жив у Києві інкогніто. З початком лютого 1919 р. виїздить до Кам'янця, а опісля за кордон у делегації партії соціалістів-революціонерів. У березні я бачився з ним у Станиславові — він був, як і давніше, бадьорий та енергійний. Я намовляв його продовжувати велику історію. Та він поставився до цього песимістично, з огляду на згадану загибель усіх записок і матеріалів, призбраних протягом цілого життя. З Станиславова з кінцем березня виїхав Грушевський до Відня, де засновує «Український Соціологічний Інститут» для ведення наукової літератури про Україну. Подорожує по цілій Європі та живе поперемінно в Відні, Празі, Берліні, Женеві й Парижі, та в 1922 р. складає делегатський мандат, осідає настало в Бадені під Віднем і пильно займається науковою роботою. Ще 1921 р. випустив він «Початки Громадянства» — нарис генетичної соціології, а тепер передруковує 8-й том Історії України, — та нову монументальну працю — зачинає історію української літератури (написав чотири томи, видав 1923 р. перші три). З кінцем 1923 р. Українська Академія Наук вибирає Грушевського своїм членом і він, за згодою Совітів, вертається 1924 р. на Україну для наукової праці. За час так зв. українізаційного курсу, Грушевський, на чолі історичної секції Академії, перевів кількосальну роботу: zorganizував науководослідницьку роботу над різними ділянками українознавства, згуртував місцеві старі й підховав нові наукові сили, притягнув до праці галицьких учених, zorganizував цілу низку цінних видавництв — журнали: «Україна» (40 книг за рр. 1924—30), «Примітивне Громадянство», збірник «За сто літ» (архів найновішої історії України) й ін. У Києві продовжує він і свої монументальні праці з історії та історії літератури, випускає 4-й том літератури (до XVII в.) та 9-й том історії (кінчаючи смертю Хмельницького).

Та незабаром почалися репресії на Україні. Інцензовано процес «Співки визволення України» (1929), де жертвою впали й співробітники Грушевського, члени його історичної секції. А далі прийшла черга й на нього самого.

Спершу розведено скажену наїнку на нього в пресі, а вкінці припинено всю його роботу, завішено його видавництва, а самого його з родиною заслано в Москву. Тут мусів він жити в тяжких матеріальних обставинах, відірваний від рідного краю, без змоги працювати для української науки. — З України не міг дістати ні книжки, ні листа, навіть від родини, і аж via Галичина здобував собі потрібні матеріали для продовжуваної і в неволі історії української літератури.

В московським заслання почав Грушевський занепадати на здоровлю, хорувати на очі, а отсе несподівано прийшла сумна вістка про смерть. Підірваний злиднями організм, не видержав хвороби, яку легко можна було вигоїти в людських відносинах. Та в Кисловодську, де робили хорому операцію (у нього був карбункул на лопатці), не було навіть примітивних лічних засобів, потрібних при операції, а висланий із Галичини лік ледві чи дійшов на час. Та, розуміється, Грушевський згинув не як випадкова жертва поганих суспільних відносин, однакових для всіх мешканців совітського «раю», а як свідомо замучений червоною Московією небезпечний, навіть у чисто науковій ділянці, український національний діяч.

М. Мухин

Тіні незабутих предків

I Сон непробудний

Про те, як стояли справи з Драгоманівським впливом у 90-тих роках знаходимо дещо у споминах Дм. Антоновича:

»В 1895-96 роках в Києві було дві, навіть три студентські ворожі між собою українські громади і дві ворогували проти радикальної громади Стешенка, не за радикалізм її, але, смішно зараз сказати, підозріваючи її в москвофільстві.

»Тут завинило може те, що у Драгоманова на еміграції трохи ослабло чуття і розуміння українських настроїв, почасти відома прихильність Драгоманова до руської*) культури й особливо до руського письменства і пропаганди його в Галичині. Вражаюче на українську молодь впливало те, що і радикальна партія в Галичині саме тоді ввійшла в союз з партією москвофільською і все це разом, а до того ще вельми терпиме і культурне відношення Стешенка до руських революційних кругів на Україні й навіть близькі його до нас відносини зробили те, що радикальна громада Стешенка в очах націоналістично настроєної молоді видавалася чуть не московською

* Тут скрізь руський, значить російський.

інтригою і чим енергійніше, чим завзятіше Стещенко боровся проти націоналістичного упередження, тим гостріше насторожувалися супротивні течії.

»Примирення стало неможливим, гурток Стещенка махнув рукою на шовінізм інших українських гуртків і віддався процесові власної еволюції. А еволюція йшла досить жвавим кроком і небагато часу минуло, як Стещенко, а разом з ним і майже весь гурток, що стояв під його кермою, зробили крок від Драгоманова до Маркса. Правда, вони, роблячи цей крок, розгубили декого зі свого осередка, правда, що вони мусіли протягнути руку російській марксівській молоді й дехто (Кавун, Крохмаль, Тучапський — М. М.) справді перейшов назавжди в російські кола і серед тих кол і зараз є найпотішним ворогом української самостійної революційної боротьби. Для них є святим гаслом єдиний фронт і єдина неділима культура і держава«... (*Робітнича газета*, 1918, 4-го VIII).

До тієї-ж доби відносяться й спогади Мих. Могилянського, чернігівця, що згодом опинився в Петербурзі. Цей останній пише:

»З глибини Росії я віз із собою до столиці переконання, що революційна боротьба з самодержавієм є головним завданням нашого часу, і захоплену молодецьку певність, що, моє покоління побачить упадок ерихонських стін самодержавія, певність, як мені видавалося, що не була лише проявом юнацького оптимізму, але й ґрунтовану на «незмінних» (неатразімих) законах історії. Це було сугероване брошурою Драгоманова «Лібералізм та земство в Росії», що зробила на мене велике вражіння; в ній автор ...доводив, що ідейні перешкоди до політичного визволення Росії вже усунені і, таким чином, воно неминуче в наслідок «неатразімих законів історії». Під впливом Драгоманова я з товаришами, починаючи від 7-ої класи гімназії, ризикуючи поважними карами з боку гімназійного начальства, прокрадався на хори салі дворянського зібрання під час земських зборів, але у щойно «оновленім» новим земським статутом р. 1890 земстві, зовсім не звучали голоси, що подавали-б бодай далеку надію на політичне визволення Росії. Від захоплення поширеним тоді етнографічним націоналізмом мене врятував Драгоманов, який був надійним проводирем між Сцилою доктрини абстрактного космополітизму та Харибдою вузького націоналізму, пошани перед «національними святощами» на шкоду загальнонародському змістові. Ще в останніх класах гімназії я перечитав його книгу «Істор. Польща й великор. демократія»... (*Мих. Могилянський: У дев'яності роки*, Білоє, 1924, ч. 23; 133, 135).

Про те, який вплив на українську молодь 80-тих років мали драгоманівські ідеї і зокрема погляди Драгоманова на Шевченка, свідчить хоч би й песа Арабажіна, датована 1885 роком. В цій песі Арабажін в цілковитій згоді з творами свого духового вождя висловлює такі думки про великого Кобзаря

України: »Шевченко... Ну, я його не дуже поважаю. За одно тільки йому й увага, що писав рідною мовою..., а чоловік він був зовсім неосвічений, любив жіночу кумпанію... не любив читати й не читав навіть Карла Маркса, Сен-Сімона і Фуре, ну, так яка-ж із творів його користь народові... Хіба це визволить його з важких обставин економічної підлеглості. Народові треба справжньої праці, хліба«. (*М. Беренштам-Кістяковська: Укр. гуртки в Києві в 2-ій половині 80-тих років. За сто літ, III, 212*).

І це не є жадна арабажінська пересада. Адже у Драгоманова на кожній сторінці його протишевченківського памфлету читаємо такі й їм подібні згірдливі щиро-професорські зневажливі вислови:

»Але ніякого пляну праці й життя не бачимо ми в тому, що розказують нам близькі приятелі Шевченка про ліпшу пору його віку, — бо не було в нього ніякого систематичного погляду на життя і працю, який дає тільки систематична наука«. (*Драгоманов: Шевченко, українофіли і соціалізм, 38*).

В одній з своїх пізніших статей у »Вільній Україні« р. 1906 Арабажін писав про Шевченка такі цілком в дусі Драгоманова витримані речі: »Було-б великою шкодою, коли-б ми замінили ясні, широкі ідеали нашого часу неясними поетичними думками та мріями Тараса, що раз-у-раз хвилювалися, мінялися... Світогляд Шевченка дуже плутаний і неясний, його твори носять в собі усі змішані до купи елементи народньої душі з її романтичною поезією, з її історичними пережитками... Суперечностей в поезії Шевченка багато, тому то, може, кожний і втішається в його творах тим, що ближче йому до його серця. Українського пана не може не втішати ота велика небувальщина, яку вигадав поет, котра довгі часи позволяла сидіти пану, заплющивши очі й не дивлячись на справжнє життя, твердити про мужицький добробут, покликаючись на гарну, але не реальну ідилію »садок вишневий коло хати«, де повному щастю та супокію семі шкодить хіба тільки один соловейко... Може й якийнебудь жандарм, готуючи на великдень погроми »жидів« та інтелігенції, згадував собі »Гайдамаків«, виспівуючи од широкого серця: »ні жиди«. (*Лотоцький: Сторінки минулого, 11, 316*).

Приблизно те саме писав про Шевченка і сам Драгоманов, який, осуджуючи його з погляду свого москвофільства й інтернаціоналізму, висловлювався так:

»Живучи серед москалів-салдатів, таких же мужиків, таких же невільників, як і сам, Шевченко не дав ніодної картинки доброго серця сього »Москаля«, які ми бачимо в інших висланих, напр., у Достоевського; Москаль-мужик, одданий паном у салдати, малюється у Шевченка таким, що спомина свою милу тільки тим, що »така ухабісга сабой і менше белей не давала!« (*Не спалося, а ніч, як море, 1847*). Порівняйте, як теж саме намальовано у Некрасова (*Агародник*) або й у Шевченка там, де він виводить не Москаля, а свого, Українця (*»Петрусь«*). Мо-

скаль для нього і в 1860 р. всетаки тільки «пройдисвіт», як у 1840 р. був тільки «чужий чоловік»... Певно-ж, що коли національні поети тільки так будуть говорити про сусідів, то важко буде справдитись бажанню, «щоб усі Славяни стали добрими братами!» Ось через що ми не думаємо, щоб Шевченко справді міг провести нас у «вільну, нову сімю» інтернаціональну». (*Драгоманов: Шевченко, українофіли і соціалізм, 1906, 67*).

Положення в Галичині наприкінці 80-тих і на початку 90-тих років мало чим різнилося від стану справ на Наддніпрянщині. Спогади Будзиновського кидають досить світла на це видовисько. Він пише: «Авторитет тодішньої української суспільності робив девастацию в моїм ноторично державницькім націоналізмі — не своїм реальним змістом, а своєю порожнечою; не тим, чим він був, а тим, чим він не був. Тим, що в національній суспільності не було, авторитет суспільності випирав з моєї душі це, що в тій душі було. Без культу державної традиції, без аспірацій, впливаючих з неї, без стремління повернути ту минушину, українськість в моїх очах втратила свій чар. То був образ святого Николая без борода і без мітри. Українськість ставала у мене щораз буденнішою і нецікавою, я українством щораз менше ентузіазмувався. Зруйновання решти історичних основ мого державного націоналізму справляло мене на шлях безнаціонального космополітизму». (*Будзиновський: Спогади, Н. Час, 9. V. 1934*). Саме тоді починається знайомство з «творчістю» Драгоманова: «Ми гадали, що всі наші думки є луною думок «батька» Драгоманова. Д-ов був нашим авторитетом, якого й інші думки ми стали приймати безкритично. Не розуміючи його думок, або розуміючи їх по своєму, наше студентство стало величати Драгоманова Месією України. Драгоманов спіймав нас на свій гачок». (*Будзиновський: Н. Час, 17. V. 1934*). «Вже авторитет українського колективу сильно здевастував мою національну ідеологію. Другий мій авторитет не лише не мав ідеї української державности. Він ту ідею взято поборював, будучи ворогом всякої державности взагалі, української спеціально». (*Н. Час, 11 травня 1934*). Колись знаний терорист Желябов з сумом питав Драгоманова: «Де наш Парнель? Де наші Фенії?» У частині своїх спогадів, яка носить назву «Авторитет громади», В. Будзиновський так описує свою розмову з своїм старшим товаришем: — «Чи-ж Україна справді не має своїх феніїв?» спитав я несіміло. — «Драгоманів історик», відповів Козакевич. — «Якби були які, то він хіба не відповів би Желябову їх реєстром?» Мої скупі відомости з історії не дозволили мені знайти ту реальну піддержку політичного націоналізму, про яку згадав був Желябов. Коли возвеличений там історіограф України не висипав їх з рукава, то я гадав, що їх справді нема». (*Будзиновський: Н. Час, 9 травня 1934*).

С. Єфремов у своїх спогадах про Франка наводить одну свою з ним розмову, неймовірно характеристичну для окреслення

справжніх впливів драгоманівських чудацьких поглядів на творчість Шевченка:

— А на яку тему пан доктор читатимуть? — між інших запитав я.

— Про Шевченкове «Послання»...

Це мене і здивувало і трохи збентежило. Саме перед тим я перечитав одну з давніх статей Франка ще з періоду журналу «Світ», а в тій статті молодий критик з молодечею задирливістю розправився з «Посланням», віднайшов у ньому всякі гріхи смертні й засудив, як твір мало не реакційний...

— А то пуста річ — якось соромязливо перебив він мене мову. — Молоді ми тоді, вважайте, були дуже, зелені, чужими все очима на річі дивилися. Драгоманів не любив «Послання» — ну, то за ним уже і ми всі. Я умисне оце вибрав таку тему, щоб той давній свій блуд публічно виправити. (Мова тут іде про франківський виклад у Стрию — початок 1903 р.). (*С. Єфремов: З спогадів про Івана Франка, Література, Зб. 1-ий. К. 1928, 163*).

На цьому місці мушу зробити один невеличкий екскурс, дещо переступаючи хронологічні рямки цієї частини моїх нарисів.

Загально поширений погляд, що впливи Драгоманова охоплюють широко лише Наддніпрянщину, в Галичині-ж його впливи ніби-то не сягали поза межі радикальної партії. На жаль, це також прикра помилка: його впливи і в передвоєнній Галичині були значно ширші. Нижче наведені статистичні дані свідчать про велику популярність його творів серед українських читачів міста Львова:

В бібліотеці львівської Просвіти в 1911 році серед групи наукових творів та публіцистики Драгоманов був найбільше читаним автором: 60 вимог, з того 15 припадає на його «Шевченко, українофіли» і т. д. До того-ж павликівське «Драгоманів, його ювілей і смерть» бралось 7 раз. Натомість Кониського «Т. Шевченко, хроніка його життя», твір без порівняння вартісніший від майже луначарського драгоманівського «Шевченко, українофіли», взято лише раз. Буквально те саме було й у 1910 р.: Драгоманівські твори, визичені 54 рази, стоять на першому місці серед «наукових творів». Найбільш популярним з творів Драгоманова був «Шевченко, українофіли» — 17 раз. Шевченко-ж Кониського був визичений лише раз. (*Письмо з Просвіти, р. V, 30, р. VI, 123*).

Варто згадати тут коротко, що й найвизначніший передвоєнний український літературний критик Євшан дивився на Шевченка переважно крізь драгоманівські окуляри. Він м. і. писав, що Шевченко заплутувався в політичних і національних ідеалах. У нього ясна тільки негативна ідея: ненависть до кріпацтва. Шевченко писав зовсім консервативні та назадницькі на той час думки. (*Євшан про Шевченка за Драгомановом. Неділя, 1911*).

II Марні зусилля

На початку XX століття розпочинає свою самостійницьку й антидрагоманівську діяльність Микола Міхновський. Закладає спочатку Революційну Українську партію, згодом, коли РУП опанували противники його ідей, утворює Українську Народню Партію. У громах і бурях московсько-японської війни й революції швидко кінчається провінційальне смеркання російської «абщественності». На зміну нудному приходить жахливе, як влучно у своїх спогадах висловився Георгій Чулкоф. Але на наших замріянім драгоманівським Олімпі, який флегматично-велично панує над просторами нашої степової Еллади, все залишається без змін: Зевесом — верховним законодавцем лишається все той же Драгоманов.

В листопаді 1905 р. на бурхливих зборах українців у Петербурзі лунають самостійницькі й протиросійські промови, які реферує в своїм «Хліборобі» Міхновський. Яка-ж тоді колотнеча склалася на сторінках української «офіційної» преси, яка бетоновозалізною боронить від українських зневажань найсвятіші драгоманівські святощі.

«Що-ж до, принаймні, однієї з промов, то вона повна була образливих, але, на думку дописувача чи редакції, правдивих закидів не тільки проти московського уряду, ба й проти російського суспільства взагалі й навіть соціалдемократії, що ніби-то вони спільно однаково гнітили й ганьбили український народ». (*Петербурзьке українське віче, Хлібороб, ч. 3, Труды Инст. Слав. Ак. Н. СССР, 11, 45*).

На сторінках київської української газети з нагоди появи «Хлібороба» відомий український соціалдемократ Стешенко, пізніше міністр нар. освіти за Центральною Радою, писав: «І що-ж ми бачимо? Вже в третім числі газети редакція подбала про те, щоби цю дитину вивалити в такім болоті, з якого навряд чи витягнуть її пп. видавці «Хлібороба». Розповідаючи про петербурзький мітинг українців, часопис робить висновок: «незабаром наш приспаний народ прокинеться від вікового сну, зрозуміє ганебні відносини усіх станів російського народу, від урядовців до соціалдемократів, до своєї долі» і т. д. Чи цей висновок є маринням чи злобною інсинуацією проти цілого російського народу? Автор ювілейної розвідки про «Хлібороба», Дроздовський додає до цих слів Стешенка: «Ото-ж Стешенко доводить що не можна ототожнювати російського уряду зо всенькою російською інтелігенцією і ще більше з російським народом, що сам стільки потерпів від «свого» уряду. Краще-б «Хлібороб» звернув увагу на власну інтелігенцію, українську, вона-ж справді зраджувала і зраджує українську справу, про яку російський народ здебільшого і не чув. Коли вже розбуджувати гнів народний, то це має бути гнів справедливий. Отже, зле робить «Хлі-

бороб», удаючись зі своїми інсинуаціями до українського селянства». (В. В. Дроздовський: «Хлібороб», 1905—1930, Труды Инст. Славяноведения Акад. Наук СССР. II, 47-48).

Стешенко «самоотверженню» писав і в російській пресі (Кієвські Откліки, 4 грудня 1905): «І що-ж практично сказати про таку поведінку «Хлібороба»? Порадити бути поміркованіше, берегтися шовіністичних переборщувань. Звичайно так: звичайно ми би це порадили, коли би наша порада мала для редакції «Хлібороба» бодай яке значіння. Але ми тимчасом цілковито безсилі; ми є свідками виступу на відкриті політичну арену українського шовінізму, який належить до того самого типу, який вже закінчений і яскраво виявлений у брехливій газетці «Самостійна Україна», що виходить в Галичині. «Хлібороб» лише перша ластівка цього шовінізму».

Що-ж то за брехлива газетка «Самостійна Україна», знеславлена Стешенком? Коротко про це подає вже цитований советський дослідник: «Проте, хоч як сміливий та войовничий не був «Хлібороб», всежтаки почувається, що він ніби-то з чимось ховається, щось недоговорює. Та й не можна йому було інакше поводитися в умовах царської Росії, в оточенні ворожого здебільшого суспільства. Це «щось», цю потайну думку, що приспана була може лише в перші пожовтневі дні, треба шукати в іншому місці. То-ж таки Українська Народня Партія, що видавала або, у всякому разі, близько стояла до видання «Хлібороба», випустила у вересні 1905 р. у Львові, перше число щомісячного часопису «Самостійна Україна». Отже тут всі думки, всі мрії УНПістів виславлені одверто й безпосередньо. Наведемо деякі виривки з маніфесту цієї партії: вони нам багато дечого ясують. Оголосивши гасло самостійності, редакція «Самостійної України» запевняє, що «ми виходимо на боротьбу не за інтереси якоїсь класи чи верстви суспільства, бо не віримо, щоб та чи інша частина суспільства мала більші права, ніж друга. Ми виходимо на боротьбу за інтереси всього народу українського, себто за інтереси робочих мас українських... Ми йдемо — годі з тим ховатись — до повстання за визволення українського народу зпід економічного та національного рабства... Москалі, жиди, німці, мадяри сидять на нашому народові, як паразити, їдять хліб, зароблений кривавим його потом. Нехай сила розв'яже там, де даремні всі поклики й благання правди та справедливості». (До українського народу. Самостійна Україна, 1905, ч. 1). Самостійна Україна... — ось, мабуть, чого не досказав лубенський «Хлібороб». (В. П. Дроздовський: Хлібороб, 1905-1930, Труды Инст. Славяновед. Ак. Н. СССР, II, 46).

«Марксівський» український журнал «Вільна Україна» теж, щоправда, далеко м'ягше, виступив проти «Хлібороба»: «Боронь Боже, нести у народні маси «націоналізм» «Хлібороба». Він поведе до братовбивства, до татарсько-вірменської різни, він стане на перешкоді культурному розвою української нації, він, —

і це найголовніше, затримає поступ класової свідомості українського пролетаріату і дасть змогу буржуазії та визискувачам народу збудувати «цезаризм буржуазії», поставить його на підвалини ще міцніші, ніж на яких стояв царат». (*Іван Личко: Товаришам з «Хлібороба». Огляд внутрішніх справ. Вільна Україна, 1906, №№ 1-2, подаю за Дроздовським, Труды Инст. Славяноведения, 1934, т. 2*).

Як взагалі оцінило українське покоління революції 1905 р. вагу тодішніх історичних подій? На мій погляд найкраще «за кожного сказав», висловив загальні погляди п. Максим Славинський:

«Але на ниві зла, зораній бюрократичним урядом імперії, виросло й дерево добра: правительством прищепило народам Росії загальну ненависть до себе, і ця ненависть злютувала всі національності, обєднала їх, наче братів, у спільній біді. В армії, що вишикувалась проти самодержавної бюрократії, нема вже пануючої національності й пригнічених, прилучених племен, а є представники народів, є союзи, партії й спілки ріжноплеменних, але рівних між собою громадян. «За нашу і вашу свободу» — несеться однозгідний клич на цілім неосяжнім просторі імперії; тенета боротьби й крові заприязнили й наблизили народи Росії, і те, що протягом століть не можна було досягнути при допомозі багнетів та гармат, досягнуто майже миттю вибухом взаємної поваги й взаємного визнання прав, — усіх скріпила й зцементувала спільна ненависть до єдиного ворога — самодержавно-бюрократичного режиму, вже на смерть влученого, але який ще борикається у корчах на політичній арені. Було б найбільшою історичною помилкою, гріхом перед нащадками — не використати моменту для того, щоби закріпити законодавчо й пляново союз народів, що побраталися на полі революційного бою. Бо настав час, коли конче треба видавати закони і за нащадків, настав час для перетворення колишньої, тепер розпадаючоїся централістичної Російської Імперії в єдину, міцну вільно визнаним звязком Росію — імперію народів». (*М. Славинський: Імперія народоф. Укр. Вестник, 1906, ч. 1, 21 травня*).

Гадаю, що сам Драгоманов, коли б дожив до революції 1905-06 р., не міг би висловити своїх думок краще, як це зробив тоді Максим Славинський.

М. Грушевський у своїй статті «Одність держави, а не централізм» (*ЛНВ, 1907, лютий*) з чисто драгоманівським патосом проголошує: «Моральні звязки «єдинодушія», а не національна нівеляція. Союз вільного розвою, а не визиск одних на користь других»!

Але, по перебутім нами досі й ще далеко нескінченім довготривалім іспиті залізом і вогнем патетика цих довірливих ентузіастів «морального єдинодушія» вражає своєю цілковитою безпідставністю, а, кажучи між нами, з формального боку посідає вона всі ознаки т. зв. телячого захоплення, яким завжди визна-

чались і всі надії, що їх був покладав сам М. П. Драгоманов на «Лібералізм і земство в Росії».

Ідеолог російського ліберального імперіялізму і націоналізму П. Б. Струве писав тоді такі цікаві, хоч для тодішніх стовпів українства дуже незрозумілі речі:

«Тепер вже ясно, що ліберали значно національніші, й, коли живе відстоювання національного побуту у всій його повноті ми умовимося називати націоналізмом, значно націоналістичніші від реакції». (П. Б. Струве: *Патріотика*).

Тут варто зазначити, що року 1906 цей самий Струве редагував т. зв. паризьке видання політичних творів Драгоманова, а ще трохи раніше так висловлювався про Драгоманова, в якому, очевидно, цілком слушно вбачав свого предтечу:

«Драгоманов перший з російських публіцистів дав російській демократії широку й ясну політичну програму. Він перший різко і виразно вияснив російському громадянству зміст і значіння конституційного порядку, особливо-ж прав особи, основ самоуправи». (П. Б. Струве, *Освобождение*, № 72).

Тоді-ж інший досить впливовий ліберальний російський політик, довголітній член Центр. Комітету партії конституційних демократів, писав про незабутнього Драгоманова, як про предтечу партії к. д. (народної свободи), з якої вийшли усі Мілюкови, Струве і іже с ними:

«Драгоманов жив і дихав глибоким переконанням, що політична свобода й права людини й громадянина являються зерном і істотою суспільного добробуту, що для людей, які всіма силами стоять за народню справу, не тільки варто, але й конечно відмовитися тимчасово від негайної боротьби за дальші добра. В цій основній рисі його внутрішньої природи, а потім у високій оцінці ним парляментського устрою, в його позаклясовім демократизмі, у величезній пошані до гідности свідомої особистости, до сили науки й просвіти, в його проповіді федералізму й автономії, в його релігійній, ідейній і моральній толерантности Драгоманов відкривається перед нами, як родоначальник партії народної свободи. В цім для нас запорука многосторонности його заповітів». (Іван Гревс: *З політичних настроїв чверть століття тому. Свобода і Культура*, ч. 7, 15 травня 1906, ст. 513).

Коли-ж прийшла і на нього історична черга, то і вождь московського пролетаріяту, Ленін, у березні 1918 р. писав: «Навіть федерація зовсім не суперечить демократичному централізові. Дуже часто федерація при дійсно демократичнім устрої... є переходовим кроком до дійсно демократичного централізму. Федерація, яку ми вводимо й яку ми будемо запроваджувати, послужить саме найвірнішим кроком до самого міцного об'єднання різних національностей Росії в єдину демократичну централізовану советську державу» (XXII, вид. 3, 415).

Отже, ніби всі мають бути задоволені, особливо, коли на-

віть федерація »не суперечить« централізму, зокрема-ж демократичному. Не даремно-ж М. Грушевський, опинившись на початку світової війни в Італії, майже перед своїм добровільним відїздом до Росії, не знайшов нічого більш своєчасного й потрібного, як десь на мальовничім Капрі конферувати з одним видатним конституційно-демократичним московським публіцистом, який в таких зворушуючих висловах подає нащадкам про висліди своїх нарад з »морально єдиногодушним« нашим істориком : »З Грушевським ми домовилися до »федерації«; менше було для нього неприемливе; більше видавалося мені смішним. Думаю, що він повинен бути задоволений: федерація здійснилася«. (*Міх. Осоргін: Встречі, Посл. Нов., 10 кв., 1933*).

Драгоманівська пропаганда поступового (»модерного«, як ще перед війною називав це явище Д. Донцов) москвофільства мала велитенські наслідки — повну затримку розвою українського політичного життя, зокрема параліжувала розвій української політичної думки; все, що спочатку поривалося до звільнення України, під впливом розкладових листів та думок Драгоманова, нарешті безсило скочувалося у вовчу яму модерного москвофільства. Звідси й вражаючі неповодження України, керованої в 1917 р. драгоманівською Центральною Радою.

Д. М. Донцов

Cuius regio...

(новорічні думки)

»Кажуть, люди шукають миру. Але чи це правда? Кажуть-же, що вони шукають і свободи. Я кажу: ні, люди шукають миру в часі війни, і війни в часі мира. Вони шукають свободи під пануванням тиранії, і тиранії — коли вільні¹⁾.

Слова, що відкривають глибокий сенс цілої повоєнної історії людства. Рівночасно — сенс тої трагі-комедії, яку переживає наше провансальство. Його вірою був — »поступ«, безнастанна еволюція свободи, і безнастанна еволюція пацифізму. Коли-ж той »поступ«, взлет вгору, показався взлетом спіралі, коли замість утопії наступило — »нове середовіччя«, — провансальство стратило голову. Ні большевицька тиранія, замість свободи, ні »свята війна« комунізму, замість вічного миру, — не отворили очі провансальцям. Старі учні аполітичного українства, вони здіймали до нового тирана одну молитву — »хліб наш насущний даждь нам днесь!«. А зрештою: »да прийдець царствие твоє«. На їх жаргоні це звучало: нам все одно який пра-

¹⁾ Miguel de Unamuno, Die Agonie des Christentums.

пор буде в Києві віяти, аби кілька крісел в Академії Наук чи в ІНО чи в редакції «Червоного Шляху» ну і мова з землею (урожай — кесареві). Думали вратувати Пенатів, свої «національні святощі», вбогі домашні віттарі своєї вбогої релігії — за ціну признання влади Леніна. Думали відділити — як за добрих старих часів драгоманівщини — *religio* від *regio*. Забули, що ми — без жартів — увійшли в часи нового середньовіччя з його засадою: *cuius regio, eius religio*.

По завзятих змаганнях нової релігії — протестантизму — з католицизмом, ряд постанов: Шпаерська (1526), Аугсбурська (1555), Вестфальська (1648) — в ширшому або в вузьчому сенсі — застосували засаду — що володар має право означати релігію своїх підданих або — примусити їх вивандрувати. Подібне наступило по Версальським мирі, подібно наступило в большевицькій Росії, розуміючи тут під «релігією» — її особливу відміну, «національні святощі».

Давніше культ рідних Пенатів — не входив в конфлікт з культом кесаря, як культ «руської мови» в Галичині з культом австрійського цісаря. Але й кесарь — ласкаво не зачіпав Пенатів, щоби лиш рівночасно поклонялися його статуям. Тепер — все змінилося. Новотвори державні — не мали за собою ні традицій Романових, ні Габсбургів. Їх *regio* була новою ідеєю. Вона ще не знайшла для себе безоглядного послуху. Тому й не могли дозволити, щоби по різних геттах панували інші ідеї, інші «святощі», інші боги, хочби й лише домашні. За Кальвіна віруючі користали з далеко меншої свободи сумління, ніж за католицизму. Так само за большевизму в порівнанні з царатом. За Кальвіна гніт над ріжновірцями і над свободою думки — був далеко сильніший, аніж за папи Льва Х. Так само за большевизму — в порівнанні з режимом, який він заступив.

Держави передвоєнні нераз лишали «невірним» звичаї і мову — для домашнього вжитку. Офіційно — їх не визнавалося, круг їх впливів обмежувався на гетті. Але за те це гетто — було дійсно своє. В нім панувала — дійсно своя віра і пастирі, а Пенати — нехай малі і дрібні — були теж напrawdę свої, до них не сягала рука кесаря. Царат не визнавав української мови, але — в тій мові виходили книжки і преса, нехай натхнуті вузьким провінціалізмом, але такі, якими їх хотіло бачити тодішнє українство, а не якими їх хотіли бачити тодішні володарі. *Regio* — було одно, *religio* — друге. Уявім на хвилинку, що стара передвоєнна київська чикаленківська «Рада» була не такою, якою її знаємо, а точною українською копією «Кієвлянина» (що був таким самим малоросійським органом, як київські «Вісті») — і нам встане перед очима цілий велитенський «поступ», який зробила уніфікаційна державницька ідея по війні в напрямку до вестфальського «ідеалу»...

Перед війною ми бачили конфлікти між державою і «вірою», що нераз приймали брутальні форми: здавлення угор-

ського повстання Австрією в 1849, задавлення польського повстання Росією в 1863. Але здавленням справа й кінчалася: поконана «віра» ховалася знову в гетто, з якого була видобулася і — переслідування кінчилися. Тепер справа змінилася. Переслідувань «вірі» не дають спокою навіть в гетті. Один з достойників монархічної Росії, що був свідком української революції 1917 р., бідкався: — а я все казав, не треба було дозволяти малоросійського театру!

Бідне, обмежене, замкнене в вузькі рамки своєї «релігії», передвоєнне українство — при першій нагоді — видвигнуло жадання власного *regio*. Коли не хочемо, — рішили більшовики, — повторення цього, мусимо знищити і його «релігію». Неофіційна «віра», нехай для домашнього лише вжитку, показалося — могла привести до грізних непорозумінь. Многість «вір» було прокляттям і російської, і чорно-жовтої монархії. Цьому треба було зарадити. Як? Метода чоловічої атаки — не вдалася-би. Треба було розкласти її з середини, вдертися до замкнутого гетта, де тронували чужі Пенати. Але зайд — гетто до себе не впускало. Спосіб на це, ще перед більшовиками — знайшли отці єзуїти. Єзуїтський місіонар Роберт де Нобілі, небіж кардинала Белярміні, рішив приєднати до своєї релігії — Індію. Кастою, яка найбільше опиралася наверненню, була — очевидно — каста браманів. Що було з нею робити? Нобілі не надумувався довго: з вовками жити — по вовчому вити. Треба було зеднати насамперед — їх серце і волю. Отже він виступив перед ними — сам як браман, з турбаном на голові і деревляними сандалами на ногах, як свій, якому, річ природна, більше вірили. Щоби навернути їх на свою віру, він сам — про людське око — навернувся на їх віру. Як Затонські і Скрипники, які нагло заговорили по українськи, запровадили культ (пристриженого) Шевченка і «українізацію»... Цей геніальний фортель — навернув многих індуських браманів на католицизм, а многих українських браманів — на більшовицьку віру. Подібно по революції Лютера католицька реакція, що досі нехтувала рідною мовою пастви, зрозуміла, якою об'єднуючою силою є німецька мова, і якою — пропастю відділяє вона лютеранів від Риму. Щоб привернути до себе серця збунтованої пастви, — єзуїти зачали послугуватися її мовою в проповідях, в полемічних трактатах. Як католицька, так поступала і більшовицька реакція, коли зворохобилася проти московського Риму — Україна. «Щоби наблизити своїх пан-отців до їх овечок, Рішеле теж радив їм відмовляти молитви в народній мові (що було звичаєм у реформистів) — замість відмовляти їх по латині»²). Для тої-ж мети уживали народньої мови і більшовицькі провідники, віздючи в Троянським коні на Україну.

Пробувала вдертися в чуже гетто ще царська Росія. Пише

²) Auguste Bailly, Richelieu, Paris, A. Fayard.

про це Кухажевський: «за Олександра II, по 1863 повстала гадка зросійщення католицтва в Росії через покликання духовенства з інших словянських католицьких країн, якеб навчилося по російськи на те, щоби розщепити два первні, національно-польський і релігійно-католицький»³).

Що це значить — «зросійщення католицтва через покликання духовенства з інших словянських країн»? Те, що держава не задовольнялася вже замкненням чужої віри в ґетті (вона й там була йому небезпечна). Не можна було «диссидентів» лишити, хоч-би навіть у вузькій колі їх віри для домашнього вжитку, — власним пастирям. Хотілося дати їм своїх, дати «диссидентам» — свою ґієрархію, як етап — до накинєння їм своєї «віри». Давні уніфікатори не журилися ґеттом «недовірків». Теперішні — приходили до нього, перебрані за друзів, з тайним наміром знищити їх вівтарі, що мали завелику кристалізаційну силу серед «овечок», що їх треба було позискати для Москви.

Що було проектом перед 1914, стало тепер практикою. Настановляючи до Української Академії Наук, до КП(б)У, до КПЗУ, до українських журналів і часописів — своїх Куликів, Постишевих і Кагановичів, свою ґієрархію, — большевизм перепроводжував щось в роді «зросійщення католицтва», зросійщення української національної віри, московського її толкування. І тою-ж метою: покликанням неукраїнського, чужоплемінного, партійного клеру, зняряддя в руках Росії. Там розходилося про «розщєплення двох первнів — національно-польського і релігійно-католицького», тут — про розщєплення первнів: українського духом і змістом, і — українського лише мовою і формою.

З релігією — большевикам не повелось («жива церква»). Але на інших ділянках пішло гладше: в просвітних, в економічних, в культурних установах, в літературі, в політиці — скрізь настановили нову ґієрархію, ґієрархію кесаря або лишили рідну, але освоєну, скастровану. Замкнутість ґетта зникла.

Там, де за монархії, за царату ішли напوماцки, пішли тепер за системою. Хоч існування цієї системи — навіть не припустили вибрані нею для вівісекції крілики. Прийшла доба незначної досі уніфікації, уєдностайнення, але сполученої рівночасно з афішованням своїх симпатій для «браманів», яких треба було повернути. Давніше — свободи було більше, афішовання — менше. Тепер навпаки. Такі назви новотворів, як СССР., ČSR., королівство SHS (Югославія) — були символічні назви для нової системи. Назви голосні, але в суті річі за першою — крилася давня велика Росія, за другою — чеська республіка, а за третьою — давнє сербське королівство.

Ми, сучасники, цієї зміни не свідомі цілого її значіння. Те значіння щойно тоді зрозуміємо, коли пригадаємо (хто може пригадати) — часи передвоєнні. Цілу своєрідність нової системи

³) J. Kucharzowski, *Od białego caratu do czerwonego*, т. IV. ст. 27–33.

найкраще уявимо собі, коли перенесемо (в уяві) її ділання на передвоєнні часи. Отже, колиб ця система — яку царат щойно пробував і в якій проектував «зросійщення католицтва» або «зросійщення пробудженого українства (Почаївська акція) — існувала-би вже трицять літ тому, тоді напр. — в Думі українські посли не творили-би окремого клубу, а входили-би в клуб «Союза Русскаво Народа» або «октябристів» — російських монархистів.

Коли-б ця система ділала-би вже тоді, — то в українських клубах (як тепер в «Сельбудах») висіли-би портрети «обожаємаво монарха» (як тепер Сталіна). «Просвіти» видавали-би не Грінченка й Франка — а український переклад творів Победоносцева, теоретика, Бухаріна царської ортодоксії. А старий Літ. Наук. Вістник в 1909 р. — присвячував-би окрему книжку на честь Петра I в роковини Полтавської побіди над «інтервенціоністами», що хотіли закріпачити визволений царем український нарід (як тепер різні «Червоні Шляхи» святкують роковини перемоги російського комуністичного уряду над «українською контрреволюцією»...)

Шевченка вільно було-би славити, але виключно як предтечу в жидівській справі Союза Русскаво Народа, а — в справі словянській — ідеолога цареславного слов'янофільства (як тепер з нього роблять комуніста).

Відомо, яке становище зайняло українство до японсько-російської війни 1904/5 рр. Отже, коли-б тоді ділала не царська, а нова система — київська «Рада» містила-би гимни на «нашого славного вождя» генерала Куропаткіна (як тепер — Ворошилова)... А українських письменників затагли-би до департаменту літературних справ, в яким напр. Коцюбинський діставав-би директиви — що й як має писати, в яким Лесю Українку — скартали-би за «ухил» в її «Оргії», а Кониський і Гріцценко — напевно скінчили-би так, як Хвильовий.

Рідні Пенати, які стерегли українську культуру, літературу, політичну ідеологію — мусіли-би або зникнути, або — пустити обік себе і над собою — чужих Юпітерів, перестали-би бути своїми, стали-би чужими. Мрії Драгоманова — наповнити свободу культ — своїм рідним змістом — показали-би оманю ще скорше, аніж це наступило в дійсності. Українському Кандидові не удалося-би плекати свого городця... Він став-би чужим.

Коли-б нова система взаємовідносин між *regio* і *religio* панувала за царату, — ціла соборна Україна обходила-би акт Переяславської умови, а Єфремову не вільно було-би безкарно нападати на «русотяпів» і «великодержавних шовіністів», якими тоді замість Ларина — були В. Шульгін і Піхно. Мусів-би зробити привселюдну покуту за їх образу і за образу «всесоюзної родини»... А що було-б при святкуванні 300-ліття дому Романових! В українському клубі мусіла-би відбутися тор-

жественна святочна академія, якийсь тогочасний Хвиля промовляв-би про добродійства династії для України і спеціально про «незабутній акт» злуки братніх народів в 1654 р., коли то великий цар «отторженная возвратих»...

Вигадки? Вигадки, які стали дійсністю в наш час.

Давніше, злочини робилися лише, коли хтось зробив щось, тепер також, коли хтось щось занедбав. Давніше — кесареві вистарчало, що «недовірки» не заколочували урочистих церемоній віддання йому шани. Тепер — віднедовірків жадають не лише абстиненції, жадають, щоби йшли і співали — совітське «Боже царя храни». Жадають, щоби на привітання Торквемади з далекої Москви, коли він зїздив до Києва — всі часописи виявляли радість і трицифровими буквами — на чистій українській мові — як тепер кийські «Вісті» — друкували: «Добро пожалувати».

Давніше і подумати не можна було, щоби Бенеш в якийсь «австро-чеській книзі» видавав біографію Франца-Йосифа чи барона Еренталя, що прилучив Боснію до двоєдиної монархії. Тепер — в «чесько-українській книзі» пише біографію Бенеша — п. Г. Омельченко, і всі тішаться.

«Православя, самодержавя і народность» — в ССРСР. не сміють бути наражені на образу. Не вистане проти них не бути, треба — галасливо, з захопленням — бути за них. Хто не визнає їх, хто мовчить, мусить каятися і вибити приписане число поклонів. Спеціальні цензори (Кулики й Хвилі) — уважають на їх кількість, і на те, чи йде голосна луна.

Давніше — не треба було лукавити. І Куліш, і Квітка, і Драгоманів — написавши гимн цариці, «Листи до любезних земляків», або «цареві освободителеві» чи «братові Москалеві», віддавши кесареві кесареві, — спішили в свої катакомби, де перед божками українофільства запалювали свої лямпадки. Їм нераз щастило довести, що між тим «божим», яке чинили вони, між їх культом — і «кесаревим» нема суперечности. Тепер — різні Глінки, Річицькі, Вишні, Яворські могли садити не знати які акробатичні фокуси, щоби погодити свою *religio* «общесоюзним» регію, щоби довести, що українство, в вузькій бодай сфері домашнього обіходу — не шкодить кесареві, — цього було замало. Треба було — до крові розбити собі чоло перед червоним аналоєм, треба було висповідатися не тільки з «гріхів вольних і невольних», але й — досягнення комуністичної теології — ще й недокоханих і незадуманих навіть; треба було — проголосити марними ідолами своїх льокальних божків, виректися них мов сатани.

Давніше — бодай кара за гріх — звільняла від сервілізму. Навіть найбільший фантаст не може собі уявити, напр., щоби в день іменин Миколи II — в Лукіянівській тюрмі в Києві — збиралися вязні на віче, щоби засвідчити свою вірність і пошану династії. Хто-б сказав, що таке можливе, того взяли-би

за божевільного. Тимчасом совітська дійсність дає безконечну чергу подібних сцен. Чи в Солюнках в річницю нового самодержав'я не уряджують віча, на яких апологетами большевизму виступають люди, заслані ним в біле пекло? Вони не тільки не мали права — навіть там — визнавати свою віру, а мусіли визнавати чужу, з якою боролися.

Шевченкові Микола І — заборонив читати і писати. Але великий вязень Росії міг, бодай в душі, леліяти мрію повороту, мрію помсти, міг не упокоритися душею («караюсь, мучуся, але — не каюсь!») і ждати. Нові кесарі такою карою не задовольняються. Заборонити читати й писати? Наївність. Робітникам пера на Україні тепер не забороняють писати — їм приказують писати: про «великого учня Леніна», про «найбільшого учня Леніна», про «геніяльного учня Леніна», про «найдостойнішого спадкоємця та сподвижника Леніна», — цілий акафист, якого текст знаходимо у компетентного автора⁴). Нераз той примус писати такий сграшний, що лише револьвер може з нього звільнити, як Хвильового.

І не лиш акафиста жадають. «Боги спрагли крові», не лиш фіміяму. Коли Багров забив премера Столипіна, «Рада» осудила цей акт, з яким не солідаризувалася. Але чи посилали українці делегацію до генерал-губернаторського палацу, щоби жадати крові убійника? А подібні річі робиться з нагоди замордовання Кірова, коли інтелектуальна еліта країни — жадала голови не тільки убійника, а і всіх — можливих і неможливих його товаришів... Новітня система не терпить атеїстів, ані байдужих.

Коли палили Гуса, немудра стара бабуса підкинула жмут галузок до кострища, щоби ліпше горіло. І тоді, з уст конуючого впало знане слово: *O, sancta Simplicitas!* Це була віруюча, яку огорнув щирий релігійний шал. Тепер — цей шал став обов'язковим в СРСР. як доказ політичної бездоганності. Тепер — там при кожній кострищі повно таких баб обидвох полів, які кричать — «мало!» Одні (їх менше) — з шалу, другі (їх більше) — з підлости. Жюлен Бенда пише про «зраду» інтелігенції, про «зраду клерків» (*trahison des clercs*). Не там він її шукає. Ось тут — серед тих, що перед кожним Пилатом кричать: «роспни його!», серед тої «еліти» совітської, зведеної до позему безсловесної худоби, треба шукати тих зрадників, які забувають про найсвятіший обов'язок «клерка» — підносити голос проти несправедливості... Змусити наших «клерків» — зрадити свої «святощі» для кесаря, спідлити їх — перше завдання тої системи, якої найбільш стильовим виразом є СРСР.

І це зрадництво йде божевільним темпом наперед. Бо перша мета нової системи — власне розкласти той «клер», що повнить службу при рідних вівтарях, що підтримує негасимий вогонь

⁴) Петро Дереш, Карійська гребля, Львів 1934.

коло рідних Пенатів, скаптувати їх для себе. Слуги Риму — з німецькою мовою каптували збунтованих проти Риму німців. Слуги Льбойолі — турбаном і сандалами — каптували ворожих своїй вірі — браманів. Слуги царської Росії — католицькими, але чужими пастві, а вірними їй пастирями — каптували прихильність католицької пастви. Слуги большевизму — от тими земляками, що підкладали галузки під кострища, отими Куликами, Хвилями, Затонськими і Скрипниками — каптували запоморочену нашу паству. Коли-ж бракувало Затонських — наставляли свою власну гієрархію, перебрану за «тутешніх». Але перебрані, в турбанах, увійшовши як свій до гетта — нові апостоли були невблагані. Бо щойно ліпити до купи доводилося їм те, що в Австро-Угорщині, в Німеччині, в Англії було зліплене кількасотлітною працею володарів.

Одній пані зі Східної Європи, що приїхала до Англії — листонюш вернув її листа, бо марка на нім з обличчям володаря була наліплена до гори ногами. Листонюш скартав анархістку, і повчив її, що в Англії шанують короля Джорджа і чіпляти його світліни до гори ногами не вільно. Атракційна сила ідеї (старих держав) в Європі власне була того роду. Не треба було там Чека, щоби підтримувати пошану до короля Джорджа і кількох соток мільонів його підданих. В новотворі — в СССР — де не лише світліну «обожаемого вождя», але й його самого охоче почепили-би десь до гори ногами, — треба героїчних способів, щоби втовкти в голови підданців культ володаря... В день шлюбу князя Кентського в Лондоні мільйони людей, з столиці і провінції, залягли вулиці Лондону — щоби приглядатися весільному походу... В новотворі СССР. — де вузли між підданими і «володарем» свіжі і не безсумнівні — підданих зганяють силоміць до мавзолею нового фараона на Красній Площі. Там, де в усіх і в кожному сподіваються зради, — там не може бути свободи навіть в дрібницях, навіть в «домашнім обіході», навіть в домашнім культі. Новотвори не можуть нехтувати геттом, мусять влізти туди і там поставити погруддя диктатора.

Пані успіхом, вони топчуть муринів зараз-же по тім, як тамті сповнять свою службу: Юліян Бачинський, Антін Крушельницький, Петро Дідушок, недавно занесені на чорну лісту большевизму, щоби заступити їх вже зовсім свіжими. Але їх мука — безплідна.

Путь на Голгофту велична тоді,

Коли тямить людина за що й куди вона йде...

Їх приклад, тих, що випадково заблукали на Голгофту, приклад ліквідованих «святих простот» — найстрашніший аргумент проти їх відношення до вестфальської розв'язки. Нова вестфальська система погодження «релігії» з regio ріжниться від старої: остання позволяла «диссидентам» думати дуже обмеженими категоріями, але ці категорії були свої, рідні; перша —

число тих категорій розширила (хохлом вільно стало писати не лиш про «чорний пар та плодозмін», «про сухоту на рога-тій худобі» чи про Гриця, але й про світову політику, світову революцію, про устрій держави), але ці «розширені» категорії — були чужі, накинуті, приписані згори. Це була повна нівеляція. Стремлючи до неї, нова система базується на: каптації «клеру» недовірків, на заміні його своїм, на узгідненню віри тих, що в гетті і поза ним і на регламентації всіх проявів життя, навіть для «домашнього обіходу», на наповненні його своїм змістом, на, не лише фізичнім зломанні опірних, але їх психічним переробленні.

І давніше кесарі стреміли означати «релігію» своїх «ове-чок», але лишали їм свободу в вузькій колі їх життя (преса, кооперація, література, партії, «клер» — були на Україні свої) навіть за царату. Одні — тим задовольнялися, другі — сподівалися, що «поступ» приведе до розширення їх прав, прав гетта. Наші часи (і більшовики) — показали, що це утопія, розвіяли оману рівноваги — «кесаревого» і «рідного».

Ось чому треба все твердити про внутрішнє переродження людини. Щоби могла опертися вестфальській системі, щоби шанувала свою релігію і Пенатів, не впускала чужого «клеру», щоби не дозволяла свому розложитися, щоби не дала себе збаламутити «турбанам», щоби не дала себе звести до ролі Гусової «святої простоти». В масовім прищепленні комуністичної віри українцям, в масовім переселенні жидів на Україну, а українців на Сибір, в масовім виселенні греків з Туреччини і турків з Греції — бачимо, що засади вестфальського договору приміняються і в наші часи відновленого середньовіччя.

Боротися з тим можна лише так, як боролися ті, що жили в часи першого середньовіччя. Одним з них був Лютер, який боровся не проти надужить пануючої релігії, а за нову віру. На райхстагу в Вормсі, коли з'явився перед блискучими зборами — перед цісарем і папськими делегатами, — Лютер «звонпив», як сказав-би Стороженко, зняковів. Бачучи його таким, цісар Карло сказав: «цей чернець не зробить мене еретиком... Цісар правильно оцінював оборонну силу якоїсь віри — не силою слова її докторів, а їх силою духа, зятятістю, фанатизмом, якого спершу в Лютера не спостеріг, але який той мав. І лише завдяки тій силі — не удалося Римові знищити протестанство в Німеччині. Великим противником «єреси» був кардинал Рішеле. І він не пактував з гугенотами, лише змагав до тріумфу своєї віри. І він знав, що стара віра встоїться лише силою духа своїх пастирів. Тому першою його журбою було: змінити спосіб рекрутації священників, скасувати номінації з протекції. «Він тримав хрест трохи на фасон шаблі — як полководець, він жадав від своїх співробітників, щоби вони були, як він сам, войовниками, вояками віри, не ловцями посад». Він забороняв вірним бути присутніми при церемоніях ворожого»

культу, читати книги того культу. Цею — сказали-би тепер — «нетерпимістю» — він досягнув того, що протестантизмові не удалося вдертися до Франції...⁵⁾

Пастирів, «клерків», сповнених таким духом, яким був сповнений Лютер і Рішеле, — ось кого потрібно в наші часи нового середньовіччя. Потрібно клерків, які ведуть паству, а не дозволяють їй стати «овечками» чужих магіків; клерків, яких не здурять «турбани», ані переконають аргументи, якими переконували «великого еретика» в Констанці. Потрібний цілковитий переворот — в психіці і в рекрутації «клерків», в їх доброті, потрібне те, про що я писав в статті про «орден і партію». Бо ті «клерки», яких підгодувала собі на Україні Москва — нашої «віри», наших «національних святощів» не вратують, вохваляючи совітське.

Cuius regio, eius religio.

Хто не хоче змінити одно, мусить змінити друге. Страшна ділема нашої доби.

С. Северина ТСБВ

Шевченко і Федькович

Ледви, чи попередила перший виступ якогось поета така голосна рекляма, як та, що її зробив Антін Кобилянський Осипові Юрієві Федьковичеві в своїй брошурі п. н. *Slowo na slowo do Redaktora „Slowa“ 1861 р.* Виступаючи з обуренням проти калічення рідної мови в видаваному Б. Дідицьким львівському „Словѣ“, він писав: „Добре в каламутній воді риби ловити, добре самотньому межи сліпими королем бути; поетом тепер багато добре бути, як ся вироїли недавніми часами у вашім Львові. А я вам кажу, що прийде небавом чоловік з гір гуцульських... Той соловій вам заспіває так, що всі наші поетчики обернуться в жаби“.

Звеличання зовсім незнамого поета коштом такого літературного авторитету, яким всеж таки був тоді Дідицький, являлося чимось нечуваним. Тим дивніше воно, що той атакований авторитет навіть не пробував боронитися, але небавом з признанням прийняв захвалений товар, друкував в тім-же самім часі 1861 р. у своєму „Словѣ“ (ч. ч. 46—87) цілий ряд Федьковичевих поезій, та не щадив похвал для поета-дебютанта.

Вже в місяць по виданню брошури Кобилянського Дідицький в „Переписцѣ со всѣми“ пише цьому-ж Кобилянському про „истинно поетичный талант“ Федьковича, за що Федькович 6 липня 1861 р. в листі з Семигорода складає Дідицькому найщирішу подяку, застерігаючися проти

⁵⁾ Auguste Bailly, op. cit. p. 48, 46.

приписування йому думок Кобилянського, які могли Дідицького вразити. Друкуючи в „Словѣ“ 1861 р. вперше дві Федьковичеві поезії, Дідицький пише знову в замітці від редакції: „Молодой пѣвецъ... одаренный глубокимъ для поезіи чувствомъ, составляетъ... пѣсеннии творенія, которы идутъ въ заводы съ утворами наилучшихъ нашихъ поетовъ“. І не були похвали Дідицького нещирими. Доказом того факт, що він у 84 ч. Слова 1861 р. друкує „Лѣтературное извѣстіе“, заповідаючи вже видання цілої збірки поезій Федьковича. А заки ще заповіdana збірка появилася, Федькович міг похвалитися перед своїм другом Кобилянським таким новим признанням зі сторони Дідицького, якому й панегірик самого Кобилянського ледви дорівнював. Дня 10 грудня 1861 р. Федькович писав Кобилянському з Семигорода, при чім наводить такі слова з листа до нього Дідицького: „Всі ми уступимо вам приналежне первое місце, яке назначив вам серед народу Руси співацький єй геній. Маючи то предзначення записане в книзі висших судеб, ви вже ніяк не в силах вирватися із чародійного руской поезії круга, як не міг того до самої смерті доказати Тарас Шевченко“.

Ніякі похвали Кобилянського чи „Слова“ не піднімали Федьковича так високо, як ті слова Дідицького, котрими він визначував поетові перше місце серед народу, вкладав на нього велику задачу національного бесідника й провідника молодих поетів і, це найважніше, — ставив йому перед очі примір Шевченка. Та покищо піднімало це Федьковича високо-високо тільки в крузі найближчих приятелів. Широкий загал інтелігенції мав довідатися про ту висоту його становища шойно пару місяців пізніше від того самого Дідицького, коли він пускаючи в світ збірку Федьковичезих поезій, в „Словѣ отъ издателя“ писав м. і., що Федькович призначений „новымъ житьемъ засіяты понадъ попелыща, в которыхъ скрыто недавно посвятныи останки Тараса Шевченка“...

Федькович спадкоємець Шевченка; у Федьковича як і в Шевченка той сам природний, великий талант народнього співацького генія: Федьковичеві для дорівнання Шевченкові треба лише поширити свій буковинський горизонт, вийти в широкий світ, обняти велике страдання свого народу... Таке прилюдне порівняння Федьковича з Шевченком могло запоморочити Федьковича безмірно більше, ніж усі раньші похвали Дідицького. Бо хоч Федькович сам мало ще знав тоді з Шевченкових писань і не міг збагнути його величчя, йому доводилося чути про неї неодноразово після смерті поета впродовж 1861 р., дарма, що все воно, так як і перші галицькі некрольоги Шевченка, було поплутане, здебільша фантастичне, а може саме тому чарівне та принадне. Врешті-ж тому Федьковичеві, якого порівнювано з Шевченком досить було почути хоч-би лиш про пієтизм.

з яким в Галичині згадувано само ім'я Шевченка. „Шевченко для тодішнього покоління — пише Остап Терлецький — був не тільки великим поетом, але й істориком, із якого всі вчилися своєї історії. А мав він тим більший вплив, бо рідко де можна було його дістати. Надрукованих поезій було лише стільки, що в Вечерницях. Решту кожний мусів переписувати собі з присланих зі Львова відписів. Де-не-де лише видно було петербурзькі передруки з Кобзаря. Коли з'явився був 1863 чи 64 року в Станиславові один примірник „Гайдамаків“ присланий одному школяреві якимсь добрим чоловіком зі Львова, то його за пару день майже на шматки рознесли... Всіх голосна Муза великого поета, як кліщами, тягла до себе“.

Під впливом що-раз більше поширюваного культу Шевченка почала й у Федьковича зароджуватися що-раз сміливіша думка: оправдати надії покладені на нього Дідицьким, уподобитися Шевченкові вповні в способі писання, в поведінці, в ноші, а в кінці навіть в біографії.

Найлегше приходилось Федьковичеві почати наслідування Шевченка з ноші. Зусилля його в цьому напрямі виявляються вже 1861 р. Кость Горбаль в листі до Кобилянського з дня 1 грудня 1861 р., доносячи йому про свої львівські заходи в справі приміщення Федьковича денебудь у Львові, згадує й про можливість такого приміщення при ставропигійській друкарні й додає: „При тім міг-би і сірак і кресаню носити“. Видно, знав уже про таке бажання Федьковича. Сам-же Федькович в листі до Кобилянського з дня 10 грудня 1861 р. з Семигорода в звязку з тою самою справою пише: „Ich verlange ja gar nichts, als ein Stückchen Brot und das Recht, den Sardak und den Kresak tragen zu dürfen“. Звільнений з військової служби він у квітні 1863 р. й переодягся по гуцульськи.

Чи така зверхня метаморфоза у Федьковича була подиктована йому уявою, в якій він представляв собі Шевченка, одягненого по мужицьки, чи може моделем був тут і портрет Шевченка літографований заходами Дідицького на початку 1862 р.? Можливе і одно і друге. Порівняному з Кобзарем України Федьковичеві легко могло прийти на думку зодягтися подібно, як той Кобзар по народньому, на Буковині по гуцульськи й подібно, як він, взяти у руки — замість бандури — ліру. Саме Федьковичеві заходи, щоб роздобути собі ліру й фантастичні наміри його піти з тою лірою по Україні, співаючи, потверджували-б нашу здогадку. Про це пише він і в листі до Тянячкевича 22.IV 1864 р. і до Горбала весною 1862. Правда, Горбаль вибив Федьковичеві з голови його фантастичний плян ходити з лірою по Україні, але ліри, тої декорації мужицького поета на зразок Шевченка, не вмів йому вигнати з думки. Федькович роздобув її згодом, зложив собі для неї репертуар з влас-

них пісень і хоч не вмів грати на ній, пописувався своєю грою 1872 р. публично у Львові, з чого вийшов по словах очевидця Івана Верхратського в своєму роді скандал.

Переодягши тіло Федькович — для дальшого зрівняння себе з Шевченком — переодяг і душу. Дня 7 цвітня 1863 р. перейшов на православя. По всякій правдоподібності сталося воно в зв'язку з галицькою кампанією проти устроювання поминальних Богослужень за Шевченка в роковини його смерті. Святоюрці, — каже Бернард Каліцкі в своїй брошурі „O kwestyi ruskiej“ — заслонюючись канонами, що заборонюють правити Богослуження за схизматиків, відмовили своїй участі і своїх церков. Та молодь, не узявши канонічних мотивів, приписала це єдино неохоті Святоюрців і не забула пострікати їх тим гірко. До того, мабуть неслухного обжалування, причинилися одначе й дуже слушні і правдиві. Не могла узискати Богослуження в уніятських церквах, молодь постаралася узискати їх в православній церкві. Це, розуміється, розбуджувало пристрасті й викликавало реакцію навіть у незаінтересованих безпосередно почитателів Шевченка. Будучи такою реакцією, Федьковичів перехід на православя був рівночасно, як і його хлопоманство, задокументуванням повного розриву з рідним батьком, римо-католицьким шляхтичем Адальбертом Гординським, котрого Федькович так не злюбив, що для затертя всіх слідів родового зв'язку з ним, не завагався пофальшувати навіть свою автобіографію: зробив з себе незаконного сина простого гуцула Косозана, чим викликав велику плутанину в своїх пізніших біографів. В історії нашої літератури — пише Осип Маковей просто нема письменника, котрий пустивби у світ стільки фальшивих відомостей про себе, як це зробив Федькович. І пояснює це Маковей родом неврастенії, ненормальністю поета, причім спирався на студію Вільгельма Штекеля („Dichtung und Neurose“) та вказував на аналогію між Федьковичем і Гейнріхом Кляйстом, за проводом студії І. Задгепа („Heinrich von Kleist. Eine pathographisch-psychologische Studie“). Як Кобилянський характеризував Федьковича словами „psychopathisches Wesen nebst krankhafter Ruhmsucht auf literarischem Gebiete“, так і Маковей в аналогії між Федьковичем і Кляйстом підкреслює передусім хоробливу честилюбивість Федьковича, намагання його дорівняти Шевченкові.

Свою автобіографію оповів Федькович: 1861 р. Дідицькому, 1863 р. Горбалеви, 1885 р. Реваковичеві. Замітне, що в першій — подробиць, згідних з біографією Шевченка найменше, в останній — найбільше. Залежне це від поступеного ознайомлювання Федьковича з біографією Шевченка. Для прикладу вистане звернути увагу хоч-би на один епізод. В третій автобіографії Федькович каже: „Початки на-

уки побирав я у дяка в Путилові. І дяк Лукаш учив нас на церковних книгах: „Блаженъ мужъ“ і пр. Дяк нераз п'яний збиткував нас; але й ми раз його побили і, 16—18 хлопців, утекли ми зі школи“. Все того нема в першій і другій автобіографії, бо, видно, щойно пізніше міг Федькович вчитати це в тих біографіях Шевченка, які були йому доступні. Тому й зовсім справедливо зауважив Маковей, що Федькович взяв це з Шевченкового житєпису і приложив до себе.

Таксамо і такий епізод: „Бувше въ Молдовѣ, давъ ми Богъ таке счастье, цы може несчастье, щомъ ся запѣзнавъ съ однимъ маляромъ Р., котрий ся за мновъ... уступивъ и мене... дуже полюбивъ... Цѣла душа того великого, непоятного мужа була чиста, правдива поезія: онъ и мою душу невъ такъ насытивъ, що нинѣ всѣ брами пекельни менѣ той чудотворный скарбъ вырвати не годни“. Той маляр — то-ж Шевченків Брюлов, котрому Шевченко завдячував викуп із кріпацтва і таксамо, як Федькович Роткелеві, найрадісніші хвили свого життя. Про свого маляря оповідав Федькович залюбки ще геть-геть пізніше Кониському; видно, любо було йому повторяти те, що його так зближувало до Шевченка.

Зближуючи себе до Шевченка мужицьким одягом, православ'ям, підшукуванням аналогій між епізодами з Шевченкового життя і свого, правдивими чи видуманими, Федькович не забув і за територіальне зближення. Йому конечно треба було іще подібності до того Шевченка, що здовж і поперек сходив широку Україну. І він вже в першій автобіографії пригадує, як то колись оповідав віденським товаришам про свої вандрівки по Волощині, по Сербії і по Україні“. Пише про це — каже Маковей — так, як-би дійсно коли був у цих краях. А по правді-ж де як де, а на Україні Федькович таки не був ніколи, дарма, що й свою поезію п. н. „Україна“, зложену 1861 р. починав словами:

Україно, Запороже, годі вас забути,

Ах, бо мило тамки жити, мило тамки бути...

Та поезія своїми загальниковими, безбарвними описами України, що пригадують такі-ж описи в поемі Лісикевича, може бути найкращим доказом, що Федькович України й на очі не бачив. Його „Україна“ — то була тільки дальша спроба наслідування Шевченка — того зверхнього наслідування, з якого найлегше було почати, а до якого, поза спонуканими аномальною вдачею й порахунків з батьком, спонукали Федьковича перші відзиви про його поезії, що порівнювали його з Шевченком і називали другим буковинським Кобзарем.

(Дальше буде)

М. Л.

З пресового фільму

По анонімових статтях за б. гетьмана Скоропадського — зявилася, в Варшаві-ж, брошура проти Скоропадського — теж під псевдонімом. Пресова війна анонімів. Чого-б їм не здіяти маски? Може вийшла-би завелика сензація? Або — навпаки?

Один галицький часопис віддає честь фашистівському диктаторові в Італії за всі його успіхи, а „до цього допровадив Мусоліні не терором, але вихованням суспільности“. Які-ж були методи того виховання? „Великі були спершу труднощі (фашистівського режиму — М. Л.)... треба було „наливати олієм“ опозиціонерів, „класти під магел“ соціалістичних головачів і не треба дивуватися, що трохи заборгато людей страатило тоді своє життя. Се конечні речі..., які є при кожній революції... Треба бути поблажливим в осуджуванні фашистівської революції“...

Хай читачі вгадають, хто пише в такім фрівольнім тоні? Напевно не вгадають! Хто виправдує терор? Архикатолицька Нова Зоря (15.XI.). Таж це проповідь „щастя ножа“! Цеж захвалювання неморальних чинів! Як на таке ще не вдарили на сполох Дзвони і Мета? Невже вони переочили, яка деморалізація іде з сторінок колись такої моральної Нової Зорі?

В тій самій Новій Зорі (ч. 84): — „Верх здивовання галицьких дітей... бачив я у хвилі, коли в здобутий ними Київ від гетьмана, зачали вливатися темні і страшні маси наддніпрянського хлопства...“ Поминаємо на боці фальшування історичної правди: Київ здобули не самі „галицькі діти“, а якраз на спілку з ними оті узброєні „хлопи“. (Наївний був-би той, хто хотів-би в Н. Зорі шукати історичної правди). Але що за стиль — у сповненого любовю до ближнього — католицького журналіста! І чому те „хлопство“... не було ні „темне“ ні „страшне“, коли на його спині можна було зіпнятися на добрі посади за Директорії 1918 року?

Gazeta Poranna (1.XI.) доносить про арешт якогось Наума Шора, який втік з гітлерівської Німеччини, щоби — займатися в Коломиї комуністичною пропагандою серед нашого населення. Власне в обороні цих Шорів і за уділення їм гостинного притулку — виступали 2-й Інтернаціонал і у нас — Громадський Голос: очевидно в інтересах „гуманности“, ну й українського народу...

Варшавська жидівська Орінія (ч. 95) приносить інтерв'ю якогось Мауриція Шімеля з найславнішим по Шевченкові українським поетом — Анатолем Курдидиком. З інтерв'ю виходить м. і., що в Наустрічі — „співробітничать найвидатніші поети молодого покоління, а саме: Михайло Рудницький“ і інші. Тут вперше довідемося, що М. Рудницький, який потився над віршами ще за життя Франца-Йосифа — належить до „поетів молодого покоління“... Про таких сумнівних поетів напр. як Євген Маланюк — Шімель нічого не довідався від свого інформатора. Натомість багато про... „групу 12-тих“ поетів, про яких існування і заслуги для української літератури довідалися ми щойно з Орінії. До цих належать, як показується такі звізди нашої поезії, як Анатоль Курдидик і Ярослав Курдидик. Довідається читач з інформації, що Самчук є „католицьким письменником“... Серед „радянських“ українських письменників, „симпатичний інформатор“ Шімеля — назвав лише одного... жида Кулика. Недивно, що за ці інформації

Маурици Шіммель поклепав свого симпатичного інформатора по плечі і — на відході — (що за ласка!) сказав йому навіть на чистій зукраїнізованій українській мові: „Добра ніч!\", бо: „для них (для хохлів — М. Л.) це звучить повніше, сердечніше, більш безпосередньо. І кому то шкодить?“ „Кому то шкодить?“ — Радекам і Шіммлям — напевно ні, а українських „поетів“ з „групи 12-х“ (вони не вибагливі) зобов'язує до відчуженості супроти жидівської Опінії... Лише в однім „симпатичний інформатор“ Шіммля помилився: про жидівсько-українські відносини рішатимуть ані Кулик ані кафе де-ля-Пе. А про вартість того чи іншого поета — не автореклама, лише — його творчість...

З почину польського Словянського Т-ва відбувся вечір української поезії в польським перекладі (О. Баумгартена і З. Кунстмана). Добір авторів і їх характеристика вказує, що інформатором впорядчиків була група „Назустрічі“. Програму поділено на дві частини, з яких до першої зачислено „поетицьку творчість поза Львовом“, до другої — „поетицьку творчість у Львові“. При чім Ольжича і Маланюка, які — головню — пишуть у Львові (в Вістнику) — чомусь з невідомих причин включено до першої групи. Відчитані поезії де-яких авторів — були для їх творчості, на жаль, не характеристичні. При характеристиці поетів, їх виборі і їх вирізненню (більша кількість віршів) — кермувалися мабуть не мистецькою вартістю їх творчості, лише — їх світоглядом: чи був він зближений чи віддалений від світогляду впорядчиків. Шкода, що не відчиталось ніякого з дуже добрих перекладів, уміщуваних в Zet'i.

Діло друкує цікаві спомини пок. Е. Олесницького. Виймаємо два цікаві уступи з них. Перший: „розпочинаючи видання Діла, народовці поступили де-що з свого принципіального становища, передусім у справі правопису: Діло друкувалося етимологією, хоч фонетика належала досі до есенціональних ознак партії. Були також концесії і щодо мови: Діло уникало слів чистоукраїнських... Не вживало навіть назви „український“, а все тому, щоб не дразнити тих людей, які не любили фонетики і уважали себе галицькими русинами“. (Підкреслення наші — М. Л.). В цих словах — ціле галицьке народовецтво в усіх його пізніших трансформаціях — через трудовиків аж — до УНДА: не виступати з „есенціональними ознаками партії“, „не дразнити людей“ — вчора москвофілів, потім — большевиків...

Це щодо програми, а щодо тактики: „я уживав у Гусятині всіх можливих фортелів і способів, щоб ругувати „Слово“ (москвофільське — М. Л.) і вводити „Діло“ — і в тій цілі надуживав навіть поваги і деканського авторитету мого батька. Щодо дуже „твердих“ священиків, яких ніяким способом не можна було переконати, то я входив в порозуміння з податливішими членами їх родини і намовляв їх, щоби вони тайком відсилали „Слово“ ретур, хоч воно було передплачене (підкресл. наше — М. Л.) і робили це так довго, доки дотичний священик не розлютився й ображений на „Слово“, яке навіть за гроші не хотіло до нього приходити, покидав його, а відтак... мирився з „Ділом“... Така була етика в боротьбі з противниками предків нинішніх діловців, які — мабуть теж були завзятыми противниками „макіявелізму“. Очевидно, оскільки розходилося про справи згальнішого характеру, а не про утоплення газетного чи партійного конкурента...

Wiek Nowy (11.XII) доносить про процес, на яким, як обжаловані засіли: Естера Кітель, Лео Француз, Йозеф Моркс, Мозес Бен Геллер, Вольф Майкефер, Осія Гальперн, Мозес Грінштайн, Самуель і Саломон Селінгер і пр. Як ви думаєте, до якої партії належать вони? Но, ясно до... української комуністичної! І певно часом навіть до „хохла“

по українськи промовлять — „добра ніч“, бо „кому то шкодить“? — як казав Шіммель до Анатолія Курдидика... Майкеферам напевно ні!

В „Ділі“ (11.XII) величезна рекляма на московсько-большевицький фільм — „Чапаєв“. Є це „найбільший осяг“, „розповідає про велике, геройське в боротьбі за соціалізм“, „захоплює глядача“, „наглибіша історична правда“, „високий мистецький рівень“, „внутрішня шляхотність“ і пр. трамтарарам російської реклями. А головне, що автор замітки сам того фільму не бачив, реклямує на кредит... А замітка вгорі — висміює кіно „згнилого Заходу“ (американське). На другий день редакція схаменулася і умістила щось в роді спростування. Але ефект замітки був... Де лиш запахне „распашол“-ом або „бублічками“, а ще краще — геттом, там зараз „хохол“ впадає в захоплення і суне лавою. Як на вечір, присвячений „досягненням“ російського театру, недавно уряджений у Львові, де звеличувалося Москову і де очевидно було повно української духової „еліти“... „Ми — казав український інформатор „Оріні“ — шукаємо Європи у себе дома“.

Дзвони не задоволені нашою Книгозбірнею: Мусоліні і Геррес — за популярні, Макіявель — за мало популярний. А в цілому — „на таких дріжджах не виховуються характери“... Дзвони певно уважають, що характери виховуються в їх таборі (і в таборі Метти і Нової Зорі), в таборі людей, що через большевизм чи загравизм прийшли до них. Про смаки не сперечаємося: кожний шукає характерів серед тих, які йому самому своїми характеристиками відповідають. Але цікаве, з якою заїлістю стараються наші „характерники“ затулити всяку хвртку, яку отирає наш журнал — на Захід: Ніцше? — А „щастя ножа“! — ігнорант заходиться від сміху... Шпенглер? А „хижацтво“! — ігнорант заходиться від сміху... Макіявель? А „безхарактерність“! — ігнорант заходиться від сміху. Геррес? — то нам ідеал знайшли! — ігнорант гине від сміху... Не зносить галицька „еліта“ свіжого повітря. Знає, що читає вміє порівнювати, знає, що кожне число „Книгозбірні Вістника“ — удар в лице великостям галицького загумінку. Знаємо, що в очах цієї „еліти“ всякий хто пише в Вістнику і всякий, про кого пише Вістник — згори засуджені на напад або промовчання „еліти“. І то не тільки чужі: навіть коли в ЛНВ писали Стефаник і Черемшина — і тоді в органах рідної колтунерії писали, що „в ЛНВ нема літератури“... Невже цією безсилою лютю думають вони вратувати свою справу?

В тих самих Дзвонах знаходимо спис „післяплатників“. Серед того спису — 75% приблизно священиків. Певно такий самий, приблизно, відсоток їх і серед передплатників. Нескромне запитання: чому серед інших станів не зискали собі прихильності Дзвони? Та-ж передплата на них є цілком добровільна, отже читачі псвинні-б розділятися менше більше рівномірно і серед світської і духовної інтелігенції?

З приводу смерті М. Грушевського часописи звеличують його як політика. Віддати шану помершому — йому належить і Вістник в цій книзі — ту шану йому віддає. Але віддати шану одно, а баламутити громадську думку — друге. Оправданям на це останнє не може бути навіть смерть. Кооперативна Республіка (ч. XII) пише про нього: „Помер — та не зломився, не покаявся і не наплював на своє минуле — як того від нього вимагали“. Це не точно. Як політик М. Грушевський, в Галичині зробив багато, але на Великій Україні приніс українській справі величезну шкоду: як той, що до кінця днів своїх вірив в можливість і konieczність порозуміння з Росією, спершу царською, потім ліберальною, потім — большевицькою. Він був той, що — як сам писав — „через трупи і кров земляків“ — подав руку згоди большевицькому урядові, який визнав за свій уряд. Він був той,

що писав: „ми відкидаємо боротьбу з совітською Росією, явну і тайну. Ми мусимо більшовикам пробачити не одно з того, що нам боком вилазить“. Він — пробачив. Москва — ні. Він пробачив, але не передбачив, куди іде політика Москви (для політика — найтяжчий гріх), тому і вмер — замучений, але — не в боротьбі (як напр. Хвильовий). Своїм авторитетом — він свого часу підкріпив згубливу віру в зичливість до нас совітів і за його голосом пішов до більшовиків не один з „малих сих“, щоби скінчити трагічніше, ніж Грушевський... Треба відрізнати Грушевського-ученого і Грушевського-політика, щоби мати за добрий приклад першого, і за відстрашачий приклад — другого.

В числі від I.XII. в *Zet* знаходимо статтю — „До редакторів „Вістника“, п. Й. Брауна, автора відповіді (в Бунті Молодих) на статтю Д. Донцова — „Чи Захід“? П. Й. Браун уважає неслухним наш закид, що його стаття не може служити підставою до полеміки, як вираз особистої віри, не підпертий достаточними аргументами (Вістник, ст. 768)... Признаємо, що автор рішучо і консеквентно бореться з усіми проявами „москвобесія“ в своїй суспільності, на які звернув увагу і Д. Донцов. Тим не менше — не можемо признати, що його тези, які висуває проти тези Вістника — могли-би нас переконати аргументами. П. Й. Браун — висуває дві тези, одну — що Захід розкладається, другу — що його історичну місію переймає Польща, що „тут над Вислою треба дошукуватися передумов величеського духового відродження цілої християнської цивілізації“, що країна автора не тільки заступить Захід, але й, для своєї нової ідеї — „підібє цілий незміримий, мрячний, божевільний масив Сходу“... Уважаємо, що аргументи, (реакція на пропаганду Боя-Желенського, кілька протисовітських часописів), якими автор боронить цих тез — абсолютно не можна признати за вистарчаючі: вони неспівмірно малі в порівнянні з великістю тези, яку хочуть довести. Тому й казали ми, що ці аргументи, підперті лише вірою, з якою — річ ясна — не можна полемізувати. Сам автор каже, що нова пропагована ним ідея — „дасть Біг“ — наверне Схід, а це — вислів не переконання, а — віри. Таксамо, протиставляючи нам свою вітчину не таку, яка вона є, (про що була мова в Вістнику) а ту, „яка повинна бути“ (підкреслення п. Й. Брауна), — сам автор переносить свою тезу в царину артикулів віри, з якою аргументами годі сперечатися... Друга теза автора про упадок Заходу, на нашу думку явраз доводить слухність твердження Вістника про те, що суспільність автора не хоче бути заборолом західньої цивілізації: бо кожний противник Заходу починав від твердження, що Захід — розкладається. Автор застерігається, що він не негує засад християнської цивілізації, які лягли в основу західньої цивілізації, лише що „відродження християнської цивілізації“ на його думку наступить не через сам Захід, а через його країну. Але це саме твердили й Достоевський і Толстой. Для нас — хто вирікається Заходу, хто уважає що він гине, той не стане чемпіоном західньої цивілізації: в однім і другім випадку. Думати, що західньої цивілізації треба вчитися від нових народів, а натомість уважати Англію, Америку, Італію, Німеччину — за другий гангренуючий Рим — це засміє твердження, яке авторові не удалося і не вдається оборонити. П. Й. Браун пише: „не писав ніколи, що „не вірю в існування Європи, як свідомої себе, окремої культурної цілості“, але твердив, що Європа — в ідеальнім понятті того слова, як вартість духовна...“, згаєє повільно в свідомості сучасної зах.-європейської інтелектуальної еліти“. Навіть по кількох разі перечитаних обох протиставлюваних собі речень — не можемо дошукатися в них суперечности... А коли так, то Вістник правдиво віддав думку автора, яку він зрештою кількох разів повторяє в своїй статті („фікція свідомої себе Європи“, яка „не представляє ніякої окресленої, одчолитої ідеї“, „Захід — хворий“ і пр.). Ні прийняття совітів до Ліги Народів, ні сварки, що роздирають сучасну Європу — не доводять, як хочеться авторові, упадку тої Європи. Повторяємо ще раз — що одно — політика, друге — культура.

Франція часів реформаційних війн могла заключати союз з султаном, і все-ж була крайною західної цивілізації, Туреччина в Кримській війні йшла з державами Заходу проти Росії, але тим не ставала чемпіоном окцидентальної культури. Європа Середніх Віків ще більше була роздрана війнами і сварами — що не перешкаджало їй мати своє, однолите культурне обличчя, бути одною цілістю, яка проминювала на всі континенти. Натомість — між Америкою Північною і Полудневою майже не було ніяких непорозумінь, тим не менше — ніякої однолитої культурної цілості вся Америка не творить... Явища, які обсервує автор в сучасній Європі — це не симптоми упадку, лише піднесення її творчих сил. І тої Європи — як культурного провідника — не маємо ніякої причини вирікатися.

Бібліографія

1) **Франц Коковський**: Людська вдячність та інші веселі оповідання. З передмовою М. Голубця. „Українська Бібліотека“, ч. 11. Львів, 1934, 16^о, ст. 127.

2) **С. (чи Олена?) Будзиновська**: Німий мертвий свідок. Оповідання. З 4 образками А. Павлося. Львів, 1934. Накладом Тов. „Просвіта“. 16^о, ст. 48.

3) **Іван Горишівський**: Спільними силами. (Плян майстра Дмитра) Історична картина з життя львівського братства в XVII в. Львів, 1934. Накладом Тов. „Просвіта“. 16^о, ст. 100. 4 образки Ю. Кирієнка.

Існує тепер у нас кілька періодичних видавництв, призначених для як найширшого читальника — і одночасно немає ні однісінького видавництва, що обслуговувало-би т. зв. інтелігенцію. Чим живиться наша духовна еліта? Де є її письменники? Таж сьогодні уже ніхто не зможе нарікати на „монополь одного місячника“ — а проте невидно не то що нових геніїв, але й визначніших талантів. Мабуť не винен тут був „монополь“ місячника, тільки щось зовсім інше.

Не кожний згодиться з тим, що 2—9 сторінкові нариси Коковського треба називати „оповіданнями“, як це зазначено на титуловій сторінці книжечки — однак ніхто не зможе заперечити, що автор має хист до такого жанру. Деякі авторові нариси — це справжні літературні твори, найліпше вдалися Коковському сільські сюжети. Коковський показує нам веселі пригоди зі свого власного життя або зі знаного оточення. Що саме в цьому „літературна вартість“ нарисів Коковського, — з таким поглядом ми не можемо згодитися. Література — це не „людські документи“, — бо тоді архівторами були-би звичайні підслухані записи чи стенографічні протоколи. Кожний дійсний письменник, навіть найбільший реаліст, може написати на своєму творі Альтенбергівське: „як це я бачу!“ Та-ж сьогодні навіть amator-фотограф не робить світлин з будьякого місця, тільки довго мучиться над тим, де поставити апарат. Письменник формує життєву дійсність згідно зі своїм мистецьким я.

Нажалі є в збірці Коковського й такі нариси, що не мають мистецької вартости. Сюди зараховуємо сюжети зі шкільного життя, що є тільки уривками сирих спогадів, без найменшої обробітки письменника. Бракує тут отої уставки письменницького апарату, про який згадуємо вище. Не бачимо тут письменницького „ока“ Коковського.

Та ще одну хибу бачимо в „Новому праві“ Коковського. Нарис цей довгий на п'ять сторінок. На 94. ст. бачить читач, як Калиничка відчиняє вікно та „чкурнула, що й сліду за нею не стало“. Та зараз на найближчій стороні пише автор, що лісний „в прияві“ цієї-ж Калинички бе її чоловіка — а пізніше жінка має свідчити в суді. Не вже не міг цього недогляду поправити автор або видавець, щоб читач мав більше довіри до друкованого слова?

Посмертне оповідання покійної Будзиновської, ви-

дане вперше в книжковій формі „Просвітою“, показує, що авторка мала хист до писання для широких верств. Жаль тільки, що нікому не вдалося захопити її до письменницької праці. Єдине оповідання Будзиновської, „Німий мертвий свідок“, має цікаву інтригу, добру будову і тому збудить зацікавлення в народного читача. Сільська дівчина, Гендзя Сусликівна, перевищує в слідстві навіть жандармського підстаршину і цей факт міг-би сперечатися з висловом автора передмови про „життєву правду“ оповідання — та це дрібничка в порівнанні з добрими рисами оповідання.

Не мала авторка щастя за життя до літератури, не має йогой по смерті! Видавець, через недогляд мабуть, видрукував двічі на титулових сторінках „Софія“, а в передмові видрукувано аж чотири рази „Олена“ Будзиновська. Щось тут не впорядку! Це посмертна кривда для авторки! Поправки цієї кривди не направлять.

Недавно писали ми на сторінках „Вістника“ про оповідання Горишівського з часів Хмельниччини, а оце перед нами його оповідання про львівське мішанство. Другий твір немов наслідке композицію першого оповідання, бо і там і тут автор зосередив акцію коло мандрівки-подорожі, любуючися в такій будові оповідання. Оповідання це має цінні виховні моменти, бо малює міське середовище, а в ньому ремісників і купців, а цеж справжні пліхи в нашому дотеперішньому письменстві. Чи не міг-би автор подумати про складнішу будову своїх творів?

Л. Граничка

1) **Жіль Верн:** Замок у Карпатах. З передмовою Миколи Голубця. „Українська Бібліотека“, ч. 10 (22), Львів, 1934, жовтень. 16^о, ст. 110. Обгортка рисунку Юрія Кірієнка.

2) **Карло Шпітелер:** Вороги дівчат. Оповідання з життя дітей. З німецького переклав Василь Софронів. Львів, 1935 (=1934!) Накладом Видавництва „Хліборобський Шлях“ у Львові. 16^о, ст. 135.

Обі ці книжечки — добра лектура для молоді. Твори Верна ще й сьогодні подобаються молоді в віці понад 12 літ; найвищі річники середньої школи вважають нині „фантазії“ Верна за сіру, полиняли дійсність. Бо й справді! Чим є хоч-би „дух“ — фонограф з „Замку в Карпатах“ супроти загальнознаного сьогодні радія? Та французький автор, як добрий оповідач, уміє свої наукові мрії-винаходи нанизувати на цікаві фабули і саме ця обставина рятує оповідання перед оконченою перестарілістю.

Як-би не передмова — то читач (цей найширший!) міг-би думати, що „Замок у Карпатах“ написаний по українськи. Видавець зазначив, хто є автором обгортки і чомусь не вважав за відповідне подати ім'я перекладача. Невже „У. Б.“ так низько цінить перекладну працю? Та ж добрі переклади — це збогачування рідної мови, такої праці не повинен соромитися той, що має претенсії до літератури. На цьому місці писали ми недавно про жадливий анонімний переклад „Миколи Шугая“ — невже Видавництво шляхом анонімів хоче втікти від відповідальності? Читач хотів-би знати, чи переклад зроблений справді з оригіналу, чи з іншого перекладу; чи це справді переклад, чи може перерізка чужого твору; добре було-б подати на перекладах ім'я автора та заголовок також і в оригіналі, бо перекладач часто змінює титул перекладного твору, а наш фонетичний правопис деформує на письмі чужі імена. На доказ, що в українському виді „Замку у Карпатах“ не все бездоганне, наводимо оте речення з 68. ст.

„Але таке життя йому надійшло й коли граф скінчивши двадцятьтри (!) роки, рішився поїхати в світ“.

Перед кількома літами читали ми один твір Шпітелера. Читаючи оце, здається, перший український переклад цього автора, пригадуємо собі всі добрі риси швайцарського письменника. Оповідання про „Ворогів дівчат“ має всі дані бути популярною лектурою і нашої молоді. Молоденькі кадетики Герольд і Ганслі подобаються не тільки молоді,

хто то не любувзвся-би хлопцями, що мають довкола себе „шість квадратних стіп сонця і кілька ведер повітряної есенції“.

Переклад Софроніова старанний, читається легко, одним словом, літературний. Одна тільки заввага. На 5 ст. автор перекладу ужив двічі складні „один другого“ в значінню „один одного“, бо „другий“ у нас те саме, що „вторий“.

Л. Гранічка

Др. Едвард Бенеш, Промова про підкарпаторуський проблем і його відношення до чехословацької республіки. 1934, вид. Краєва Управа чл. легіонерської громади підк. Руси в Ужгороді, ст. 60.

Автор намагається дати погляд на проблем Закарпатської України „в його міжнароднім значінню“ на ділі-ж з чеської точки погляду. Край цей автор не вважає за край український, лише за „русинський“ і цю термінологію вважає послідовно: і в відношенню до краю, і до його населення і до інтелігенції. Україна для автора не існує, існує лиш „український рух“. Повстання української держави над Дніпром „принаймні в ближчих століттях“ — неможливе (ст. 29). „Долю Підкарпатської Руси вирішено на цілі століття й вирішено дефінітивно“ (ст. 4). Автономія, яку чехи зобов'язалися надати Закарпатській Україні, буде здійснена, але тоді, як буде до того „підготований“ „русинський“ нарід (ст. 36), який повинен пам'ятати, що „питання автономії є передусім тяжким фінансовим проблемом“ (38), а тому з нею треба зачекати аж „ситуація буде зріла“ (39). Питання „всеруськості“ і українізму („малоруськості“) для автора „менш важливі, ніж хто думає“ (48). М. і. подано статистику населення і початкового шкільництва. З того виходить, що в Закарп. Україні є 160 початкових чеських шкіл, (на 5% чеського населення) і 433 початкові українські школи (на 63% укр. населення). Коли-б українці дістали такий відсоток шкіл, як чехи — повинні-б були мати 2016 шкіл. Хто вміє читати подібні брошури брошура д-ра Бенеша дає дуже багато цікавого.

А. Ц.

Від Адміністрації

Вже вийшла 4 книжка „Книгозбірні Вістника“ „Гітлер“. Хто хоче взяти в кольпортажу просимо нас повідомити. — Ціна книжки в краю зл. 1.—, для заграниці зл. 1'20, опуст комісовий 20%.

Тим, хто не заплатив за попередні книжки Книгозбірні — „Гітлера“ не вишлемо.

При посилці грошей просимо обов'язково зазначити на яку ціль. Збираючим комплекти „Вістника“ за 1933 р. можемо послужити комплектами „Вістника“ за 1933 і 1934 рр. в ціні зл. 25.— за комплект (річник), окремі книжки можна дістати по зл. 2'20, для заграниці зл. 2'50. Всі числа „Книгозбірні Вістника“ за 1934 р. теж можна дістати.

Мимо кількох упоминань належності:

за „Вістник“ івж М. Тарасюк, Рожище 4'10; Іван Торба, Поршно 1'20; Мирон Матвійко, 1'50:

за кольпортаж „Мусоліні“: Укр. книгарня антикв. Зборів 1 зл., Р. Крайківська, Рогатин книгарня „Н дія“ 3.—; Осип Дунай, Перемишль 3.—; Іван Гультай, Глушків пов. Городенка 4.—; Володимир Громяк, Броди 4.—; Осип Юзків, Болахів 4.—; (далі буде).

„Вістник“ не є органом жадної партії і тому не може собі дозволити на люксус довготермінового кредитування журналу. Всіх, хто має залежності за кольпортаж чи передплату просимо вирівняти і не наражати видавництво на втрати, а себе на стримання дальшої висилки книжок і оголошення на сторінках „Вістника“.

На нові адреси висилаємо чергові числа нашого місячника. Хто не бажає стати передплатником, хай зверне книжку.

Посилати передплату за „Вістник“ і „Книгозбірню Вістника“ по-маранчовими чеками, які залучаємо, порто нічого не коштує.

Повідомляємо, що книжка ч. 4. „А. Гітлер“ належить до „Книгозбірні Вістника“ ще до 1934 р., а тому просимо вирівняти належитість зл. 0'50, а за кор-оном 0'70 зл., а відтак прислати належитість за „Книгозбірню Вістника“ на 1935 р. (Відноситься до передплатників).

З Румунії дістали через п. Дм. Геродота передплату за Вістник 1934 р. II. півроча і за Книгозбірню Вістника за цілий 1934 р. (Мусоліні, Володар, Геррес і Гітлер) за М. Дутковського, проф. М. Онищука, проф. С. Лакусту, Дра М. Івашка, інж. Д. Романовського, проф. В. Ядевука, Дра М. Галина, С. Киселиця-Лагадин, інж. І. Думіча; за „Книгозбірню Вістника“: Дра Маєр-Міхальського, Б. Сірецького, Т. Гордієнка, інж. М. Павловича, Дра В. Виноградника, О. Гузарової, і Наталії Геркен-Русової.

Передплата „Вістника“ для Румунії виносить: річно 700 леїв, піврічно 360, на три місяці 190 і за „Книгозбірню Вістника“ 150 леїв річно платні згори.

Вп. п. Дм. Геродот, Букарешт. З Вашого поручення виплатили пп. Горліс-Горському зл. 35—, Ф. Дуткові 45—, „Ділові“ 8—, „Неділі“ зл. 37'05.

Вп. п. М. Сурмач, Н. Йорк: Заповіджених Вами зл. 250— ще дотепер не дістали.

Вже по видрукуванню їх імен дістали ми заплату, або звороти від слідуєчих осіб: Іван Яремич, Битків; Бібліотека „Книжка“ на руки Дра Рабія Самбір; Українська Бесіда, Бережани; Корпорація „Чорноморе“, Краків; Читальня Просвіти в Поториці.

На просьбу наших передплатників продовжуємо речинець платності зниклової річної передплати „Вістника“ (зл. 20—) до кінця січня 1935 р.

Вп. пп. Іван Орлик; М. Гайворонський, Америка (7 дол.); Л. Сіро-та, Аргент на (20 купонів); Українська Студент. „Січ“, Відень; „Насус“, Бельгія; Українська Кооператива Калина (20 дол.); В. І. Сарчук, В. Грицюк (10 дол.), анада; Др. Т. Жеребко, М. Качмар, Німеччина; Д. Підкович, М. Паркасевиц, І. Жураковський, Франція; проф. О. Наріжний, В. Федорчак, С. Медвідь, І. Гопко, проф. І. Ройко, інж. Я. Зубенко, Чехія — гроші отримали, книжки вислали.

Закликаємо наших прихильників і заступників в січні, — в місяці видавництва „Вістника“ і „Книгозбірні Вістника“ повести широкую пропаганду на місяцях за поширенням видавництва і при-однанням нових предплатників „Вістника“ і Книгозбірні Вістника на 1935 р (реферати і запрошення до передплати можна дістати в адміністрації „Вістника“, або в наших заступників, де такі є).

Деякі статистичні дані видавництва „Вістника“ і „Книгозбірні Вістника“ на 1934 р. подамо в II. кн.

Нові книжки

Українська Енциклопедія, Кни-га Знання, вид. кооп. „Рідна Шко-ла“, Львів, ч. 27.

Василь Сімович, Юрій Федько-вич, життя і діяльність, Львів 1934, вид. „Просвіти“, ст. 72.

Г. Омеляченко, Едвард Бенеш, в-во „Чесько-Українська Книга“, вип. 9, Прага 1934, ст. 152.

Інж. Василь Баричко, Мищиці, земляні блохи і пр. Львів 1934, накл. автора, ст. 56.

Франц Кокоський, Людська вдяч-ність, та інші оповідання, „Укр. Біб-ліотека“, ч. 11, Львів 1934, ст. 127.

М. Голубець, Рік грози і надій 1914, Львів. Українська Бібліотека ч. 4, ст. 128.

Ів. Петренко, Пригоди Юрка Ко-зака, накл. „Рідної Школи“, ст. 80.

Василь Софроніє, Липнева стру-та, вид. В-ої Спілки „Діло“, Львів 1934, ст. 128.

East Carelia, a survey of the Co-untry and his Population and a Re-views of the Carelian Question publi-shers Akateeminen Karja a — Seura (Academic Carelia-Lesse) Helsinki 1934, ст. 216.

Надіслані журнали

Музичні Вісти, Львів, ч. 5.
Самостійність, Чернівці, ч. 35.
Практичний Порадник, двотижневик, Львів, ч. 1.
Місіонар Пресв. Серця Ісусового, Жовква, ч. 12.
Тризуб, Париж, чч. 43, 44.
Перемога, Львів, ч. 24.
Пластун, Ужгород, ч. 8.
Рідна Мова, Варшава, ч. 11, 12.
Дзвіночок, Львів, ч. 38.
Літопис Червоної Калини, Львів, ч. 12.
Жіноча Доля, Коломия, ч. 23.
Післанець Правди, Рава Руська, ч. 12.
Пластові Вісти, Прага, 5—6.
Український Тиждень, Прага, чч. 48 до 51.

Життя й Знання, Львів, ч. 12.
Вогні, Львів, ч. 4.
Нова Хата, Львів, ч. 12.
Стея, Станиславів, ч. 12.
Кооперативна Республіка, ч. 12.
Przegląd Współczesny, Kraków, Nr. 151.
Myśl Narodowa, tygodnik, Warszawa, Nr. 51, 52, 53.
Bunt Młodych, Warszawa Nr. 17.
Вольне Козачество — Вільне Козацтво, Прага, чч. 163, 164.
Oriens, dwumiesięcznik poświęcony sprawom religijnym Wschodu, Kraków XI-XII, 1934.
Ost-Europa, Berlin, XII, 1934.
Zet, Warszawa N. 18.
Biuletyn Polsko-Ukraiński N. N. 48 до 50.

Юрій Липа **Козаки в Московії**

Ціна 3.75 зл.

Головний склад: Книгарня Наук. Т-ва ім. Шевченка
 Львів, Ринок ч. 10.

Голоси преси:

...Перше, що приємно вражає в творі — це надзвичайно глибока ерудиція автора. При чому ця ерудиція цілком не обтяжує роману і не робить його тяжко стравним, навпаки книжку читається легко... „Козаки в Московії“ є одною з найбільш культурних історичних повістей, які в нас є. („Вістник“ — Іг. Ло.)

...Це оповідання — хроніка з років 1647—1650. З Данцігу їде кількох Українців до Московщини, щоби знайти завіщання Івана Грізного. В Московщині вони переживають різні пригоди. Опісля вертаються на Україну, де вже спалахнуло повстання гетьмана Богдана Хмельницького... „Козаки в Московії“ належать до кращих наших літературних набутків цього року. („Наш Прapor“).

...Книгу читається з почуванням, що стортає учасника бенкету: не сахаринову лімонаду петься, а важке шампанське вино, що товстою хвилею переливається в горло та буйним хмелем бе в голову. Тут вам і бистроумні сентенції Франсівського Куаняра і Раблесівський регіт, і наша запорожська браваура і тріюмф державницької думки над приватами шляхти і пристрастю черні. („Перемсга“ — Ро-Єн.)

...В порівнянні з тим, що в нас на літературному току молотять і віють, — „Козаки в Московії“ добра й цінна книжка, на ціле небо вища від писань інших письменників в тій ділянці. („Дзвони“ — С. Лишкевич).

...Сучасний стиліст (емігрант), Ю. Липа, дає цікаву реконструкцію мови часів київсько-могилянських. (Wschód).

Рецензент уважає „усю повість досить прикрою лектурою“, а також „примусовою“ для нього. („Діло“ Михайло Рудницький).

„НОВИЙ ЧАС“

ілюстрований, найбільш поширений і найдешевший щоденник — кожне число на 8 сторінок коштує 20 сот.

Місячна передплата — всього 3 золоті.

ПЕРЕДПЛАТА ЗАКОРДОНОМ ЧВЕРТЬРІЧНО: Австрія — 9 шіл., Ч.С.Р. — 40 кч., Франція — 40 фр. — в усіх прочих краях 13—зол.

Адреса: **„НОВИЙ ЧАС“** ЛЬВІВ, вул. КОСЦЮШКА 1 А.

Телефони: 30-13 і 106-13.

Конто ПКО 501.505, конто П. Щ. Прага 78.726.

ФРИЗІЕР — МУЖЕСЬКИЙ—ЖІНОЧИЙ

АНДРІЙ КУЗИК

У Львові — Гродзїцких 4 біля аптеки Терлецького

Хто

дбає про здоровля купує набіл тільки

„Маслосоюзу“

Рятунковий човен на морю грає ту саму роль, що життєві обезпечення в нашій буденщині. Чим більше непевною є дя буденщина, тим потрібнішим є життєве обезпечення, яке переводять усі українці в своїм Товаристві

К • А • Р • П • А • Т • І • Я

ЛЬВІВ, РИНОК Ч. 38.

Щоденно тільки

паста до зубів і пудер

А Л Ь О Е

Українська торгівля паперового ділу

„СОЮЗНИЙ БАЗАР“

Львів, Руска 20

веде гуртівну і детальну продаж шкільного і канцелярійного приладдя. Головний склад олівців Шевченко, листів і чорнила „Чайка“.

ЦІНИ НАЙДЕШЕВШІ

Першорядне виконання!

Готові і до міри найкращі мужеські спортові одяги, загортки, плащі, рясї, шкільні однострої, дістанете в першорядній кравецькій робітні **ТЕ-КА** У ЛЬВОВІ, вул. ТРИБУНАЛЬСЬКА 1.

Конкурентні ціни

III
П 12531

Щойно вийшла

1935 Р. 3

Е. Маланюк

„Земна Мадонна“

IV КНИГА ЛІРИКИ

Вид-во „КИЇВ“, ціна зл. 3, (за пересилку зл. 0.20).

Замовляти в Книгарні Педаг. Т-ва ім. Шевченка.

ДО ПРИХИЛЬНИКІВ!

Протестуйте проти облудного походу,
що ведеться проти нашого місячника!

**Відновляйте передплату на Вістник
і на його Книгозбірню на 1935-ий рік!**

Передплата на Вістник в краю виносить:

квартально — зл. 6.60; піврічно — 12; річно — 23
платні з гори. Ціна окремої книжки — зл. 2.20.

Хто приśle річну передплату до кінця січня
— платить замість зл. 23 — лише зл. 20.

Для заграниці: річно зл. 30 або рівновартість в чужій валюті. Ціна окремої книжки — зл. 2.50.

Річна передплата на Книгозбірню Вістника (4 книжки — три звичайного об'єму, одна — більша) — виносить зл. 5 річно, для передплатників **Вістника** зл. 2.50. Для заграниці — зл. 6. Для передплатників — зл. 3 — без пересилки.

АДРЕСА: Чарнецького 26 м. 21.

ЧЕКОВЕ КОНТО 500.371.

**В АМЕРИЦІ набувати Вістник: Книг. М. Сурмача,
103 Av. A. Нью-Йорк.**

Видає: Ольга Бачинська. За редакцію відповідає Іван Устиянович
Ред. і Адм. — Львів, Чарнецького 26 м. 21.

Друк. З. Медичкий — Тихтор, Львів, Бляхарська 9.